

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Бінецька Оксана Володимирівна

УДК 061.2:396 (477)

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЖІНОК НА ТЕРЕНАХ
УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.**

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук

Науковий керівник –
Бушин Микола Іванович
доктор історичних наук,
професор

Черкаси – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	10
ДОСЛІДЖЕННЯ...	
1.1. Стан наукової розробки теми.....	10
1.2. Джерельна база, методологія дослідження.....	25
РОЗДІЛ 2	
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО	
ЖІНОЦТВА ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ	37
2.1. Правовий механізм забезпечення рівноправ'я чоловіків і жінок...	37
2.2. Участь жіноцтва у громадсько-політичному житті.....	52
2.3. Професійна зайнятість жінок.....	68
2.4. Роль державних структур у забезпеченні рівноправного становища українського жіноцтва.....	81
РОЗДІЛ 3	
СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ ПЕРІОДУ	
НЕЗАЛЕЖНОСТІ	102
3.1. Українська жінка доби незалежності: соціальний вимір.....	102
3.2. Жінка в освітньо-науковому просторі.....	130
3.3. Вплив соціальних стереотипів на формування суспільної свідомості і місця жінки і ній.....	147
ВИСНОВКИ	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	174
ДОДАТКИ	208

ВСТУП

Актуальність теми. Набуття Україною державної незалежності докорінно змінило можливості історичних досліджень, які відчували на собі нові зовнішні та внутрішні віяння. Одне з чільних місць зайняло питання відродження національної свідомості, збереження духовності. У зв'язку з цим акцентується роль жінки як носія морального потенціалу суспільства, духовної заступниці. Гарантування рівності чоловіка і жінки є невід'ємною частиною прогресу людства, елементом демократії і важливою умовою розбудови правової держави. Сучасний стан суспільних відносин вимагає все більше використовувати знання, навички та творчі здібності жінок, потребує активного залучення їх у різні сфери суспільного життя, адже сучасне українське суспільство все ще перебуває на стадії невизначеності та формування нових соціальних норм і життєвих стратегій, які стосуються, зокрема, і проблем гендерного паритету.

Входження жіноцтва в суспільно-політичне життя країни в 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. характеризувалося чинниками, пов'язаними зі зміною традиційних стереотипів на формування нових моделей гендерних відносин в суспільстві, тобто становище жінки в Україні обумовлювалося тими радикальними перетвореннями, які переживала країна в процесі трансформації і будівництва громадянського суспільства, коли потрібно було переборювати стереотип, який відносив проблеми жіночого соціуму до суто жіночих, які й вирішувати повинні були самі жінки. Не зважаючи на те, що з проголошенням незалежності в Україні рівноправність жінки і чоловіка декларативно забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї, на суспільному рівні декларовані права та можливості особистості,

незалежно від статі, реально не дотримуються, упереджене ставлення й гендерна дискримінація продовжують відтворюватися, жінки та чоловіки як соціальні спільноти загалом мають неоднаковий доступ до соціальних статусів, ресурсів, привілеїв, престижу, влади. Тому висвітлені в даній роботі питання є досить актуальними.

Сучасність визначає особливості соціального портрету української жінки за допомогою таких понять як повсякденне життя і стереотипи, які панують в суспільстві. Так, однією з помітних тенденцій сучасної української історичної науки є звернення уваги дослідників до історії повсякденного життя суспільства. Ситуація в сучасному українському суспільстві мало сприяє необхідній зміні традиційних уявлень та подоланню стереотипів, що існують у свідомості, особливо стосовно ролі жінки в соціумі. Не зважаючи на те, що демократизація суспільства забезпечує дотримання рівноправ'я жінки і чоловіка, традиції радянського часу залишаються все ще міцно вкоріненими в свідомість значної кількості людей, для яких патріархальне суспільство є єдино правильним стилем життя. Саме проблема невизнання гендерної нерівності серед жінок і чоловіків в суспільстві є досить актуальною в наш час, оскільки без цього неможливе вирішення практичних проблем, в тому числі проблем, пов'язаних зі сприйманням жінки не тільки як берегині домашнього вогнища та жінки-матері, а й як жінки-фахівця, жінки-громадського діяча тощо. Формування суспільної свідомості і місця жінки в ній відбувається за допомогою активізації таких понять як соціальний стереотип і похідний від нього гендерний стереотип, так як саме суспільство формує гендерну ідеологію, визначаючи моделі прийнятних для нього форм гендерної поведінки, регламентуючи відносини між чоловіками та жінками.

Необхідність наукового дослідження теми визначається також домінуванням у гуманітарних науках патерналістських підходів до

висвітлення процесів і явищ суспільного життя, так званої “чоловічої моделі” нашого суспільства, з його чоловічими пріоритетами. Таке висвітлення історичних процесів і явищ обмежує самі наукові дослідження, подає неповну картину історичної реальності, не сприяє розумінню значної ролі жінок у суспільно-політичному і соціально-економічному житті. У наукових дослідженнях, політичній та інших формах діяльності має панувати гендерний підхід, тобто рівновага чоловічого і жіночого чинника в суспільних процесах сучасної України.

Отже, на сучасному етапі досить поширеним у науково-гуманітарній сфері залишається патерналістський підхід до висвітлення історичних процесів і явищ суспільного життя, що певним чином обмежує наукові дослідження, не завжди повною мірою розкриває роль жінок у суспільно-політичному та соціально-економічному житті. Тому значимість обраної проблеми і визначається потребою вивчити роль жіноцтва в суспільному житті, проаналізувати різносторонні аспекти становища жінок, а саме процес трансформації їх правового, громадсько-політичного та соціально-економічного стану, питання оптимального поєднання материнства і трудової діяльності жінок у суспільній і сімейно-побутовій сферах, що досі практично не було предметом окремої наукової праці. Актуальність наукового дослідження теми визначається й тим, що саме жінки формують зрілу громадянську позицію, активно захищають права та інтереси жінок, допомагають долати стереотипи патріархальної свідомості щодо суспільної ролі жінки, сприяють ширшій залученості жіночої аудиторії до усіх форм громадсько-соціальної активності. Отже, важливість окресленої проблеми зумовлюється, перш за все, необхідністю мати чітке уявлення про те, що ж собою являє пересічна українська жінка, яке місце в її житті відводиться родині, дітям, роботі, які тенденції

визначають динаміку змін демографічного становища в українському суспільстві.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертаційного дослідження виконана в межах комплексної програми кафедри історії України Черкаського державного технологічного університету, вона є складовою держбюджетної науково-дослідної теми „Сучасна історія України: регіональний аспект” (номер державної реєстрації 0109U006702).

Мета визначена з урахуванням актуальності обраної теми та наукового рівня її розробки. Вона полягає у тому, щоб на основі комплексного аналізу опублікованих та архівних джерел, здобутків історіографії дослідити особливості суспільно-політичного становища жінок на теренах України (кінець XX – початок XXI століття) в контексті становлення громадянського суспільства.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких дослідницьких завдань:

- проаналізувати ступінь наукової розробленості проблеми, визначити особливості джерельної бази та охарактеризувати історико-методологічні засади та методи дослідження;
- розкрити роль державних структур у забезпеченні рівноправного становища українського жіноцтва;
- дати аналіз законодавчої бази періоду незалежності щодо гендерної політики держави; проаналізувати шляхи вирішення гендерних проблем в сучасному українському суспільстві;
- охарактеризувати участь жіноцтва у громадсько-політичному житті українського суспільства;
- розглянути основні тенденції та проблеми зайнятості жінок на ринку праці в сучасному українському суспільстві;

- з'ясувати вплив трансформаційних процесів в Україні 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. на формування соціального портрету української жінки доби незалежності, її повсякденне життя;
- визначити вплив соціальних стереотипів на формування суспільної свідомості та місця жінки в ній.

Об'єктом вивчення є суспільно-політичне становище жінок на теренах України наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Предметом дослідження виступають механізми включення, репрезентації, існування жінок в суспільно-політичному просторі України в добу незалежності.

Методи дослідження. Теоретико-методологічні засади, на основі яких реалізуються поставлені завдання, полягають у використанні нових підходів і методик аналізу наративних матеріалів, що разом дозволяють створювати коректні наукові реконструкції явищ і процесів, які досліджуються. У процесі дослідження застосовуються загальноприйняті у сучасній історичній науці принципи історизму, системності, об'єктивності, всебічності, наступності, плюралізму, що слугують для опрацювання історіографії, джерел і конкретних історичних проблем. Для реалізації поставлених завдань використано методичний інструментарій, у числі якого важливе місце належить спеціальним методам: комплексний міждисциплінарний підхід, структурно-функціональний системний аналіз, порівняльно-історичний метод і метод критичного аналізу конкретного документального матеріалу. В окремих випадках, для повноти викладу теми, дисертантка вдавалася до ретроспективного аналізу.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють кінець ХХ – початок ХХІ століття. Початок періоду пов'язано з проголошенням державної незалежності України в 1991 р.; верхня хронологічна межа (початок ХХІ ст.) обумовлена динамікою сучасних подій, що дає можливість проаналізувати трансформацію поглядів стосовно жінок відповідно до суспільно-політичних і соціально-економічних перетворень у державі.

Територіальні межі дослідження Опрацьовані матеріали стосуються території сучасної України, закріпленої Конституцією України 1996 р.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше в модерній українській історіографії суспільний простір жіночого буття в Україні кінця ХХ – початку ХХІ століття став предметом спеціального дослідження, в якому на теоретичному рівні комплексно проаналізовано й висвітлено різносторонні аспекти становища жінок, а саме процес трансформації їх правового, громадсько-політичного та соціально-економічного стану, питання оптимального поєднання материнства та трудової діяльності жінок у суспільній і сімейно-побутовій сферах; простежено тенденції щодо створення соціального портрету української жінки доби незалежності

удосконалено та розширено понятійно-категоріальний апарат та методологічний інструментарій дослідження, зокрема використано гендерний підхід до висвітлення проблеми суспільного простору жіночого буття в Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ століття;

набули подальшого розвитку питання правового механізму та державної політики забезпечення рівних прав і можливостей жінок й чоловіків, впливу соціальних стереотипів на формування суспільної свідомості та місця жінки в сучасному українському суспільстві.

Практичне значення полягає в тому, що фактологічний матеріал, теоретичні положення, висновки й узагальнення значно розширюють сучасні знання з новітньої історії України, зокрема становища жінок, жіночого руху в Україні, сприяють інтенсифікації досліджень у зазначеному напрямі. Результати роботи можуть залучатися для розробки лекційних курсів, проведення спецсеминарів, створення підручників і навчальних посібників із історії України окресленого періоду.

Матеріали дисертації можуть стати у нагоді відповідним структурам у формуванні загальних засад гендерної політики, а також

при складанні наукових і державних програм щодо становища жінки в українському суспільстві.

Достовірність отриманих результатів забезпечена використанням як вітчизняних, так і зарубіжних історіографічних здобутків, широкої джерельної бази та сучасних наукових методів історичного дослідження, які відповідають меті, предмету та завданням дисертаційної роботи.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійних наукових пошуків авторки. Усі результати та положення, що виносяться на захист і складають наукову новизну роботи, отримані здобувачкою особисто.

Апробація результатів роботи. Основні положення та результати дисертації обговорено на засіданнях кафедри історії України Черкаського державного технологічного університету. Загальну концепцію дослідження відображено у доповідях та повідомленнях автора на науково-практичних конференціях: VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Новини передової науки» (Софія, Болгарія, 2012 р.), VIII міжнародній науково-практичній конференції «Поява сучасної науки» (Прага, Чехія, 2012 р.), VIII Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми сучасної науки» (Київ, 2011 р.).

Публікації. За матеріалами дослідження автором опубліковано 10 наукових статей, з яких 5 у наукових фахових виданнях за спеціальністю.

Структура дисертації зумовлені метою, завданнями та проблемно-хронологічним принципом дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів (9 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури – 319 найменувань (34 стор.), 3 додатків (6 стор.). Повний обсяг дисертації становить 213 сторінок, основна частина – 173 стор.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми

Висвітлення питань щодо суспільного простору жіночого буття в Україні в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. потребує попереднього з'ясування розвитку наукової думки з цієї проблеми та всебічного вивчення широкого кола джерел, ґрунтовного аналізу документальної бази.

Проблема ролі та місця жінок, їх участі в соціально-економічному та суспільно-політичному житті держави, професійна зайнятість та повсякденність українського жіноцтва, попри значну кількість літератури про жінок, залишається малодослідженою. Відсутні монографічні праці, де б комплексно висвітлювалося суспільно-політичне становище жінок в Україні напкінці ХХ – на початку ХХІ ст. На нашу думку, це пов'язано зі складнощами процесів трансформації суспільної свідомості, яка залишається в ставленні до жінки патріархальною. Основний обсяг дослідної роботи припадає на частку конкретних проблем, пов'язаних з висвітленням окремих складових даного питання, серед яких: професійна зайнятість жінок, жінка і сім'я, жінка і мас-медіа, місце жінки у сфері освіти, науки тощо.

На нинішньому етапі розвитку вітчизняної історичної науки відбуваються певні зміни, пов'язані з підвищенням уваги до гендерного чинника розвитку суспільства, і, зокрема, до місця жінки в українському суспільстві. Свідченням даного факту є поява цілої низки публікацій, в яких розкриваються проблеми вивчення історії жіночого руху, розвитку феміністичних ідей, формування гендерних стереотипів, розподілу соціальних ролей між чоловіками і жінками, самореалізації жінки в родині та суспільстві в Україні тощо. Це зумовлює водночас і складність предмету дослідження, і його наукову актуальність та значущість.

Серед історичних праць, присвячених даній проблематиці, автор виділив дві групи.

До першої групи належать доробки, в яких дано як загальну характеристику становища жінок в Україні протягом досліджуваного періоду, так і висвітлюються окремі аспекти діяльності жінок.

Другу групу літератури становлять праці, присвячені проблемам гендерної політики, розвитку жіночого руху в Україні, впливу соціальних стереотипів на формування суспільної свідомості і місця жінки і ній.

Що стосується першої групи, то варто зазначити, що в працях багатьох дослідників йдеться про державну політику стосовно жінок, відбувається дискусія щодо суті даного терміну. Ми вважаємо, що найобґрунтованіше формулювання було зроблене Н. Дармограй, яка зазначає: „Державна політика стосовно жінок – це комплексна цілеспрямована діяльність владних структур щодо кожної жіночої особистості, жіноцтва та жіночого руху в цілому, що здійснюється в законодавчій, виконавчій та судовій сферах. Вона передбачає створення правових, суспільно-політичних та соціально-економічних передумов для поліпшення становища жінки, підвищення її ролі у суспільстві, найповнішого розкриття її інтелектуальних, духовних і творчих можливостей, реалізації найвищої її функції – материнства, а також для ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок” [53, с. 30].

Досить часто в історичній літературі по відношенню до місця жінки в суспільстві науковці вживають термін „жіноче питання”, який наскрізною ниткою проходить через ряд наукових доробків. Ми вважаємо, що „жіноче питання” доцільніше було б замінити визначенням „жінка й суспільство”. А щодо його суті, то, на нашу думку, зміст поняття включає рівноправність жінки і чоловіка в усіх галузях суспільно-політичного, економічного та духовного життя, яка гарантується рівним правом на працю та її оплату, на відпочинок,

освіту, державну охорону інтересів матері і дитини, пільги жінкам у зв'язку з материнством. Але дане питання досить часто, на жаль, фокусується на введенні політичних, економічних і соціальних норм, які б гарантували права жінок, і майже не охоплює зміни в суспільній свідомості. „Значний вплив на формування суспільних поглядів стосовно ролі жінки в суспільстві, а також самоусвідомлення жінки як суб'єкту суспільного життя відіграє ментальність народу – глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, що формувалась протягом століть під впливом економічних та політичних умов життя. ...Це є визначальним чинником дієвості та поведінки жінки в суспільстві, а також певних уявлень суспільства про її роль і статус, як в історичній ретроспективі, так і в сучасних умовах”, – зазначає О. Луценко [151]. Науковці також трактують підходи до вивчення „жіночого питання”, в основі яких лежать світоглядні позиції радянського погляду на місце жінки в суспільстві:

1. Патріархальний підхід (мав найбільшу кількість прихильників), згідно якого всі негативні процеси в суспільстві були викликані тим, що орієнтація жінки на виробничу сферу, як на головну в її життєдіяльності, зруйнувала ніби-то материнський інстинкт, привела до падіння моралі, традицій сім'ї тощо Прибічники такого підходу пропонували скоротити робочий день жінки, надати домашній і материнській праці статус суспільно необхідної з внесенням до загального трудового стажу, виділити жінці один додатковий оплачуваний вихідний для ведення домашнього господарства. Також пропонувалося припинити пропаганду образу емансипованої жінки як деструктивного для сім'ї і замість того демонструвати образи щасливої сім'ї, де відносини будуються на природних функціях чоловіка і жінки.

2. Економічний підхід, представлений спеціалістами, які вважали, що, якщо результативність жіночої праці не досить висока в зв'язку з частими перервами в роботі, нижчою кваліфікацією і т.д.,

необхідне скорочення рівня їх зайнятості в суспільному виробництві з метою підвищення його ефективності (яка можлива лише після звільнення від малоефективної робочої сили), а жінкам надати пільги, подібні тим, які пропонували і прихильники попереднього підходу.

3. Демографічний підхід, який розглядав „жіноче питання” з точки зору відтворення населення. Аналізуючи процес зниження народжуваності, демографи стверджували, що рівень народжуваності прямо пропорційний рівню зайнятості жінки, тому з метою попередження падіння народжуваності потрібно ввести вже вище згадувані пільги для жінок.

4. Егалітарний (демократичний), який полягав в тому, що процес зміни старого поділу функцій чоловіків і жінок – це процес руйнування патріархальних відносин, де традиції введені в ранг закону, і пропагування демократичного суспільства, в основі якого лежить свобода вибору та ліквідація всіх обмежень (статевих, вікових, політичних та ін.) [114, с. 57-58].

Що стосується історіографії такого аспекту як суспільно-політичне життя українського жіноцтва періоду незалежності, то до питання про проблеми й перспективи жінки в українській політиці звертаються у своїх дослідженнях Н. Дармограй [52; 55], І. Грабовська [42; 43], Л. Трофименко [283]. Питанням гендерної рівності в політичній, професійній сферах приділено увагу дослідниками І. Ігнатовою, М. Корюкаловим тощо [28]. Регіональні аспекти політичної активності жінок висвітлено в працях Н. Олійник [177], В. Фесенко [297].

Заслуговує на увагу „Гендерна арифметика влади”, видана Українським жіночим фондом, в якій представлено статистичні дані станом на 2010 р. щодо відсоткового співвідношення жінок і чоловіків в сучасній владі, а саме: серед народних депутатів України; серед голів Комітетів Верховної Ради України; серед найвищого керівного складу

Верховної Ради України, до якого входять голова Верховної Ради та його заступники; серед Радників Президента України; серед членів Кабінету Міністрів; серед керівників обласних державних адміністрацій та АР Крим; серед депутатів обласних рад; серед депутатів районних рад; серед депутатів міських рад; серед державних службовців 1-2 категорій [26].

Важливе місце в характеристиці політичної складової життя української жінки складає аналіз „жіночих партій”. У зв’язку з актуальністю даного питання на увагу заслуговує робота Клименко І. „Як народжуються, живуть і вмирають „жіночі” партії”, де дослідниця обґрунтовує думку відносно того, що спільною характеристикою „жіночих” партій є те, що виникають вони в періоди так званої „закритості” звичайних політичних партій. Авторка зауважує, що потреба в них поступово зникає, коли останні стають на позиції паритетності, оскільки це виключає саму ідею існування „жіночих” партій. Окрім того, в роботі акцентується увага на тому, що термін “жіночі партії” досить поширений у західній літературі, проте радше в тій, що стосується рухів жінок за політичні права, ніж теорій політичних партій. Це пов’язане з визначенням високоорганізованого суспільства, в якому процес гуртування жінок відбувається поступово і де “жіночі партії” постають на певному етапі як одна з чергових форм об’єднання задля участі в політичних процесах [125].

Питанню розкриття проблематики зайнятості жіноцтва на ринку праці в сучасному українському суспільстві приділяють увагу В. Гриньова, В. Самойленко [45], О. Купець [137], Г. Чепурко [307]. Однак проблеми, з яким зіткнулися жінки в питаннях професійної зайнятості, залишаються недостатньо вивченими. Немає робіт історичного плану, в яких би дане питання досліджувалося всебічно. Питанню становища сільської жінки в українському соціумі присвячено дисертаційну роботу Г. Корольової, яка наголошує на тому,

що в українському суспільстві на початку ХХІ ст. стосовно сільських жінок продовжував існувати комплекс нерозв'язаних соціально-економічних проблем, породжених ще політикою радянської влади: це, передусім, обмеження можливостей, пов'язаних з їх місцем проживання, вікова дискримінація, поєднання зайнятості за наймом з іншою нерегламентованою зайнятістю, що спричинило фізичне перевантаження сільських мешканок. Автор зазначає, що свідомою новою тенденцією у вирішенні „жіночого питання” стали ділові сільські жінки (на початку ХХІ ст. зареєстровано 35254 фермерських господарств, з них 12 % (4129) очолювали жінки) [132].

Окремо необхідно відзначити праці, присвячені засобам масової інформації та проблемі формування образу жінки на сторінках преси. Це, зокрема, праці О. Сушкової [280], Р. Ямпольської [315], Н. Сидоренко, В. Передирій [206], І. Барановської [8], Г. Литвинової [147]. Зокрема, заслуговує на увагу навчальний посібник О. Сушкової „Періодичні видання для жінок в Україні: динаміка розвитку та концептуальні особливості”, в якому здійснено аналіз преси для жіночої аудиторії, подано типологічну характеристику системи українських часописів вказаного сегмента, розкрито та проаналізовано основні тематичні аспекти публікацій. Дослідниця переконливо доводить, що масова поява та діяльність сучасних мас-медіа для жінок в Україні в 1990-х рр. стала об'єктивним наслідком тих політичних та соціальних змін, що розпочалися в українському суспільстві в 1980-х рр. Авторка вказує на те, що трансформація тоталітарної системи призвела до публічного обговорення проблем статусу жінок, тому вивільнення жіночого дискурсу з наукового та публіцистичного, оформлення його в самостійний „жіночий”, обумовлено цілим комплексом соціальних, політичних, культурних передумов і стає однією з головних стратегій преси для жінок [280, с. 6].

Проблемі ролі жінки в історії української культури другої половини ХХ століття присвячена низка досліджень О. Стяжкіної [272-276], яка розглядає роль жіноцтва у культурних процесах країни з позиції гендеру, визначивши вплив жіноцтва і способів жіночої репрезентації на формування історичної пам'яті й історичної свідомості громадян України. Зокрема, в монографії „Жінки в історії української культури другої половини ХХ століття” дослідниця робить гендерний аналіз простору української культури другої половини ХХ століття. Увага автора зосереджена на жінках України, які створювали мистецький, художній, повсякденний культурний простір, виступаючи і як свідомі митці, і як споживачки символів, і як охоронці традицій, і як репрезентативні образи. В монографії досліджені та окремими розділами описані такі сторони життєдіяльності жінок, як: „Жінки в українській літературі”, „Художня культура: жінки у створенні мистецького простору”, „Моделювання стереотипів жіночих образів” тощо [276].

Історіографію питання становища жінок в Україні вивчала Т. Орлова. Дослідниця торкається таких аспектів, як: теоретико-методологічні засади історіографії ролі жіноцтва в історії України, аналіз української жіночої преси від минулого до сучасності у світлі історіографії; визначення місця і ролі жіноцтва у літературі та мистецтві України [179-182].

Даному аспекту присвячені праці дослідниці О. Маланчук-Рибак, яка проаналізувала здобутки зарубіжної та вітчизняної історіографії. Щодо зарубіжного доробку, то дослідниця виокремлює шість груп в жіночих студіях: 1) праці про роль, місце та значення жінок у різні історичні періоди та культурні епохи, що заповнюють історичний простір жіночими особистостями; 2) історія жіночого руху; 3) фольклорно-етнографічні та антропологічні дослідження як спроба аналізу трактування жінки у національній картині світу, у певній

культурній регіональності; 4) жіночі студії політологічного та соціологічного характеру, в центрі уваги яких такі теми, як „жінка і право”, „жінка у соціальному житті” тощо; 5) феміністична критика у філологічній науці; 6) дослідження образу жінки у системі норм і стереотипів суспільної психології [153, с. 11-14]. В українській історіографії авторка виокремлює два напрями: 1 – це роботи, що висвітлюють участь і роль жінок в історичному процесі, у загальноцивілізаційних культурних змінах; 2 – публікації, присвячені історії суспільно-політичного руху за рівноправність жінок [152, с. 105].

Питанню місця сучасної української жінки в науці та освіті, здійсненню політики рівних можливостей у даній сфері, шляхам впровадження курсів з жіночої та гендерної проблематики в навчальних закладах України присвячені праці Н. П’ятіної [205], Н. Кутової [138], К. Левченко [144], А. Аніщенко [7].

Що стосується проблеми демографічного аспекту становища жінки в суспільстві, то автори торкаються її здебільшого дотично [282]. Окрім того, суспільна значимість проблеми, поява нових статистичних даних зумовлюють необхідність подальшого дослідження. Актуальність окресленої проблеми зумовлюється, перш за все, необхідністю мати чітке уявлення про те, що ж собою являє середньостатистична українська жінка, яке місце в її житті відводиться родині, дітям, роботі, які тенденції визначають динаміку змін демографічного становища в українському суспільстві. Так, О. Форотинська у статті „Жіноче щастя” і демографічна політика” наводить докази того, що демографічна стратегія держави на підвищення чисельності населення полягає в тому, щоб будь-що переконати жінку народжувати якнайбільшу кількість дітей, не замислюючись над тим, чи є в неї ресурси на виховання дитини. Авторка стверджує, що держава створює яскраві „глянцеві” малюнки

образу жінки з дітьми і вважає, що це породжує численних матерів, які прийняли рішення народити дитину не за внутрішнім, а за зовнішнім вибором [299]. О. Стрельник вивчає питання державної соціальної політики щодо багатодітної сім'ї, підкреслюючи при цьому, що засоби масової інформації, учасники політичних та академічних дискусій роблять акцент на традиційних жіночих ролях, на значенні жіночої репродуктивної функції для посилення позицій українського етносу, на поверненні чоловікові економічної відповідальності за забезпечення сім'ї тощо [271]. Дослідники Сумського державного університету в рамках проекту „Студентський лелека” за підтримки Програми рівних можливостей ПРООН здійснили аналітичне дослідження щодо світового та вітчизняного досвіду впровадження практик, спрямованих на підтримку сім'ї та зміцнення родинних цінностей [165].

Питання щодо місця і ролі жіноцтва у розбудові громадянського суспільства в Україні висвітлені у матеріалах науково-практичних конференцій, конгресів, що відбулися у досліджуваний період, серед яких: „Жіночий рух в Україні: історія і сучасність” [91], „Жінка і демократія” [80], „Жінки України: сучасний статус та перспективи” [87], „Жінки України: історія, сучасність та погляд у майбутнє” [86], „Жінка і підприємництво” [81], „Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє” [76], „гендер і реалії та перспективи в українському суспільстві” [25]. Аналізуючи матеріали конференцій, можна зробити підсумок відносно того, що помітним став інтерес дослідників до таких проблем суспільного буття, як: академічні перспективи гендеру, гендерний вимір освітньої та наукової політики; жіноче лідерство в науці; посилення економічних можливостей та захист соціальних прав жінок; рівна участь жінок у процесі прийняття рішень та у політичному житті країни; підвищення рівня обізнаності з питань гендерної рівності серед громадськості та ін.

Що стосується історіографічного аналізу другої групи літератури, то на увагу заслуговують колективні розробки щодо з'ясування питання забезпечення гендерної рівності в Україні, зокрема здійснено гендерний аналіз українського суспільства, з'ясовано поняття гендерної рівності як фактора сталого розвитку суспільства, висвітлено гендерний аспект жінки в сучасному суспільстві на основі нормативно-правових матеріалів [26-29].

Взагалі, у працях науковців з даного питання мова часто йде про те, що впровадження гендерної політики на теренах сучасної України пов'язане з тим досвідом, який дістався нам в спадок від радянського минулого. Так, Т. Бурейчак стверджує, що досвід радянської гендерної політики був дуже неоднозначним для жінок і чоловіків, а саме її втілення було досить суперечливим та непослідовним. Характеризуючи загалом гендерний режим СРСР, авторка його визначає як етакратичний, тобто такий, що передбачає провідну роль в регулюванні та контролі гендерних відносин у суспільстві [9]. Т. Бурейчак також звертає увагу на те, що влада протягом усього періоду значну увагу приділяла вирішенню „жіночого питання”, яке в основному зводилося до регулювання материнства та ефективного залучення жінок до сфери праці.

Нині в українському науковому просторі зустрічаються різнобічні тлумачення поняття „гендер”. На нашу думку, найбільш об'єктивним є визначення даної категорії дослідницею Н. Грицяк, яка відзначає, що гендер – це „складний соціокультурний процес конструювання суспільством відмінностей чоловічих і жіночих ролей, поведінки, ментальних та емоційних характеристик” [50, с. 81].

Сучасні наукові студії характеризуються появою такого нового напрямку дослідження як „жіночі дослідження” – це напрямок наукової діяльності, спрямований на вивчення статусу й становища жінки на світовому рівні або в національно визначеному суспільстві в певний

історичний час, при якому розглядається жіночий життєвий досвід у системі соціальної й культурної дійсності. Жіночі дослідження стали джерелом і створили теоретичну базу для виникнення власне гендерних досліджень, які ведуть початок від 70-х років ХХ століття. З'явившись як новий етап у розвитку жіночих досліджень, гендерні дослідження заманіфестували перехід від вивчення специфічно жіночого досвіду до аналізу гендерної ситуації в певній країні, гендерних відносин, що охоплюють обидві статі. У тематичному просторі сучасних гендерних досліджень найчіткіше визначились чотири напрями:

1. Гендер як засіб соціологічного аналізу.
2. Розуміння гендеру в рамках жіночих досліджень.
3. Гендер як культурологічна інтерпретація.
4. Гендер як принцип практичного реконструювання сучасного суспільства [183].

В 1999 р. в праці „Гендерний аналіз українського суспільства” [29] вперше було обрано гендерний підхід до аналізу становища жінок і чоловіків в українському суспільстві, міжстатевих відносин, місця й ролі кожної статі в розвитку громадянського суспільства. У 2001 р. в результаті здійснення Програми ПРООН „Сприяння гендерній рівності” було опубліковано результати гендерної експертизи конституційного та галузевого законодавства, здійсненої вітчизняними дослідниками А. Олійник [175], Т. Мельник [157], З. Ромовською [245]. Окрім того, проблемі формування і реалізації гендерної політики в Україні присвячено праці таких українських науковців та громадських діячів як О. Балакірева [233; 236], М. Буроменський [10-14], Т. Василевська [16; 32], І. Голубева [41], Н. Грицьак [46; 50].

У статті Н. Пилипів „Значення комплексного гендерного підходу у впровадженні відновних практик, або що ховається за цифрами у звітах про кількість залучених чоловіків і жінок” дається трактування поняття комплексного гендерного підходу, історія якого сягає 1997 р.,

коли Економічна і соціальна рада ООН визначила поняття комплексного гендерного підходу таким чином: „Комплексний гендерний підхід означає оцінку наслідків для чоловіків та жінок будь-якої планованої дії у сфері законодавства, політики або програм у будь-якій області і на всіх рівнях. Це стратегія інтеграції інтересів чоловіків і жінок у процес розробки, реалізації, моніторингу й оцінки всієї політики і програм в політичній, економічній та соціальній сферах так, щоб і чоловіки, і жінки рівною мірою отримували від цього користь, а нерівність би скорочувалася”. Авторка вважає: дана дефініція передбачає, що гендерні аспекти займають центральне місце в будь-якій діяльності – у формуванні політики, наукових дослідженнях, інформаційно-просвітницькій роботі, законодавстві, розподілі ресурсів, а також у плануванні, реалізації і моніторингу різних програм і проектів [207].

Так як однією з передумов становлення гендерної політики став український фемінізм та жіночий рух кінця XIX – початку XX ст., тому роль жінки в українській історії стала предметом гендерних досліджень у літературознавстві, філософії, культурології, історії [2; 150]. Вагомими для формування основних напрямків досліджень щодо жіночого руху став науковий доробок Л. Смоляр, яка вперше зібрала і узагальнила значний фактичний матеріал з історії жіноцтва та зробила порівняльний аналіз діяльності українських жінок минулого та сучасного із застосуванням гендерного підходу. Серед наукових робіт цього напрямку необхідно відзначити дослідження „Минуле заради майбутнього: Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX століття: Сторінки історії” [254] та інші праці дослідниці [252-253]. Висвітлення місця та ролі жінки в українській історії стало також предметом досліджень О. Кривошия [134], Н. Грицяк [46], В. Сніжко [256], Л. Івченко [121], цьому питанню присвячено дисертаційні роботи П. Дутчак [73], І. Волкової [19] тощо.

Прагнення „ввести образ жінки в загальнодержавний контекст і підкреслити їх свідому діяльність, яка протягом століть була пов’язана із зберіганням, трансляцією національного компоненту” [274, с. 12] спричинило появу серії книг, де зображено особистісні портрети видатних жінок України, репрезентовано українську жінку в українській історії та вплив її суспільного статусу на сучасні уявлення про роль і місце жінки в суспільстві. Серед них варто відмітити такі видання як „Жінки в історії України [126], „Ми – в історії” [161], „Українки: портрети сучасниць” [44], „Визначне жіноцтво України” [150], „Жінка і держава” [136].

Характеристиці становлення історично-фемінологічних студій як органічної складової вітчизняного історіографічного процесу другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. присвячена монографія Л. Буряк „Жінка в українському історичному наративі: автори, ідеї, образи” [15], в якій дослідниця аналізує жіночий образ в історіографічній традиції на рубежі століть. Окрім того, робота важлива тим, що в ній проаналізовано фемінологічні моделі, представлені в історичних, історично-правових, історіографічних, соціолого-етнологічних, культурологічних працях.

Для аналізу впливу соціальних стереотипів на формування суспільної свідомості і місця жінки в ній, формування соціального образу жінки важливими є робота О. Кісь „Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні”. У ній мова йде про моделі поведінки жінок, появу яких викликали нові життєві стандарти, моделі поведінки, цінності, моральні норми пострадянського простору. Авторка аналізує чотири найактуальніших образи – Берегиня, Барбі, ділова жінка та феміністка [124]. Механізми формування соціальних стереотипів у суспільстві засобами мас-медіа досліджував Р. Лаврінський [142].

Заслуговує на увагу і колективна монографія „Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві”, в якій представлено результати соціологічного дослідження гендерних стереотипів та гендерних проблем українського суспільства. Дослідження є важливим матеріалом, тому що в ньому висвітлені експертні оцінки розвитку засад гендерної політики в країні, результати опитування громадської думки щодо характеру гендерних відносин у різних сферах суспільного життя, а також результати контент-аналізу матеріалів у друкованих ЗМІ під гендерним кутом зору. Окрім того, в монографії висвітлено чинники, що впливають на гендерні стереотипи та ставлення до гендерної проблематики в сучасному українському суспільстві, а також особливості прояву гендерної асиметрії в різних соціальних сферах [36].

При вивченні суспільного простору жіночого буття жінок в Україні важливо з'ясувати функціонування незалежних від держави самоорганізованих добровільних об'єднань як характерної ознаки відкритого громадянського суспільства. До їх числа належать і жіночі організації. цього аспекту пов'язана з тим, що саме жіночі організації формують зрілу громадянську позицію, активно захищають права та інтереси жінок, допомагають долати стереотипи патріархальної свідомості щодо суспільної ролі жінки, сприяють ширшій залученості жіночої аудиторії до усіх форм громадсько-соціальної активності. Характеристиці діяльності сучасних жіночих громадських організацій, класифікації їх на сферами діяльності, оцінці основних напрямів роботи, зокрема суспільно-політичного та громадсько-культурницького, присвячені праці О. Алексєєвої-Ярош [6], М. Круглик [135], Н. Захарової [113], Н. Дармограй [53].

Щодо трактування поняття „жіночий рух”, то його пояснення найкраще обґрунтовано у працях О. Ярош [317] та Л. Смоляр [251].

Зокрема, Л. Смоляр акцентує увагу на тому, що: „Розуміючи під терміном „жіночий рух” колективну діяльність жінок для досягнення певної мети, утвердження гендерної демократії в суспільстві, зазначимо, що його поширення відбулося внаслідок політичних і соціальних змін, які розпочались в Україні. Після проголошення незалежності серед жіночих громадських організацій великого впливу та підтримки набули ідеї національного відродження. У подальшому національна парадигма вже не відігравала домінуючої ролі в жіночому русі. Його саморозвиток привів до значної плюралістичності спрямувань, намірів та завдань [254, с. 181]. О. Ярош зазначає, що „в основі жіночого руху лежить принцип розгляду будь-якої колективної проблеми передусім з точки зору жінок, які ставлять під сумнів і критикують соціальні дискримінаційні умови, з якими вони стикаються” [316, с. 61]. Погоджуючись з вище зазначеними тлумаченнями, ми вкладаємо у поняття жіночого руху участь жінок у прийнятті політичних рішень, їх залучення до суспільного життя, що реалізується через формування різноманітних об’єднань, спілок, бюро, через співпрацю з громадськими організаціями, політичними партіями, фондами та органами виконавчої та законодавчої влади. Ще одним дискусійним питанням залишається періодизація жіночого руху, так як виокремлення етапів його розвитку дає можливість прослідкувати зростання активності жінок у суспільно-політичному та громадському житті українського суспільства. Ми вважаємо, що доцільною є періодизація, дана дослідницею А. Стахневич, яка виділяє 5 етапів розвитку жіночого руху в Україні. Перший етап – кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст. – визначення політики та конкретних завдань жіночого руху в умовах активізації боротьби за проголошення незалежності України. Другий етап – 1991-1996 рр. – з моменту проголошення незалежності України до прийняття нової Конституції України. Цей період характеризувався створенням всеукраїнських

громадських жіночих організацій, які ставили своїм завданням захист інтересів жінок за професійною ознакою. В межах третього етапу друга половина 1996-1997 рр. – сформувалися громадські жіночі організації благодійницького спрямування. Протягом четвертого етапу – 1997-1999 рр. – виникли жіночі політичні партії. П'ятий етап, що розпочався у 2000 р., характерний посиленням тенденцій до координації діяльності громадських організацій [269, с. 11].

Сучасна соціальна ситуація вимагає актуалізації питань розвитку сім'ї та сімейних відносин в Україні. У зв'язку з цим на увагу заслуговують видання „Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку” [247] та „Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні” [313], в яких розглядаються основні функції сучасної сім'ї та процес їх трансформації у новітній демографічній історії, розглядають структуру і типи сімейних об'єднань в Україні, процеси формування сімейного складу населення, питання взаємодії сім'ї з іншими соціальними інститутами, вплив соціально-економічних явищ та процесів на життєдіяльність сімей.

Однак, попри зростання наукового зацікавлення щодо даної теми, проведений аналіз стану наукової розробки проблеми розвитку жіночого руху, його основних компонентів та засад в 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. дає підстави стверджувати, що, незважаючи на здобутки історіографії, дана тема не розкрита повністю.

1.2. Джерельна база, методологія дослідження

Відповідно до мети і завдань дослідження добиралися та аналізувалися джерельні матеріали, які ми класифікували згідно принципу розподілу за походженням. Джерельну базу роботи репрезентують шість категорій джерел: документи державних органів влади та управління; матеріали офіційної статистики та результати

соціологічних досліджень; періодичні та інформаційно-довідкові видання; документи громадських організацій та політичних партій, державні програми щодо становища жінок в Україні, матеріали Інтернет-сайтів.

Така класифікація джерельної бази видається нам цілком логічною і виправданою, оскільки максимально враховує характер документообігу, об'єкт та предмет дослідження. До того ж класифікація за принципом походження джерел дозволяє надати їм змістовну оцінку, що, на нашу думку, також впливає на об'єктивність дослідження і створює значне інформаційне поле для реалізації поставлених у дисертації завдань. Для цього розглянемо кожну групу окремо, встановлюючи їх значимість для даного дослідження.

Першу групу джерел складають законодавчі акти, документи та матеріали вищих органів державної влади, серед яких закони та постанови, ухвалені та затверджені Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Президентом України, профільними міністерствами, державними комітетами з проблем гендерної політики, сім'ї, материнства і дитинства.

Серед них: Декларація про державний суверенітет України (липень 1990 р.) [57], Акт проголошення незалежності України (серпень 1991 р.) [3], Конституція України [131], які містять основоположні засади щодо статусу, прав і обов'язків жінок, їх ролі у розбудові громадянського суспільства, суспільно-політичному і соціально-економічному житті сучасної України.

Сюди ж ми відносимо:

Закони України: „Про об'єднання громадян” від 16 червня 1992 р. [100], „Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 156 про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок” від 22 жовтня 1999 р. [103] та ін. [94-99; 101-102; 104-111];

Укази Президента „Про Комітет у справах жінок, материнства і дитинства” від 8 квітня 1995 року [284], „Про підвищення соціального статусу жінок в Україні” від 25 квітня 2001 р. [285] тощо [231-232; 286-288];

Постанови Верховної Ради „Про Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім’ї та жінок” від 5 березня 1999 р., № 475 [211]; „Про рекомендації учасників парламентських слухань „Становище жінок в Україні: реалії та перспективи” від 9 червня 2004 р., № 1904 [213] та ін. [212; 214];

Постанови Кабінету Міністрів „Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та підвищення їх ролі у суспільстві на 1997-2000 роки” від 8 вересня 1997 р., № 993 [219]; „Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадження гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 рр.” від 6 травня 2001 р., № 479 [216] тощо [219; 215; 217; 218; 220-226].

Ця група документів відбиває динаміку змін щодо становища жінки в українському суспільстві. Вивчення і залучення цих документів до даної роботи зумовлене тим, що вони дають змогу проаналізувати наміри держави відносно покращення становища жінок.

Другу групу становлять матеріали офіційної статистики та результати соціологічних досліджень. До цієї групи належать матеріали офіційної статистики Державного комітету статистики України, серед яких варто виділити статистичний збірник „Діти, жінки та сім’я в Україні” [62-66], „Україна в цифрах...” [290-292], „Жінки і чоловіки в Україні” [83-84], „Гендерна статистика України” [28], „Статистичний щорічник України” [264-266], експрес-випуски Державної служби статистики України [61; 67-68], матеріали поточного архіву Державного комітету статистики [115-117].

До даної групи джерел також відносимо результати соціологічних досліджень, проведених, зокрема, Інститутом соціології Національної

академії наук України, Інститутом економіки та прогнозування Національної академії наук України, Інститутом демографії та соціальних досліджень Національної академії наук України, Українським інститутом соціальних досліджень [118; 258-261], моніторинги громадської думки населення України [51; 69; 163] тощо. Матеріали вказаної групи джерел містять дані про сімейні відносини, природний рух населення, чисельність жінок за віком, освітою, коефіцієнтом зайнятості, їх представництво в органах державної влади, керівних структурах підприємств, установ. Для них є характерними соціально-економічні показники, дані демографічної статистики, показники зайнятості та доходів, житлові умови, стан здоров'я та медичне обслуговування, дані про освіту та виховання, культуру та дозвілля жінок; вони ґрунтуються на використанні матеріалів державної статистики, результатах вибірових обстежень, проведених органами державної статистики та даними відомчої статистики. Критичне використання цих джерел дозволяє більш об'єктивно та глибоко проаналізувати місце та роль жінок в Україні, їх вплив у суспільстві.

Значна кількість статистичних збірників, зокрема „Жінки і чоловіки в Україні”, є публікаціями Держстату України, в яких інформація представлена у гендерному аспекті. Збірники такого типу узагальнюють всі дані, отримані від підприємств та організацій, міністерств та відомств України, матеріалів вибірових обстежень, переписів та даних Євростату. У гендерному аспекті представлені дані про чисельність населення, питому вагу окремих вікових груп у загальній чисельності населення, середню очікувану тривалість життя, середній вік, чисельність хворих, письменність населення, рівень освіти, підготовку спеціалістів по галузевих групах, чисельність кандидатів та докторів наук, розподіл населення за економічною

активністю, рівень безробіття, зайнятість населення по галузях економіки, середньомісячну плату працівників, злочинність.

Значний доробок у названу проблематику вносять науковці Українського інституту соціальних досліджень, основними напрямками діяльності якого є проведення досліджень з проблем сім'ї, жінок, молоді та дітей, актуальних питань молодіжної політики, жіночого, молодіжного та дитячого руху, вивчення процесу соціалізації молоді в період зміни суспільно-економічних відносин, дослідження запитів, інтересів населення України, розробка економічних, соціальних, організаційно-правових механізмів формування і проведення державної політики в Україні стосовно сім'ї, жінок, молоді та дітей, розробка теорії та практичних засад реалізації соціальної політики та соціальної роботи [122; 228; 304-305].

Репрезентативною та органічною частиною джерельної бази з вказаної проблеми є третя категорія джерел, яку складають періодичні та інформаційно-довідкові видання: журнали „Політика і час”, „Віче”, „Вісник української академії державного управління”, „Філософська і соціологічна думка”, „Соціальний захист”; „Право України”; загальноукраїнські суспільно-політичні газети – „Правда України”, „Голос України”, „Урядовий кур'єр”; нормативні збірники – „Зібрання постанов Уряду України”, „Відомості Верховної Ради України”. Питання участі жінок в організації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах висвітлюються у тижневиках “Освіта”, “Педагогічна газета”, “Українське студентство”, “Український вчений”. Серед видань також можна виокремити такі як “Практична психологія і соціальна робота”, “Обдарована дитина”, “Літературна Україна”, “Культура і життя” та ін.

Багатий документальний та фактичний матеріал щодо становища жінок містять збірники документів, інформаційно-довідкові видання державних, партійних та громадських інституцій, наукових закладів та

установ [1; 18; 92; 279], збірники та покажчики дослідницького центру історії української преси „Жіноча доля на тлі доби” [206] та покажчик „Сучасна жіноча преса в Україні” [278].

На особливу увагу заслуговує збірник „Жінка в Україні. Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник” [77-78], підготовлений Національною Радою жінок України та Науково-дослідним інститутом „Проблеми людини” спеціально до II-го Всеукраїнського конгресу жінок та Всеукраїнської науково-практичної конференції „Жінки та влада”. Він включає теоретичні матеріали та статистичні відомості щодо таких сфер, як: проблеми рівноправ'я жінок і чоловіків: гендерний аспект; жінка і суспільство: правовий аспект; жінка – берегиня роду; соціальний захист, охорона здоров'я жінок в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення; жінка в науці, освіті, культурі. Третя група також містить інформаційні збірки, бюлетені державних установ [122]; офіційні звіти перед світовою спільнотою, серед яких досить інформаційно насиченою є „Доповідь про виконання в Україні Конвенції ООН” [70-72; 236].

З погляду обміну науковою інформацією вагоме значення має часопис „Жінка в суспільстві”, засновники якого ставили своїм завданням розвиток наукових досліджень у регіональних вузах, методичне забезпечення спецкурсів по фемінології й гендерології. Географія авторів журналу досить велика й представляє всі великі регіони. За 9 років видання на сторінках журналу було опубліковано близько 400 статей 347 учених з 70 вузів країни. Можна без перебільшення сказати, що він вніс істотний вклад у формування розгалуженої мережі центрів гендерних досліджень у системі вищої освіти.

Корисним для дослідження питань щодо правового механізму забезпечення рівноправ'я чоловіків і жінок є збірник аналітичних документів та законопроектів „Актуальні питання гендерної рівності в Україні”, підготовлений в рамках проекту „Сприяння законодавчому забезпеченню гендерної рівності в Україні”, що фінансується Європейською комісією і виконується Українським освітнім центром реформ у партнерстві з Міжнародним центром перспективних досліджень [5].

Особливу цінність становлять періодичні видання, жіночих громадських організацій, які видають свої програми, вісники, бюлетені, брошури з питань політичних прав людини, рівноправності, незалежності, юридичного захисту жінок тощо. Серед них варто виокремити такі як “Жінки України”, “Жіночий погляд”, “Жіночий світ”, “Очіма жінок”, “Українка”, “Я, ти, ми”, “Я – жінка”, “Гендерні дослідження”, “Діалог різноманітностей”, “Вісник жіночого руху” та ін. Такого роду видання призначені для внутрішнього користування власне організації, її філій, а також обміну інформацією між різними жіночими центрами.

Змістовною та важливою для дослідження є четверта група джерел – документи громадських організацій та політичних партій. Основоположними документами громадських організацій, рухів, політичних партій є статuti – документи, які визначають права і обов'язки їх членів, основні принципи, норми внутрішнього життя, форми побудови та методи практичної діяльності.

Що стосується громадських організацій, то для з'ясування проставлених завдань найбільш корисним виявилися документи жіночих організацій, зокрема програмні заяви, матеріали з'їздів, конференцій, інтерв'ю лідерів жіночого руху, рішення керівних органів

тощо), в яких викладено концептуальні підходи, напрями та конкретні завдання вирішення жіночого питання в сучасній Україні. Їх аналіз дав змогу автору ознайомитися з кількісним та соціальним складом вказаних організацій, з'ясувати мету, завдання, права та обов'язки членів організацій, визначити структуру, форми і методи роботи серед різних верств населення тощо. Важливими документами політичних партій є програми – документи, в яких викладені основні принципи, цілі і завдання, визначені і обґрунтовані цілі і шляхи їх здійснення.

Державні програми щодо становища жінок в Україні складають п'яту групу джерел. Варті уваги національні програми “Діти України”, “Молодь України”, “Про планування сім'ї” [217], “Про поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі в суспільстві”, „Освіта (Україна XXI століття)” [60], державні програми „Довгострокова програма поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства” [215]; „Програма вивільнення жінок із виробництв, пов'язаних з важкою працею та шкідливими умовами” [221]; „Програма запобігання торгівлі жінками та дітьми” [222]; „Програма поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві”, „Жінка в державотворенні України” [77], „Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 р.”[51]. У цих документах визначені конкретні заходи щодо створення умов для виконання жінкою призначення материнства, більш дійової участі жінок у суспільно-політичному і соціально-економічному житті в період розбудови громадянського суспільства в Україні.

Шоста група джерел – матеріали Інтернет-сайтів, є важливою групою джерел, так як сучасний характер проблеми обумовив потребу використання інформаційних ресурсів Інтернету. Серед них найбільше цінність для дослідника становлять офіційні сайти Державного комітету статистики України [191], Національного інституту соціологічних досліджень [197], Верховної Ради України [188],

Кабінету Міністрів України [193], Адміністрації Президента України [186] тощо. Важливими для роботи є сайти громадських організацій (в першу чергу жіночих), де вміщена інформація про основні напрямки діяльності організацій щодо становища жіноцтва, поточні документи, хроніка подій, інформація про результати та матеріали проведення всеукраїнських та міжнародних конференцій, присвячених проблемах українського жіноцтва [194-196; 198-202; 293-295]. Досить часто жінки розміщують найбільш повну інформацію про власну діяльність на сторінках електронних версій журналів та газет, в онлайн-версіях інтернет-виданнях, на сторінках віртуальних журналів.

Отже, викладене вище дає підстави стверджувати, що з досліджуваної проблеми існує досить репрезентативна джерельна база, яка дозволяє об'єктивно і достовірно розкрити зміст теми дисертації. Однак вона недостатньо залучена до наукового обігу, що визначає завдання, а в окремих випадках і наукову новизну дослідження. Аналіз та вивчення масиву джерел переконує, що в сукупності названі документи надають дослідникам важливу й корисну інформацію, допомагають простежити особливості суспільного простору жіночого буття в Україні в кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

Методологічною основою дослідження є система наукових принципів та методів, які спираються на діалектику та спрямовані на об'єктивне висвітлення подій, фактів та явищ. Специфіка предмета дослідження обумовила вибір методології та системи методів, адекватних меті і завданням дисертації. Основоположними принципами дослідження є принципи об'єктивності та історизму. Спираючись на принцип об'єктивності, основними ознаками якого є неупередженість, незалежність суджень від суспільно-політичної заангажованості, ми намагались позбутися щонайменшої упередженості, починаючи від аналізу документів, закінчуючи висновками та рекомендаціями.

Принцип історизму (дослідження явищ у процесі становлення та розвитку) дав можливість автору повною мірою використати конкретно-історичний підхід до оцінки суспільно-політичних процесів, він є засобом вивчення явищ у їхньому виникненні, розвитку та у зв'язку з конкретними умовами.

Іншими принципами, використаними в роботі, є:

– плюралізм дав можливість залучити до опрацювання проблеми науковий доробок дослідників різних історіографічних періодів, незалежно від їхньої позиції. Визнання альтернативності поглядів на процеси, що висвітлюються, та належне обґрунтування власних висновків забезпечило цілісну картину дослідження та наукову вагомість отриманих результатів.

– науковість дослідження передбачає обов'язкову доказовість положень та висновків, які спираються на джерельну основу.

– багатоаспектність сприяє вивченню всього комплексу факторів: економічного, політичного, правового, соціального;

– всебічність для відслідковування й аналізу діяльності жіночих структур та їх взаємозв'язку з державою та суспільством.

Дані принципи стали основою для вивчення проблеми з урахуванням різних її аспектів (у тому числі демографічних, суспільно-політичних, соціально-економічних, гендерних).

Для аналізу суспільного простору жіночого буття в українському суспільстві наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. нами використано набір методів дослідження, які, на нашу думку, могли найбільш повно сприяти реалізації поставленої мети та завдань. Із загальнонаукових методів у даному дослідженні використовуються аналіз, синтез і методи формальної логіки. За допомогою аналізу матеріалу вдалося визначити найголовніші віхи суспільно-політичного життя українського жіноцтва в окреслений період. Синтез накопичення

інформації дав можливість відтворити загальну картину життя українських жінок в досліджуваній період. Методи формальної логіки (узагальнення, аналогії тощо) дозволили окреслити суттєві закономірності розвитку суспільно-політичних процесів і визначити їхні особливості в період незалежності України.

Особливе значення при вивченні проблеми мали спеціальні історичні методи, серед яких історико-порівняльний, історико-системний та історико-проблемний. Найважливішим у дослідженні є історико-порівняльний метод, оскільки він дає можливість з'ясувати загальні закономірності та специфічні риси соціального життя жіноцтва в зазначений період. Історико-проблемний та історико-системний методи дозволили визначити особливості досліджуваної проблеми та простежити їх розвиток у динаміці.

Крім спеціально-історичних методів, у роботі досить широко використовуються полідисциплінарні методи. Зокрема, це статистично-аналітичний метод, так як визначення динаміки, структури та результативності діяльності жінок в соціальному просторі неможливе без використання кількісних показників, статистичних даних, які є необхідною умовою для досягнення об'єктивності при висвітленні проблеми, що вивчається.

Підсумовуючи викладене в першому розділі, можемо зробити такі **висновки:**

Аналіз праць періоду 90-х рр. ХХ ст., присвячений становищу жінки в українському соціумі, дозволяє констатувати, що в більшості вони мають суб'єктивний характер. Вивчення даного аспекту в державотворчих процесах сучасною українською наукою лише розпочалося і його стан не відповідає потребам прискорення розвитку демократичного суспільства та участі в цьому процесі жіноцтва та його

організаційних структур. Взагалі аналіз рівня наукової розробки теми дослідження дозволяє зробити висновок про відсутність ґрунтовних досліджень щодо суспільного простору жіночого буття в Україні в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. У жодному разі, не применшуючи роль та значущість досліджень вищеназваних авторів, можна говорити лише про перші намагання наукового обґрунтування проблеми, що й спонукало автора обрати для дослідження саме цю тему.

Встановлено, що з досліджуваної проблеми існує досить репрезентативна джерельна база, яка дозволяє об'єктивно і достовірно розкрити зміст теми дисертації. Однак вона недостатньо залучена до наукового обігу, що визначає завдання, а в окремих випадках і наукову новизну дослідження. Аналіз та вивчення масиву джерел переконує, що в сукупності названі документи надають дослідникам важливу й корисну інформацію, допомагають простежити особливості суспільного простору жіночого буття в Україні в кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

Таким чином, керуючись названими принципами та методами наукового дослідження, ми намагалися викласти матеріал у послідовній і логічно завершеній формі та найбільш адекватно відобразити аналіз суспільного життя українського жіноцтва кінця ХХ – початок ХХІ ст. Поєднання означених принципів і методів дало можливість дослідниці уникнути суб'єктивних оцінок, залишатися на об'єктивно-науковій точці зору, забезпечило достовірність результатів дослідження. Комплексне поєднання принципів та методів дослідження дозволило найбільш широко і повно охопити усю сукупність джерел, виконати завдання, досягнувши поставленої мети.

РОЗДІЛ 2

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЦТВА ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

2.1. Правовий механізм забезпечення рівноправ'я чоловіків і жінок

Статус як жінок, так і чоловіків насамперед визначається тим, що вони є громадянами Української держави і, відповідно, мають користуватися правами і свободами, наданими жінкам і чоловікам як Конституцією України, так і іншими законодавчими і нормативними актами.

Що стосується прав, які гарантовані громадянам України незалежно від статі, то можемо виокремити наступні:

- на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань;
- на свободу світогляду і віросповідання;
- на об'єднання у політичні партії та громадські організації;
- участі в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- брати участь у зборах, мітингах, походах і демонстраціях, що проводяться певними політичними партіями та громадськими організаціями;
- направляти індивідуально чи у співавторстві письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб.

Проаналізувавши наявну базу, що стосується реалізації прав жінок, можна виділити етапи прийняття законодавчих та нормативних

актів України. Класифікацію було зроблено Г. Корольовою у дослідженні щодо трансформації політико-правового та соціально-економічного становища жінок в незалежній Україні. Вона виокремлює такі етапи:

Перший етап охопив 1991-1996 рр. – з моменту прийняття Акту проголошення незалежності України до ухвалення Верховною Радою Конституції України. Вважаємо, що на першому етапі державотворчих процесів в Україні сформувались основні засади політики щодо жінок, розпочалося розвіювання стереотипів тоталітарного минулого про справжню рівність чоловіків і жінок. Законодавство, яке б відповідало світовим стандартам створення рівних можливостей для чоловіків і жінок, залишалося справою майбутнього.

Другий етап визначення законодавчих і нормативних актів з жіночого питання охопив період з червня 1996 р. до 2001 р., коли розпочинається затвердження державних комплексних програм поліпшення становища жінок. Концептуальний підхід до статусу жінок і чоловіків, розвиток відносин між ними на паритетній основі закладено в Основному Законі України – Конституції, де визначено напрями розвитку суспільства й держави як демократичної, правової, соціально спрямованої, що передбачає рівність прав, свобод і обов'язків людини незалежно від статі.

Третій етап розпочався у 2001 р. й тривав до 2004 р. На цьому етапі ухвалена низка національних програм, які мали позитивні наслідки; уряд розгорнув широку діяльність по впровадженню гендерного підходу при створенні законодавчої бази.

На *четвертому етапі* (з січня 2005 р.) прийняті перші гендерно спрямовані документи щодо реалізації конституційно визначеної мети – рівності прав і можливостей чоловіків і жінок – Указ Президента України „Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок

і чоловіків” (26 липня 2005 р.) та Закон України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” (8 вересня 2005 р.) [132, с. 9-10]. Ми погоджуємося з даною класифікацією і вважаємо за доцільне дати аналіз основним нормативно-правовим документам вказаних етапів.

Перший етап характеризується прийняттям низки законів, постанов, розпоряджень, які стосуються жіноцтва, проте безпосередньо не торкаються питань гендерного паритету в суспільстві. Серед них ми можемо виокремити:

Закони України „Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні” (1993 р.); „Про внесення змін і доповнень до Закону України „Про державну допомогу сім’ям з дітьми” (1992 р.); „Основи законодавства України про охорону здоров’я” (1992 р.); „Про об’єднання громадян” (1992 р.); „Про соціальне забезпечення” (1991 р.).

Розпорядження Кабінету Міністрів України „Про заходи щодо поліпшення мов праці жінок” (1994 р.); Постанова Кабінету Міністрів „Про Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім’ї, охорони материнства і дитинства” (1992 р.); Постанова Верховної Ради України „Про рекомендації учасників парламентських слухань щодо реалізації в Україні Конвенції ООН „Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок” (1995 р.); Указ Президента України „Про Комітет у справах жінок, материнства і дитинства” (1995 р.).

Накази Міністерства охорони здоров’я України „Про затвердження граничних норм підіймання і переміщення важких речей жінками” (1993 р.); „Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці на яких забороняється застосування праці жінок” (1993 р.).

Що стосується другого етапу, то до нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері державної гендерної політики,

відноситься, передусім, Конституція України. Правові засади рівноправності жінок і чоловіків закріплені у статтях Конституції України 1996 р. Зокрема, у ст. 24 зафіксовано, що „рівність прав жінок та чоловіків забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг, створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям” [131, с. 7–8].

Статтею 51 визначено, що „шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права й обов'язки у шлюбі та сім'ї. Дружина та чоловік мають рівне право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань”; ст. 54 визначає, що „всі найважливіші питання життя сім'ї мають вирішуватися подружжям спільно, на засадах рівності”; важливе значення має ст. 49: „Дружині-матері мають бути створені у сім'ї умови для поєднання материнства із здійсненням нею інших прав та обов'язків” [131, с. 14-15]. І хоча в умовах соціально-економічної кризи дотримання цього положення виглядає проблематично, але теоретично воно відкриває перед жінкою можливості різноманітної діяльності, у тому числі суспільної та політичної.

Згідно з Основним Законом України, усі люди „є вільні і рівні у своїй гідності і правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними” (ст. 21) [131, с. 7]. Отже, відповідно до Конституції, жінка і чоловік мають в Україні рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя. Стосовно ствердження рівності статей велике значення має ст. 23 Конституції, де

наголошується, що „кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей” [131, с. 7].

Конституція України забезпечує також рівність можливостей участі жінок у політичному житті. Зокрема, у ст. 36 проголошено право громадян (а отже, і жінок) об'єднуватися у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Успішному встановленню паритетної демократії сприяє і рівність можливостей для жінок і чоловіків у здобутті освіти (ст. 53 Конституції).

На сучасному етапі державотворення Україна приєдналася до Міжнародної Конвенції „Про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок”, взявши зобов'язання вживати відповідних заходів у політичній, законодавчій, соціальній і культурній галузях для забезпечення всебічного розвитку і прогресу жінки з тим, щоб гарантувати їй користування правами й свободами людини на основі рівності з чоловіками в усіх сферах суспільних відносин, а саме: трудові відносини, підприємництво, охорона здоров'я, освіта, інформаційні відносини, рекламна діяльність, соціальний захист, соціальні послуги, житлові відносини, правосуддя, громадсько-політична діяльність (участь у діяльності політичних партій, участь у виборах), державна служба та служба в органах місцевого самоврядування, доступ до товарів та послуг тощо.

Одним із важливих чинників, що свідчить про прагнення сучасних владних структур активізувати участь жінок у проведенні реформ політичного устрою та економічних відносин, є відзначення кращих із них винагородами України. Своєрідною відзнакою Президента України є “Орден княгині Ольги” [231], яким нагороджуються жінки “... за визначні особисті заслуги в державній,

виробничій, громадській, науковій, освітянській, культурній, благодійницькій та інших сферах суспільної діяльності, вихованні дітей у сім'ї". Водночас за вказані заслуги жінки удостоюються інших відзнак, особливо почесних звань заслужених діячів науки, культури, мистецтва, народних і заслужених артистів, заслужених працівників народної освіти, промисловості, сільського господарства та інше.

У 1999 р. Постановою Верховної Ради України було схвалено Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок [58]. Появі цього документу сприяло те, що Україна, ратифікувавши документи міжнародної спільноти, взяла на себе зобов'язання дотримуватися їх, тому при прийнятті Декларації її розробники керувалися Загальною декларацією прав людини, Конвенцією ООН „Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок”, міжнародними договорами про права та свободи особистості (Конвенція ООН про рівну плату за рівну працю 1951 р.; Конвенція ООН про політичні права жінок і Конвенція ООН про охорону материнства 1952 р.; Конвенція ООН „Про заборону торгівлі людьми та експлуатацію проституції третіми особами” 1954 р.; Конвенція № 45 Міжнародної організації праці „Про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності” 1956 р.; Конвенція ООН про громадянство заміжньої жінки 1957 р.; Конвенція ООН про боротьбу з дискримінацією в галузі найму й роботи 1958 р.; Конвенція ООН про боротьбу в галузі освіти 1960 р.), підсумковими документами IV Всесвітньої конференції із становища жінок „Дії в інтересах рівності, розвитку та миру” (Пекін, 1995 р.) і Постановою Верховної Ради України від 12 липня 1995 року „Про рекомендації учасників парламентських слухань щодо реалізації в Україні Конвенції ООН „Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок”.

Акцент робився на тому, що держава, приймаючи дану Декларацію: по-перше, надає особливого значення ролі сім'ї та жінок у

політичному, економічному, соціальному, історичному і культурному розвитку України; по-друге, вважає формування державної політики стосовно сім'ї та жінок одним із пріоритетних напрямів діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування; по-третє, прагне поліпшення демографічної ситуації, забезпечення реалізації сім'єю своїх функцій, а також створення правових, суспільно-політичних та соціально-економічних умов для поліпшення становища сім'ї та жінок, підвищення їх ролі у суспільстві, найповнішого розкриття їх інтелектуальних, духовних і творчих можливостей.

Декларація визначила принципи державної політики України стосовно сім'ї та жінок, серед яких є:

1. Держава гарантує та забезпечує рівні права і можливості жінкам і чоловікам відповідно до основних прав та свобод людини.
2. Держава захищає права сім'ї як основної ланки суспільства.
3. Держава захищає материнство та дитинство і визнає пріоритетність інтересів матері та дитини в суспільстві.
4. Держава забезпечує ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.
5. Держава гарантує і забезпечує повну і рівноправну участь жінок у політичному, економічному, соціальному і культурному житті суспільства.
6. Держава забезпечує жінці можливість поєднувати професійні та сімейні обов'язки.
7. Держава забезпечує і розвиває соціальні гарантії, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.
8. Держава забезпечує неухильне дотримання законодавства України та норм міжнародного права стосовно сім'ї та жінок.

9. Держава підтримує громадські та благодійні організації, діяльність яких спрямована на поліпшення становища сім'ї та жінок.

Важливим моментом прийняття Декларації стала розробка головних напрямів державної політики України стосовно сім'ї та жінок, а саме:

1. Розроблення та удосконалення законодавства з питань становища сім'ї та жінок відповідно до норм міжнародного права; включення жінок в усі процеси розвитку сучасного суспільства, залучення їх до розроблення і прийняття економічних, політичних, соціальних і правових рішень на всіх рівнях державної влади та місцевого самоврядування.

2. Створення матеріальної та соціально-економічної бази для зміцнення сім'ї та підвищення її добробуту; підвищення ролі жінки у національно-культурному; соціально-економічному, духовному розвитку суспільства та в процесі державотворення.

3. Кардинальне підвищення результативності здійснюваних заходів щодо охорони материнства та дитинства, забезпечення здорового генофонду України; створення сприятливих умов для повноцінного розвитку та виховання дітей у сім'ї.

4. Підтримка заходів, спрямованих на підвищення культурного, освітнього, морального рівня сім'ї та кожного її члена; організація повноцінного відпочинку та дозвілля сім'ї з урахуванням потреб різних вікових груп.

Третій етап розпочався з підписанням Указу Президента України „Про підвищення соціального статусу жінок в Україні” 25 квітня 2001 р. Варто відзначити такі положення даного документа як вказівки Кабінету Міністрів щодо подальших кроків у вирішенні проблеми становища українського жіноцтва в соціальному просторі. Так, Кабінету Міністрів України було постановлено розробити та затвердити у першому півріччі 2001 року план дій на період до 2005

року щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві, передбачивши, зокрема: утворення в установленому порядку Координаційної ради з питань поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві, забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків; проведення заходів щодо забезпечення організаційних, економічних і правових гарантій для реалізації жінками права на працю, зниження рівня безробіття серед жінок; надання підтримки жінкам у конкуренції на ринку праці шляхом організації професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації жінок, оволодіння ними новими професіями; підвищення правової обізнаності жінок і роботодавців з вимогами законодавства з питань охорони праці та здоров'я жінок; заходи щодо розвитку та стартової підтримки підприємницької діяльності жінок; розвиток соціальних послуг, у тому числі збереження та впорядкування мережі дошкільних закладів освіти і поліпшення рівня обслуговування дітей у них, які сприяли б жінкам і чоловікам поєднувати виконання батьківських обов'язків з трудовою і громадською діяльністю; здійснення заходів щодо соціальної та професійної реабілітації жінок з обмеженими фізичними можливостями і жінок, які виховують дітей-інвалідів; проведення аналізу законів та інших нормативно-правових актів України з питань становища сім'ї і жінок з метою їх вдосконалення та приведення у відповідність з нормами міжнародного права.

Окрім цього, в Указі були розпорядження і щодо діяльності інших органів державної влади та управління, зокрема:

Головному управлінню державної служби України, Міністерству юстиції України, Державному комітету статистики України підготувати та подати Кабінету Міністрів України пропозиції щодо вдосконалення порядку формування кадрового резерву для державної служби з

урахуванням пропорційно збалансованого представництва жінок і чоловіків.

Національній академії наук України розглянути питання про утворення Національного бюро гендерних досліджень як дорадчого органу з питань забезпечення жінкам рівних з чоловіками прав і можливостей у суспільстві.

Державному комітету молодіжної політики, спорту і туризму України, Міністерству праці та соціальної політики України, Міністерству закордонних справ України, Міністерству внутрішніх справ України, Міністерству охорони здоров'я України, Міністерству освіти і науки України, Міністерству аграрної політики України, Державному комітету статистики України кожні чотири роки, починаючи з другого кварталу 2002 року, подавати Кабінету Міністрів України проект доповіді про реалізацію в Україні положень Конвенції ООН „Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок”.

Державному комітету молодіжної політики, спорту і туризму України, Міністерству внутрішніх справ України, Міністерству юстиції України, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям сприяти створенню центрів реабілітації та інших закладів для жінок, які перебувають у надзвичайних умовах, потерпіли від насильства чи стали жертвами торгівлі людьми, надавати цим закладам організаційну, методичну і матеріальну допомогу.

Державному комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України разом з Державним комітетом молодіжної політики, спорту і туризму України, Міністерством закордонних справ України забезпечувати широке висвітлення в засобах масової інформації здійснення заходів, спрямованих на реалізацію в Україні положень Конвенції ООН „Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок” та інших міжнародних правових документів з питань

становища та захисту жінок; посилити контроль за додержанням засобами масової інформації законодавства щодо заборони пропаганди насильства, жорстокості, зневажливого ставлення до жінки.

Вважаємо, що заходи, визначені Указом Президента України „Про підвищення соціального статусу жінок в Україні”, мали сприяти вирішенню проблем поліпшення становища жінок, підвищенню їх ролі у суспільстві, забезпечення сприятливих умов для розкриття їх інтелектуальних і творчих здібностей, формування демократичного світогляду громадян.

Що стосується характерних особливостей четвертого етапу, пов'язаних з прийняттям перших гендерно спрямованих документів щодо реалізації конституційно визначеної мети відносно рівності прав і можливостей чоловіків і жінок, то 8 вересня 2005 р. Верховна Рада України прийняла Закон України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” [129], в якому зазначено основні напрямки державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, серед яких виокремлюємо такі як:

- 1) утвердження гендерної рівності;
- 2) недопущення дискримінації за ознакою статі;
- 3) забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень;
- 4) забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків;
- 5) підтримка сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства;
- 6) виховання і пропаганда серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері;
- 7) захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

Зокрема, даний закон задекларував можливість адміністративного оскарження дискримінації за ознакою статі. Так, стаття 22 цього Закону встановлює, що будь-яка особа має право звернутися з відповідною скаргою до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, уповноважених (координаторів) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, правоохоронних органів держави. Однак реально механізми адміністративного оскарження сьогодні не працюють. Не визначено: процедуру і тривалість розгляду скарг на дискримінацію за ознакою статі; права та обов'язки сторін при розгляді таких скарг; рішення, яке може прийняти за наслідком розгляду скарг на дискримінацію за ознакою статі спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади або уповноважена особа (координатор) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; порядок виконання рішень, прийнятих за наслідками розгляду скарг [5, с. 16].

27 грудня 2006 р. Кабінет Міністрів України затвердив Державну програму з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 р. Програма передбачала утвердження рівних прав жінок і чоловіків та рівних можливостей для їх реалізації як основного права людини. Передбачалося дану мету досягти через низку конкретних завдань, що передбачали створення відповідної інституційної бази для впровадження гендерної політики, приведення законодавства у відповідність із Законом України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”, забезпечення інтегрування гендерних підходів у роботу національних та місцевих органів влади, а також у державні програми, що є дотичними до життєдіяльності жінок і чоловіків в Україні [51, с. 5].

Варто зазначити, що значна кількість нормативних актів з даного питання носили декларативний характер. Такі громадські організації (зокрема, жіночі, молодіжні) як громадський рух „Віра, Надія, Любов”, гендерний інформаційно-аналітичний центр „Крона”, Херсонський обласний центр „Успішна жінка”, Коаліція молодіжних громадських організацій Черкаської області „Молода Черкащина”, Чернівецька обласна організація Співки жінок України взяли участь у проведенні громадського моніторингу щодо стану реалізації Державної програми.

Методика такого типу моніторингів була обґрунтована на Семінарі для радників з гендерних питань (Київ, 2009 р.) які розробили Систему оцінювання виконання та впливу обласних цільових програм щодо забезпечення рівності жінок і чоловіків. Дана система відповідає методиці, розробленій Програмою рівних можливостей та прав жінок ПРООН-ЄС разом з Міністерством у справах сім'ї, молоді та спорту. Методика оцінювання включає чотири етапи:

1. Формальне оцінювання (оцінювання структури, функціональне призначення, результати).
2. Кількісне оцінювання впливу Державної програми на існуючу ситуацію (аналіз даних офіційної статистики та інших кількісних показників, що можуть бути свідченням змін в результаті реалізації заходів Програми).
3. Якісне оцінювання впливу Програми на існуючу ситуацію.
4. Рекомендації щодо покращення діяльності з виконання Державної програми [51, с. 6].

Для збирання інформації під час моніторингу було використано кілька методів:

- 1) опитування шляхом анкетування;
- 2) безпосереднє спілкування з представниками органів влади та громадськими організаціями;
- 3) аналіз наявних документів, звітів, публікацій;

4) аналіз інтернет-ресурсів, зокрема веб-сайтів центральних органів влади.

Питання покликані були оцінити: 1) наявність і ефективність механізмів забезпечення гендерної рівності на національному та регіональному рівнях; 2) фінансове забезпечення виконання програми на національному та обласному рівнях; 3) змістовне наповнення державної та обласних програм; 4) взаємодія органів державної влади та громадських організацій; 5) успішні практики у впровадженні програми; 6) проблемні питання, на які варто звернути увагу в наступній програмі [51, с. 6].

Взагалі, міжнародне та українське законодавство про захист прав жінок, покращення їхнього становища та впровадження гендерної рівності кінця ХХ – початку ХХІ ст. можна простежити в таблиці 2.1:

Таблиця 2.1

Міжнародне та українське законодавство про захист прав жінок

1997 р.	Постанова КМУ “Про затвердження Національного плану дій на 1997-2000 роки щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві”;
1999 р.	Постанови Верховної Ради України „Про Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім’ї та жінок”, „Про засади державної політики країни в галузі прав людини” та „Про концепцію державної сімейної політики”;
1999 р.	Конвенція МОП № 156 про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі з сімейними обов’язками;
2001 р.	Постанова КМУ „Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок і сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільство на 2001-2005 роки”, Указ Президента України „Про підвищення соціального статусу жінок в Україні” та Закон України „Про попередження насильства в сім’ї”;
2002 р.	Указ Президента України „Питання Державного комітету України у справах сім’ї та молоді”, Постанови КМУ „Про затвердження Міжгалузевої комплексної програми „Здоров’я нації” на 2002-2011 роки”, „Комплексна програма протидії торгівлі людьми на 2002-2005 роки”, створення Міжвідомчої координаційної ради з питань протидії торгівлі людьми та Міжгалузева програма „Сільська жінка”;

2004 р.	Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності до 2010 року та Протоколи, що її доповнюють, Постанова Верховної Ради України про „Рекомендації парламентських слухань „Становище жінок в Україні: реалії та перспективи”;
2005 р.	Указ Президента України „Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”, Закон України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”;
2006 р.	Постанова КМУ „Державна Програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року”;
2007 р.	Постанова Верховної Ради України „Про Рекомендації парламентських слухань на тему: „Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи”.

Таблицю складено за: Офіційний сайт Верховної Ради України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>; Офіційний сайт Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>.

Доктор юридичних наук, дослідник адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів забезпечення рівності політичних прав жінок і чоловіків М. Буроменський зазначає: „Не є секретом те, що українське законодавство не має достатнього досвіду і традицій у забезпеченні фактичної рівності чоловіків і жінок. Хоча... проголошення, а точніше, декларування такої рівності, відоме нашому законодавству здавна. Тому, по-перше, говорити про якусь власну українську традицію в даній галузі, очевидно, не доводиться. По-друге, Україна, гадаю, має подолати шлях не коротший, ніж того вимагає Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок. Тобто юридично ми не маємо прав ставити під сумнів саму можливість законодавчого забезпечення в Україні рівноправності чоловіків і жінок або говорити про готовність чи неготовність до таких кроків” [10, с. 60].

Таким чином, українське законодавство доби незалежності в галузі забезпечення рівності прав чоловіків та жінок базується на світовому досвіді вирішення гендерного питання та відповідає міжнародним стандартам. Наявна національна законодавчо-нормативна база визначила основні засади політики рівних можливостей в Україні.

2.2. Участь жіноцтва у громадсько-політичному житті

Щодо варіантів впровадження в життя перспектив участі жінок в політичному житті суспільства, то їх є декілька. Досить чітко класифікувала дані варіанти дослідниця українського руху Л. Смоляр, яка їх згрупувала наступним чином:

- 1) традиційний варіант – в процесі діяльності суто жіночої політичної організації;
- 2) вождистський варіант;
- 3) ліберально-феміністичний – жінка працює в політиці як чоловік та разом з чоловіком;
- 4) так званий скандинавський варіант – створення політичної партії чи руху, яка своєю програмою орієнтується на виборчий електорат обох статей, враховуючи при цьому також і специфічно жіночі інтереси – бачиться в українському суспільстві найбільш перспективним [249, с. 81].

За процесами активізації жіночих ініціатив в Україні постійно спостерігають міжнародні жіночі організації, адже Україна в свій час ратифікувала Конвенцію ООН „Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок”. Потрібно зазначити, що держави-учасниці Конвенції зобов’язувалися: включити принцип рівноправності чоловіків і жінок в конституції та інші законодавчі акти і добиватися його практичної реалізації; у випадку необхідності використовувати спеціальні санкції, які забороняли дискримінацію щодо жінок;

приймати міри, щоб змінити діючі закони, звичаї, практику, які являються дискримінаційними по відношенню до жінок; забезпечувати рівне для жінок і чоловіків право користуватися всіма економічними, соціальними, культурними, громадянськими та політичними правами [270, с. 737].

Внутрішня ситуація в Україні, за констатацією більшості міжнародних експертів, в 1990-х роках характеризувалася низьким статусом жінок у суспільних та політичних організаціях та фактичною відсутністю у них влади. Причини узагальнила І. Грабовська, яка вважає, що цьому сприяло ряд стереотипів, серед яких:

жінка здатна внести значно менший людський капітал у роботу організації;

жінка внаслідок своїх психологічних особливостей не може керувати справою так добре, як це здатен зробити чоловік;

жінці шкодить керівна робота в суспільстві, політичним лідером вона не може бути;

внаслідок специфіки статевої комунікації жінка не може так ефективно набирати потрібний досвід, необхідний для просування по службовій драбині;

обов'язки жінки щодо сім'ї та дому не дозволяють їй ефективно реалізуватися у професійній чи суспільній діяльності [42, с. 88].

Поява на політичній арені України жінки-лідера сталася 14 квітня 1998 р., коли парламент України обрав Ніну Карпачову Уповноваженим Верховної Ради з прав людини. Перша жінка-міністр в Україні Сюзанна Станік була призначена на цю посаду у вересні 1996 р. при створенні Міністерства у справах сім'ї та молоді. Президентські вибори 1999 р. продемонстрували участь жінки-претендента на посаду президента України – Наталії Вітренко. Згідно до указу Президента України від 15 грудня 1999 р. „Про склад Кабінету Міністрів України” до нового складу увійшли дві жінки. Віце-прем'єр-міністром стала

Юлія Тимошенко. Остання займала також посаду прем'єр-міністра України впродовж лютого – вересня 2005 р., грудня 2007 – березня 2010 р.

Після підписання у 2000 р. міжнародного документу „Цілі розвитку тисячоліття” [69] українські фахівці розробили згідно вимог останнього фактичні та прогнозовані індикатори для виконання задекларованої програми гендерної рівності відносно реального і прогнозованого співвідношення чоловіків і жінок у представницьких органах влади та вищих щаблях виконавчої влади (гендерне співвідношення серед депутатів Верховної Ради, депутатів місцевих (селищних, міських, районних, обласних) органів влади, у складі Кабінету Міністрів, серед вищих державних службовців). Згідно них гендерне співвідношення серед депутатів Верховної Ради (жін./чол. у відсотках) у 2004 р. – 5/95, у 2015 р. прогнозується 30/70. Гендерне співвідношення серед депутатів місцевих органів влади (жін./чол.) за даними 2004 р. – 42/58, на 2015 р. – 45/55 [27].

Жінки кількісно переважають на посадах державних службовців. За даними 2010 р. вони становили 75,5 % від загальної кількості державних службовців, зокрема: 64,8% керівників і 79,5% спеціалістів [28, с. 152]. Що стосується органів місцевого самоврядування, то кількість посадових осіб жінок на 2010 р. становила 75,9% від загальної кількості працівників місцевого самоврядування. З них керівники – 61,8%, а спеціалісти – 85,7% [28, с. 155].

Український жіночий фонд статистично продемонстрував співвідношення жінок і чоловіків в українській владі за такими критеріями:

серед народних депутатів України;

серед голів Комітетів Верховної Ради України;

серед найвищого керівного складу Верховної Ради України, до якого входять голова Верховної Ради та його заступники;

серед Радників Президента України;
серед членів Кабінету Міністрів; серед керівників обласних державних адміністрацій та АР Крим;
серед депутатів обласних рад;
серед депутатів районних рад;
серед депутатів міських рад;
серед державних службовців 1-2 категорій [26].

Матеріалами стали дані з офіційних вебсайтів Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Адміністрації Президента України, Головного управління Державної служби України та ін. Співвідношення можна прослідкувати за даними наступної таблиці:

Таблиця 2.2

**Співвідношення жінок і чоловіків в сучасній українській владі
(станом на 2010 р.)**

владна інституція	жінки, %	чоловіки, %
Народні депутати України	7,5	92,5
Голова і заступники голови Верховної Ради України	0	100
Голови комітетів Верховної Ради України	7,4	92,6
Голова і заступники голови адміністрації Президента України	38	62
Радники Президента України	0	100
Кабінет Міністрів України	0	100
Керівники обласних державних адміністрацій та АР Крим	0	100
Депутати обласних рад	12	88
Депутати районних рад	23	77
Депутати міських рад	28	72
Депутати селищних рад	46	54
Депутати сільських рад	51	49
Державні службовці вищих (1-2) категорій	18	82

Продовження табл. 2.2

* Таблицю складено за: Гендерна арифметика влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uwf.kiev.ua>.

Однією з перешкод розвитку політичної участі жінок в органах влади залишається стійкий стереотип, який характерний як для чоловіків, так і для жінок, що політика і державне управління – це сфера чоловічої діяльності. Згідно з даними соціологічних опитувань так вважають майже 70% громадян України. Не зважаючи на це, за останні роки жінки наполегливо намагаються увійти у велику політику та закріпитися на різних політичних рівнях. На перших українських виборах депутатів до Верховної Ради було обрано лише 11 жінок. Але з року в рік участь жінок в політичному, громадському житті України постійно зростає, хоча, наприклад, сучасний парламент є гендерно розбалансованим. Це дозволяє зробити висновок, що у своїй діяльності він буде мало перейматися гендерними проблемами країни, ухваленням гендерного законодавства. Зазначимо, що український парламент за гендерним складом знаходиться на гендерній периферії Європи і навіть Азії. Це доводить гендерний рейтинг України серед інших країн. Як свідчать дані ООН, за рейтингом щодо гендерної збалансованості в парламенті Україна займає 102-е місце серед країн світу. Для порівняння: Росія – 78, Білорусь – 74, Угорщина – 75, Казахстан – 73, Литва – 71 [183, с. 241].

Аналіз даної проблеми допомагає дати відповідь на запитання щодо того, які ж чинники забезпечують чоловікам переваги у входженні до владних структур. До основних таких чинників можна віднести: історичну традицію чоловічого домінування; зосередженість основної частини власності й управління економікою в чоловічих руках; обмеженість гендерного світогляду у чоловіків загалом; обмеженість політичних поглядів і пріоритетів лідерів жіночих організацій; поширення традиційних поглядів про сферу діяльності жінки як передусім „приватну”, а чоловіка – як „публічну”. Державна влада на глобальному й регіональному рівнях залишається чоловічим простором

діяльності, де чоловік самореалізується, будуючи свою кар'єру [183, с. 241].

Піком активності жінок у виборчих процесах є вік 41-50 років. І це, найімовірніше, зумовлене тим, що жінки у такому віці вже здобули освіту, реалізували себе в професійній кар'єрі та народили й виростили дітей, тому мають час і можливості для громадсько-політичної діяльності й самореалізації і цій сфері. Ще одним фактором, який зумовлює пік активності жінок у більш зрілому віці, є певна вікова дискримінація, викликана суспільними стереотипами, за якими вважається, що молода людина не має відповідних знань і досвіду для політичної діяльності [177, с. 37].

Особливістю сучасної партійної структури України є функціонування жіночих партій. В Україні перші „жіночі партії” було утворено на початку 1990-х років, а останні – напередодні виборів до парламенту 4-го скликання (2002 р.). Ще напередодні виборів до Верховної Ради 1998 р. склалися дві основні стратегії боротьби за збільшення представництва жінок у цьому законодавчому органі. З одного боку, розроблялися моделі паритетної демократії, а з другого – ідеї створення “жіночої” політичної партії. Зокрема, в 1996-1997 рр. у Харкові відбулося кілька представницьких семінарів, присвячених обговоренню проблем жіночого лідерства в Україні і сучасному світі. На цих семінарах, в яких брали участь представники політичних партій, народні депутати, члени жіночих громадських організацій, правознавці, політологи та соціологи, було обґрунтовано необхідність створення жіночої партії.

Результатом цих обговорень стало створення партії „Жінки України”, установчий з'їзд якої відбувся 18 січня 1997 р. (її лідер – А. Комарова, директор науково-дослідного інституту „Проблем людини”). Членами партії на кінець 1997 р. було 16 тис. осіб [264, с. 10]. Статут партії проголошує:

- підвищення ролі жінок у розвитку та зміцненні незалежної правової держави; об'єднання жінок для активізації діяльності щодо:
- ліквідацію спільними зусиллями проявів дискримінації жінок шляхом усвідомлення ними своїх конституційних прав, реалізації прав і свобод в усіх сферах життєдіяльності суспільства;
- виконання Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Програми дій Пекінської міжнародної конференції жінок 1995 року та Конвенції з прав дітей;
- відродження демократичного жіночого руху;
- активізацію участі жінок у боротьбі за мир;
- розвиток співробітництва між жінками України та жінками всіх країн світу [251].

Наступним кроком стало заснування 2 серпня 1997 р. в Харкові Всеукраїнської партії жіночих ініціатив, в програмі якої було обґрунтовано стратегічну мету партії – формувати і закріплювати інститути громадянського суспільства, які зможуть надати нову якість розвитку суспільства на основі ініціювання і підтримки соціальної і політичної активності жінки, зокрема, гарантування представництва жінок в органах влади. На 1997 р. партія налічувала 20,2 тис., після виборів 1998 р. в партії було зареєстровано близько 100 тис. осіб [75, с. 57]. Проте ні „Жінки України”, ні Всеукраїнська партія жіночих ініціатив не отримали депутатських місць в парламенті. Причинами цього стало те, що, незважаючи на демократичні програмні засади, партії не знайшли підтримки та опори на той час серед чоловіків. Окрім того, інтереси партій не стали інтересами українського жіноцтва.

Поразка на виборах 1998 р. підштовхнула жінок до активізації політичної активності. Так, 22 серпня 1998 р. на установчому з'їзді в м. Дніпропетровськ було засновано „Жіночу народну партію (об'єднану)”, яку з вересня 2000 р. очолила В. Горобець. Проте, варто зазначити, що ця партія практично не діяла.

В листопаді 1999 р. відбувся третій з'їзд Всеукраїнської громадської спілки жінок України „Солідарність” [267], на якому було прийнято рішення про її перетворення в політичну партію „Солідарність жінок України”, яка була зареєстрована Міністерством юстиції України 23 грудня 1999 р. На цьому ж з'їзді було прийнято Хартію жіночої солідарності [301]. Партія заснувала друкований орган – газету „Солідарність жінок України” та провела активну роботу по встановленню контактів з міжнародними жіночими організаціями, наслідком яких стало членство в Міжнародній раді жінок. Партія виступає за утвердження і пропаганду державної політики рівних прав і рівних можливостей як головної складової державних пріоритетів; за рівну і гарантовану законодавчо участь жінок у політичному, державному і економічному житті на всіх рівнях державної ієрархії, в усіх сферах державного життя; за розвиток трудового законодавства в частині гарантування рівного права на працю для чоловіків і жінок в усіх формах трудової діяльності; за пріоритетну державну підтримку програм, що забезпечують розвиток соціальної активності жінки, захист матері і дитини, перекваліфікацію жінки [301]. Завданнями партії “Солідарність жінок України” для досягнення поставленої мети вважаються:

- сприяння формуванню і вираженню політичної волі жінок;
- сприяння ініціюванню і підтримці соціально-політичної активності жінок;
- сприяння об'єднанню зусиль усіх жіночих рухів України для участі у формуванні інститутів громадянського суспільства;
- сприяння процесу законотворчої діяльності з метою більш повного врахування інтересів жінок, сім і та молоді;
- сприяння підвищенню соціального статусу жінок;
- сприяння здійсненню просвітницько-правової діяльності, яка передбачає конкретну, практичну допомогу жінкам у вирішенні їх

проблем, формуванню громадського мислення на користь прав і свобод жінок, матерів, дітей, пенсіонерів;

- сприяння практичній реалізації Конституційного принципу рівних прав, свобод і рівних можливостей для жінок і чоловіків в усіх сферах громадського життя, консолідації зусиль жіночих організацій України з метою вироблення конкретних заходів по захисту інтересів жінок;

- сприяння активізації участі жінок у громадсько-політичному житті країни, збільшенню їх представництва в органах державної влади на всіх рівнях прийняття рішень, утвердженню у політиці і суспільному житті норм моралі як визначальної складової політики життя нової України;

- сприяння організації шкіл жіночого лідерства для їх активної участі у суспільно-політичному житті держави;

- привернення уваги державних і громадських структур, засобів масової інформації до проблем порушення прав жінок, сім'ї і дітей;

- сприяння розвитку жіночого підприємництва;

- сприяння забезпеченню соціальних гарантій жінкам;

- підтримка і сприяння розвитку економічних і громадянських ініціатив, які ведуть до обмеження соціальної нерівності, формування культури діалогу і узгодження різноманітних соціальних інтересів;

- сприяння створенню умов для забезпечення добробуту громадян на трудовій основі для економічно активних членів суспільства;

- сприяння підтримці вітчизняного товаровиробника, зниженню безробіття, створенню нових робочих місць;

- сприяння здійсненню захисту соціальних гарантій для підтримки нормального рівня життя непрацездатних членів суспільства – дітей, пенсіонерів, інвалідів;

- сприяння створенню умов, які б дозволяли жінкам і чоловікам в рівній мірі поєднувати професійні і сімейні обов'язки;

- підтримка заходів по запровадженню ринкових реформ як дієвого механізму зміцнення соціальної, демократичної, правової української держави.

Для виконання статутних завдань Партія в установленому законом порядку має право: вільно проводити свою діяльність у межах, передбачених Конституцією України, Законом України “Про політичні партії в Україні”, іншими законами України; брати участь у виборах Президента України, до Верховної Ради України, до інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у порядку, встановленому відповідними законами України; використовувати державні засоби масової інформації, а також засновувати власні засоби масової інформації, як передбачено відповідними законами України; підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями, громадськими організаціями інших держав, міжнародними і міжурядовими організаціями, засновувати міжнародні спілки з додержанням вимог цього Закону; ідейно, організаційно та матеріально підтримувати молодіжні, жіночі та інші об'єднання громадян, подавати допомогу у їх створенні; викладати публічно і обстоювати свою позицію з питань державного і суспільного життя; брати участь в обговоренні та оприлюднювати і обґрунтовувати критичну оцінку дій і рішень органів влади, використовуючи для цього державні і недержавні засоби масової інформації у порядку встановленому законом; вносити до органів державної влади та органів місцевого самоврядування пропозиції, які обов'язкові для розгляду відповідними органами в установленому порядку; здійснювати представництво і захист законних інтересів своїх членів у державних органах влади, органах місцевого самоврядування і громадських об'єднаннях [268].

У 2001 р. розпочало діяльність Всеукраїнське політичне об'єднання „Жінки за майбутнє”, поява якого була спричинена підготовкою до парламентських виборів 2002 р. і яке в програмних документах

наголошує на тому, що політика держави стосовно жінок має виступати одним із пріоритетних напрямів діяльності держави й здійснюватися в інтересах розвитку особистісного потенціалу жінок з урахуванням особливостей історичного, соціального та культурного розвитку, віковічних традицій українського народу.

Узагальнюючи програмні засади жіночих партій, не можна не погодитися з твердженням І. Клименко, що в програмних тезах даних партій чітко виділяється ідея участі жінок у діяльності органів державної влади; в усіх документах проходить наскрізною ниткою соціальні завдання, а також спільним є те, що програми всіх „жіночих партій розвивають ідею про те, що „на всіх рівнях – від виборців до представників і членів партій – жінки більше за чоловіків схильні звертатися до питань соціального добробуту [125, с. 92]. Слід при цьому підкреслити, що не всі жіночі партії брали участь у виборчих перегонах.

Проте жодна з партій на виборах 2002 р. знову не зуміла подолати необхідний бар'єр, щоб потрапити до Верховної Ради. Жіночі так і не набрали суттєвого авторитету серед населення України, тому жінки – представники різних політичних партій – виступили з ініціативою створити організацію, яка б могла координувати діяльність жіночих громадських об'єднань. На початку лютого 2002 р. Міністерство юстиції України зареєструвало всеукраїнську організацію „Громадянський парламент України”, до складу координаційної ради якого ввійшли активні представники різних політичних переконань, позапартійні. Своєю головною метою парламент визначив консолідацію жіночих ініціатив в Україні і залучення представниць жіноцтва до системи державного управління.

Традиційно причини поразки „жіночих” партій прийнято вбачати у неготовності української громадськості приймати гасла гендерної рівності, які є невід'ємними для суспільств розвинених демократичних країн. Таке посилення зручно виправдовує нині чимало явищ, але

зазвичай не вирізняє їх проблематики. Натомість статистичні дані дозволяють чіткіше окреслити ситуацію. Передвиборчі опитування громадської думки свідчать про популярність жіночих партій серед виборців. Упродовж лютого-березня 2002 р. рейтинг Всеукраїнського політичного об'єднання „Жінки за майбутнє” знизився від 5,3% (четверта позиція в загальному партійному рейтингу) до 4,1% (восьма позиція в загальному партійному рейтингу). Попри очікувану перемогу, на парламентських виборах за партію проголосувало тільки 3,3% виборців, і вона не потрапила до Верховної Ради. „Жіночі партії мають свій електорат, але він виявився недостатнім для перемоги. Тричі поспіль жіночі партії програвали вибори, і це дає черговий привід засумніватися в тому, чи можуть взагалі такі партії, створені свого часу за західним зразком, пристосовуватися до українських умов. Питання передусім полягає в тому, як під впливом місцевих умов сформувалась особливість завдань їхньої діяльності [125, с. 91].

Позитивним моментом активності жіночих партій є:

діяльність по узгодженню державної правової бази щодо становища жінок згідно з вимогами міжнародного законодавства для забезпечення дотримання прав жінок у єдності з правами та основними свободами людини;

створення правових норм, необхідних для здійснення на практиці конституційного принципу рівних прав та рівних можливостей;

забезпечення умов для рівноправної участі жінок у прийнятті рішень на всіх рівнях управлінської діяльності;

відродження історичних, культурних, духовних традицій ставлення до жінки в суспільстві (це чітко прослідковується в діяльності жіночих організацій національних меншин);

забезпечення координації дій та заходів державної політики стосовно жінок на національному, регіональному, локальному та міжнародному рівнях. Таку тактику українські жінки запозичили із

західного досвіду. Наприклад, під патронатом партії „Жінки України” діяли Всеукраїнська громадська організація „Жінки і діти України”, Всеукраїнська асоціація жінок-підприємниць, Центр по роботі з жінками науково-дослідного інституту „Проблеми людини” [251].

Партійна організація вигідно відрізняється від громадської можливістю безпосередньо репрезентувати інтереси соціальних груп у парламентській діяльності за умови перемоги на виборах. “Жіночі” партії можуть надавати жінкам таку можливість, доки цього не дозволяє внутрішня політика інших політичних партій. Для останніх паритетність у політичній сфері все ж великою мірою є питанням поступовості й історичного звикання.

Перевагою саме „жіночих” партій є можливість впливати на прийняття політичних рішень і законотворчий процес, але водночас проблемою є необхідна передумова їхньої перемоги на виборах. Можливо, політичне поле жіночих партій не досить широке, що вказує на наявність проблеми участі жінок в політичних процесах, і є свідченням, як доречно зауважує Т. Мельник, демократичних гендерних змін в Україні, включення в цей процес жінок, є заявкою на нагальні потреби у реформуванні самої політичної демократії, апеляцією до розвитку гендерної демократії, до статевої збалансованості у прийнятті рішень як необхідного елемента соціально-історичного процесу [158, с. 88].

Спільною характеристикою „жіночих” партій є те, що виникають вони в періоди так званої „закритості” звичайних політичних партій. Маємо погодитися з Клименко І., яка зауважує, що потреба в них поступово зникає, коли останні стають на позиції паритетності, оскільки це виключає саму ідею існування „жіночих” партій. Окрім того, в роботі акцентується увага на тому, що термін “жіночі партії” досить поширений у західній літературі, проте радше в тій, що стосується рухів жінок за політичні права, ніж теорій політичних партій. Це пов’язане з визначенням високоорганізованого суспільства, в якому процес

гуртування жінок відбувається поступово і де “жіночі партії” постають на певному етапі як одна з чергових форм об’єднання задля участі в політичних процесах.

Що стосується взагалі активності жінок у виборчих процесах, то на думку Олійник Н., активність жінок у них яскравіше виявляється в східних регіонах України, так як більшість областей регіону є промисловими, де переважає компактно розташоване міське населення і жінки менше займаються присадибним господарством та мають кращі побутові умови, а тому й більше часу для участі в громадсько-політичному житті та для самовдосконалення. Так, на виборах 2006 р. серед жінок – кандидаток у народні депутати 87,3% були жительки міст і, відповідно, лише 12,7% становили мешканки сіл [177, с. 37].

Ще одну причину, яка пояснює більшу електоральну активність жінок Східної України, наводить В.Фесенко на основі аналізу соціологічного дослідження „Українські жінки у виборах 1998 р.”. За даними дослідження, виборці західного регіону України, жінки в тому числі, дотримуються більш традиційних поглядів щодо місця й ролі жінки в політичному житті України порівняно з виборцями східного регіону. Наголошується на тому, що домінування національної ідеї та релігійної спрямованості в суспільній свідомості, характерне для жителів Західної України, стримує розвиток процесу політичної самоідентифікації жінок [297, с. 129].

Відносно незначного представництва жінок в органах державної влади, то ця проблема сягає своїм корінням в минулий досвід радянського режиму, коли рівність чоловіків і жінок в Радянському Союзі була швидше ілюзорною, розрахованою на демонстрацію „здобутків соціалізму”, що досягалася за допомогою різноманітних квот. Окрім того, вибори були процедурою формальною, тому не склалося жодної традиції активної участі жінок у політиці [177, с. 36]. Взагалі, що стосується

кількості жінок в парламенті, то представництво жінок у Верховній Раді різних скликань є таким (див. табл. 2.3):

Таблиця 2.3

Склад депутатів Верховної Ради I-XVI скликань

Верховна Рада	Питома вага, %	
	жінки	чоловіки
I скликання (1938-1947 рр.)	24,8	75,2
II скликання (1947-1951 рр.)	27,0	73,0
III скликання (1951-1955 рр.)	31,4	68,6
IV скликання (1955-1959 рр.)	34,5	65,5
V скликання (1959-1963 рр.)	33,9	66,1
VI скликання (1963-1967 рр.)	34,1	65,9
VII скликання (1967-1971 рр.)	34,1	65,9
VIII скликання (1971-1975 рр.)	34,7	65,3
IX скликання (1975-1980 рр.)	35,3	64,7
X скликання (1980-1985 рр.)	36,0	64,0
XI скликання (1985-1990 рр.)	36,0	64,0
XII скликання (1990-1994 рр.)	3,0	97,0
XIII скликання (1994-1998 рр.)	5,7	94,3
XIV скликання (1998-2002 рр.)	8,1	91,9
XV скликання (2002-2006 рр.)	5,1	94,9
XVI скликання (2006-2012 рр.)	8,7	91,3

Таблицю складено за: Саверська-Лихошва В. Роль і місце жінки в українському суспільстві // [Електронний ресурс]. – Ресурс доступу: <http://varva-rada.gov.ua/>; Олійник Н. Участь українських жінок у загальнодержавних електоральних процесах // Гендерний журнал „Я”. – 2011. – №2. – С. 36-38.

Дослідження, проведене в 2011 році Українським жіночим фондом серед політичних партій, представлених у Верховній Раді України, виявило таке протиріччя: з одного боку, політичні партії декларують рівні умови та відсутність дискримінаційної політики щодо жінок в політичних партіях; з іншого, відсутність жінок на керівних політичних посадах пояснюють тим, що перевага надається більш професійним та конкурентоспроможним кандидатам (на їхню думку, чоловікам). Водночас діяльність із цілеспрямованого залучення, навчання та підсилення ролі жінок у роботі своєї політичної сили не викликає інтересу в більшості партій, що взяли участь в опитуванні.

Результати фокус-групових дискусій за участю представників провідних політичних партій України, проведене Лабораторією законодавчих ініціатив в 2011 р., також продемонстрували, що представництво жінок у виборних органах не є сьогодні пріоритетом реформ у галузі політичних партій. Посилення внутрішньої партійної демократії й обмеження впливу лідерів партій та донорів на висунення кандидатів для участі у виборах вважаються основним завданням реформування галузі. На думку учасників фокус-групових дискусій, участь жінок у політичному житті має просуватися опосередкованими засобами, а не введенням обов'язкових квот [296, с. 12].

Серед причин наявної практики недопрезентованості жінок у політиці можна виокремити такі як: недостатність підтримки жінок з боку істеблішменту (великих підприємств, фінансових кіл, політичної еліти тощо); обмежена кількість жінок-лідерок, які готові конкурувати з чоловіками; низький статус жінок у політичних партіях, де жінки-членкині виконують, як правило, другорядні функції та ролі; діяльність жінок-політиків та громадський рух жінок розвиваються відособлено, не перетинаючись; більшість жіночих організацій обмежують свою діяльність вирішенням конкретних соціально-культурних проблем і дистанціюються від активної участі в політиці [177, с. 38].

Отже, невід'ємними структурними елементами демократичного суспільства стала поява можливостей участі жінок у політичних процесах, зростання їх представництва в різних гілках влади та в діяльності політичних партій і громадських об'єднань, що мало позитивний результат: сприяло активізації суспільної діяльності пересічних громадян. Дисертантка відзначає, що політичні партії України прагнули якнайширше залучити жіночий електорат, сприяли створенню при партіях політичних жіночих організацій, проте їх вплив на зростання політичної активності жінок був невеликий. Проте, аналіз опрацьованих автором матеріалів дає всі підстави стверджувати про існування важливої і гострої проблеми –

вирівнювання становища жінки і чоловіка у політичній сфері життя суспільства: з початком державотворення розпочався і процес поступового входження жінки у владні структури. Автор констатує, що, незважаючи на малочисельність жінок у владних структурах, все ж таки поступово відбувається злам у громадській свідомості від патріархальних поглядів щодо місця жінки в сторону егалітарності.

2.3. Професійна зайнятість жінок

Що стосується економічних аспектів, то в Україні сформувався і домінує рольовий прояв працюючої матері, що передбачає обов'язковість суспільно-корисної праці та обов'язковість виконання функцій матері як природних функцій жінки. Одним із найважливіших проявів рівноправності є рівність чоловіків та жінок на ринку праці, що передбачає рівні права та умови праці, рівну її оплату, однакові можливості кар'єрного просування тощо. Трудове законодавство України проголошує формальну рівність чоловіків та жінок, забороняє дискримінацію на ринку праці. Проте, створюючи лише певне правове поле, воно не забезпечує дотримання вимог рівності на практиці. Що стосується міжпрофесійної рухливості жінок, то вона практично не розвивається по вертикалі, а лише по горизонталі. Не зважаючи на те, що в Україні понад 50 % загальної робочої сили становлять жінки, у них менша заробітна плата порівняно з чоловіками, що є одним із яскравих прикладів дискримінації. Розрив у заробітній платі чоловіків і жінок має виняток у всіх без винятку сферах економіки.

Інститутом економіки та прогнозування Національної академії наук України було проведено дослідження щодо середньомісячної заробітної плати працівників за видами економічної діяльності. Було виявлено, що заробітна плата жінок і чоловіків є диспропорційною. Було зроблено декілька порівняльних таблиць, які демонстрували лише

економічний показник зростання заробітної плати, а не відповідність заробітної плати жінок і чоловіків (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Середньомісячна заробітна плата працівників за видами економічної діяльності

	2007 р.			2009 р.		
	жін., грн	чол., грн	зар.плата жінок до зар.плати чол. у %	жін., грн	чол., грн	зар.плата жінок до зар.плати чол. у %
Промисловість	1201	1785	67,3	1648	2412	68,3
Сільське господарство	690	757	91,1	1123	1251	89,8
Будівництво	1289	1535	84,0	1383	1543	89,6
Діяльність транспорту та зв'язку	1362	1887	72,2	2028	2670	76,0
Фінансова діяльність	2386	3636	65,6	3537	5044	70,1
Державне управління	1714	2130	80,5	2369	2804	84,5
Освіта	1015	1207	84,1	1561	1778	87,8
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	845	992	85,2	1277	1444	88,4
Діяльність у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг	936	1435	65,3	1530	2489	61,5

Продовження табл. 2.4

Таблицю складено за: Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями вдосконалення. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. – 192 с.

За даними Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи, за підсумками 2009 року фактичний показник співвідношення середньої заробітної плати жінок і чоловіків повністю відповідав прогнозно-оціночним значенням Доповіді, а в 2010 році підвищився до 77,8 %. Відповідно, середня заробітна плата жінок в

Україні склала 1974 гривні на місяць, а чоловіків – 2538 гривень на місяць.

Скорочення гендерного розриву в рівні заробітної плати засвідчує існування однозначно позитивної динаміки щодо досягнення поставленого завдання. Проте, позитивно оцінюючи прогрес в цій сфері, необхідно зважати й на певний внесок наслідків фінансово-економічної кризи в Україні, що призвела до загального зниження реальних доходів населення – як жінок, так і чоловіків, і відповідного скорочення відмінностей в рівні їх середніх заробітних плат.

З метою реалізації гендерної політики держави в соціально-трудої сфері між урядовими та неурядовими структурами з питань захисту прав дітей та жінок в Україні у 2010 році підписано Комунікаційну стратегію та план дій на 2010 рік, у рамках якої з метою залучення бізнес-компаній, що працюють в Україні, до запровадження в роботі гендерних підходів, забезпечення умов для поєднання сімейного та професійного життя, поширення найкращих європейських практик у галузі рівності жінок та чоловіків проведено Всеукраїнський конкурс з дотримання гендерної рівності роботодавцями України „Рівні можливості: кращий роботодавець 2010 року”.

Накопичення жінок на формальному ринку праці обумовлено, в основному, їх низькою конкурентоспроможністю. Парадоксальним є те, що незатребуваність жінок у трудовій сфері пов'язана з відносно високим рівнем освіти. Мається на увазі, що серед жінок (у порівнянні з чоловіками) набагато більше осіб з вищою і середньою спеціальною освітою і значно менше – із середньою загальною і початковою, проте 90% вільних робочих місць у народному господарстві розраховані на кадри робітничих професій, а серед незайнятих жінок переважають ті, хто претендує на вакансії службовців.

Жінки беруть активну участь в перетвореннях української економіки, змінюють форми своєї трудової активності. Основне

соціальне протиріччя, що склалося в сфері зайнятості українок, полягає в тому, що, з одного боку, ринкова модель дозволяє вільно розвиватися жіночій економічній ініціативі. З іншого боку – в умовах переходу до ринку жінки виявляються менш соціально захищеними у сфері праці, ніж чоловіки. Зокрема, жінки змушені не тільки змінювати свій соціальний і професійний статус, але і в більшості випадків його знижувати, стаючи безробітними, а потім перекваліфікуватися.

Окрім того, розширився перелік категорій жінок, що піддаються дискримінації за ознакою статі. Це перш за все жінки передпенсійного віку, вагітні, інваліди, самотні. Посилюється дискримінація випускниць вузів, яких просто не беруть на роботу. Молодим жінкам-фахівцям часто пред'являються вимоги, пов'язані не з професійними якостями, знаннями й уміннями, а із зовнішніми характеристиками, причому про це відкрито пишеться в рекламних оголошеннях. Їм ставляться умови, що обмежують їхні права (наприклад не одружуватися, не народжувати дітей протягом певного часу). Показовими є оголошення про вакансії. Такі оголошення з вказуванням бажаної статі працівника з'являються в газетах, журналах, Інтернет-виданнях з працевлаштування так само, як і в приватних рекрутингових агенціях і державних центрах зайнятості. Деякі оголошення вакансій стосуються робіт, які, за законодавством України, можуть виконувати лише чоловіки, однак більшість оголошень з вказуванням бажаної статі працівника є порушенням закону. Наприклад, загальний аналіз оголошень на популярному сайті „Работа в Харькове” дав вдвічі більше вакансій, розрахованих на чоловіків, ніж на жінок. Із загальної кількості 12096 оголошень близько однієї третини містили інформацію щодо бажаної статі працівника, причому 2703 вакансій вимагали чоловіків і лише 1262 – жінок [5, с. 11].

Відбувається подальше витіснення жінок з різних сфер діяльності, що раніше традиційно їм належали: банківської справи,

страхування. Все це призводить до того, що жінки часто змушені займати робочі місця, що не відповідають їх освіті, задовольнятися більш низькою заробітною платою без перспектив подальшого кар'єрного росту. Згідно результатів опитувань Інституту економіки та прогнозування Національної академії наук України, рівень економічної активності населення у 2000 р. для жінок становив 58,4%, для чоловіків – 68,5%. Ситуація за десятиріччя майже не змінилася. У 2009 р. цей показник був для жінок – 58,1%%, для чоловіків – 69,2% [28, с. 138]. Найбільш економічно активними є жінки, які мають повну та неповну вищу освіти. Найнижчий рівень економічної активності у жінок, які мають початкову загальну освіту.

Жінки перебувають практично у рівних з чоловіками умовах за тривалістю професійної праці. У той час як міжнародна практика віддала перевагу скороченому робочому часу трудівниць, в Україні частка жінок, які зайняті неповний робочий день, працюють вдома чи за гнучким графіком роботи, становить лише 0,8 % загальної чисельності працюючих у суспільному виробництві трудівниць [28, с. 146].

На фоні високої зайнятості у виробництві і за значної переваги (61,1 %) спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою жінки обіймають в основному нижчі посади [28, с. 146]. Питання підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації трудівниць вирішуються недостатньо на усіх рівнях управління. Подвійне навантаження на жінок – виробництво і домашнє господарство, недоліки в організації їхньої праці, охорони здоров'я і соціально-побутового обслуговування значно ускладнюють життя жінок, позначаються на їхньому здоров'ї, благополуччі сім'ї, на вихованні дітей.

Тут виникає певною мірою замкнуте коло. З одного боку, становище жінок не покращується, тому що вони відсторонені від

участі в управлінні, а з другого боку, громадська думка не сприймає жінку як керівника. Її бачать в одній із чотирьох звичних іпостасях: 1) домашня господиня; 2) секретар-референт; 3) суперкваліфікований працівник, але другого сорту; 4) безробітна. Певна річ, не всі наші співвітчизниці погоджуються бути на таких ролях. Загальна світова тенденція до посилення ролі жінки в економічному та громадському житті починає проявлятися і у нас (особливо в приватному бізнесі).

Статистика свідчить, що кількість жінок-підприємниць у всьому світі зростає. У США, наприклад, їх більше ніж 300 тис. Кожною четвертою фірмою володіє жінка. У Бельгії кожним третім підприємством малого бізнесу управляє жінка, а в сфері послуг доля «жіночих» фірм сягає майже 47 %. У Фінляндії частка жінок серед керівників становить 30 %, у Швеції – 25%, у Канаді – близько 30%. В Україні більшість приватних підприємств розпочали своє існування в період з 1992 по 1996 рік. Частка середніх та великих підприємств, що контролюються жінками, і які почали своє існування після 1997 року, менша у порівнянні з підприємствами, які контролюють чоловіки (середнє підприємство – 10,9% та 13, 5% відповідно; велике підприємство - 13,5% та 16,6% відповідно). З іншого боку показовим є й те, що значна частина малих підприємств, що контролюються жінками (29,8%), почала своє існування нещодавно, тоді як відсоток підприємств, що нещодавно з'явилися серед малих підприємств, контрольованих чоловіками, значно менший (22,7%). Це дозволяє припустити, що жіночий малий бізнес розвивається інтенсивнішими темпами, ніж чоловічий, та оптимістично прогнозувати подальший розвиток жіночого малого підприємництва [20, с. 39].

Сьогодні, незважаючи на те, що Конституцією України декларується рівність чоловіків і жінок, на практиці ці гарантії не виконуються в повній мірі. Характерним є протиріччя між законодавчим закріпленням принципів гендерної рівності та реальними

процесами, що відзначаються диспропорціями між демократизацією суспільства, що відкриває широкі можливості для самореалізації жінок, і реальним загостренням гендерних відносин. Дискримінація жінок у сфері праці та зайнятості має цілий ряд негативних соціальних наслідків. Поділ за ознакою статі в професійних сферах, повільний розвиток жіночого підприємництва, „вимивання” жінок із сфери управління і владних інститутів – все це погіршує становище жінки в суспільстві, знижує її соціальний статус.

Аналіз розвитку України за роки незалежності дає підстави стверджувати наступне: практика проведення економічних реформ показала, що за відсутності адекватної системи заходів державного регулювання зайнятості жіноча частина трудових ресурсів першою витісняється на периферію ринку праці або взагалі за його межі. У результаті посилюється прихована та явна дискримінація жінок, відбувається гендерна сегментація ринку праці і, як наслідок, знецінення жіночого освітнього і кваліфікаційного потенціалу. Дана проблема набуває все більшої актуальності, проте часто при її дослідженні не враховують власне соціальні фактори, що відчутно впливають на трудові відносини. Українські жінки адаптуються до ринкових змін дуже важко. Зниження попиту на робочу силу загострило проблему участі жінок у суспільному виробництві. Жінка стала найбільш уразливим прошарком населення у сфері діяльності через необхідність поєднання сімейних та професійних функцій.

Не можна сказати, що держава не реагує на ці обставини. Законодавство передбачає суттєві гарантії працевлаштування жінок, які мають малолітніх дітей, гарантії при звільненні з роботи за ініціативою власника, але на сьогодні таких заходів недостатньо. Найважливішими законодавчими актами, прийнятими у даній галузі Верховною Радою України є Закони України „Про державну допомогу сім'ям з дітьми”, „Про охорону праці”, „Про пенсійне забезпечення”,

„Про внесення змін і доповнень в КЗпП України при переході республіки до ринкової економіки” та ін.

Україна з проголошенням незалежності ратифікувала ряд міжнародних документів. Серед них була й Європейська соціальна хартія (прийнята 1961р. у Турині), створена як аналог Конвенції з прав людини у соціальній сфері [229]. Європейська соціальна хартія визначає основоположні принципи у сфері праці, серед яких з огляду на дослідження нашої проблематики, ми виокремлюємо наступні:

усі працівники мають на справедливі умови праці;

працюючі жінки у разі материнства мають право на особливий захист;

усі працівники мають право на рівні можливості та рівне ставлення до них у вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі;

усі працівники мають право на гідне ставлення до них на роботі;

усі працівники мають право на захист у випадках звільнення;

усі особи із сімейними обов’язками, які працюють або бажають працювати, мають право робити це без дискримінації та, наскільки це можливо, таким чином, щоб їхні службові обов’язки не суперечили сімейним.

Серед положень вагоме місце займає стаття 20 (частина II), в якій зазначається, що „з метою забезпечення ефективного здійснення права на рівні можливості та рівне ставлення при вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі Сторони зобов’язуються визнати це право і вживати відповідних заходів для забезпечення його застосування або для сприяння його застосуванню у таких напрямках: а) працевлаштування, захист від звільнення; б) професійна орієнтація, підготовка, перепідготовка, перекваліфікація; в) умови працевлаштування і праці, включаючи винагороду; г) професійний ріст, включаючи просування по службі.

У 1999 р. Верховною Радою України було ратифіковано Конвенцію Міжнародної організації праці № 156 про рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок” [103]. Одна з цілей національної політики кожного члена МОП полягає в тому, щоб особи із сімейними обов’язками, котрі виконують або бажають виконувати оплачувану роботу, могли здійснювати своє право на це, не зазнаючи дискримінації, і, наскільки це можливо, гармонійно поєднуючи професійні та сімейні обов’язки. Україна зобов’язалася вживати заходів із забезпечення рівною мірою жінок і чоловіків із сімейними обов’язками правом на вільний вибір робіт з урахуванням їх потреб у сфері зайнятості, соціального забезпечення, що дало б можливість працювати, відновлювати трудову діяльність після відсутності на роботі у зв’язку з виконанням сімейних обов’язків, розвивати або сприяти розвитку державних або приватних служб побуту, таких як установи й служби по догляду за дітьми та наданню допомоги сім’ям. Статтею 8 зазначеної Конвенції МОП встановлено, що сімейні обов’язки самі по собі не можуть слугувати підставою для припинення трудових відносин [129, с. 86].

У контексті виконання вимог Європейської соціальної хартії діє Кодекс законів про працю України, 12-й розділ якого стосується питань щодо праці жінок. Основними положеннями даного розділу є: перелік робіт, на яких забороняється застосування праці жінок; обмеження праці жінок на роботах у нічний час; обслуговування матері на підприємствах, в організаціях; заборона залучення вагітних жінок та жінок, що мають дітей віком до трьох років, до нічних, надурочних робіт, робіт у вихідні дні, направлення їх у відрядження та інше [270]. Наприклад, стаття 176 КзпП України не припускає залучення до робіт у нічний час, та понаднормових робіт і робіт у вихідні дні і направлення у відрядження вагітних жінок, а також жінок,

які мають дітей в віком до трьох років. Тим не менше в Україні практика застосування праці жінок у нічний час досить широка.

Серед документів з даної проблематики можна також зазначити такі як: Постанова Ради Міністрів СРСР „Про додаткові заходи з покращення умов праці жінок, зайнятих у народному господарстві” від 25 квітня 1978 р.; Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок [167]; Граничні норми підіймання і переміщення важких речей жінками [166]; Постанова Кабінету Міністрів України від 28 липня 1992 р. „Про Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім’ї, охорони материнства і дитинства”. Остання була націлена на подолання таких проблем як низький технічний рівень виробництва, застосування праці жінок на роботах з важкими та шкідливими умовами праці, масова зайнятість жінок некваліфікованою працею, праця жінок в умовах, які не відповідають правилам і нормам охорони праці [215].

Незважаючи на низку нормативно-занонодавчих актів, рівність можливостей для всіх суб’єктів ринку праці незалежно від статі, що декларується у ряді документів, залишається гаслом, не підкріпленим конкретним механізмом реалізації. Внаслідок цього принцип рівності можливостей фактично зведений до забезпечення можливостей отримати освіту (зокрема, спеціалізовану), рівноправності за критерієм умов праці і до розширення системи пільг і гарантій, пов’язаних із материнством. Для підтвердження висловлених зауважень звернемось до результатів досліджень Інституту економіки та прогнозування та Інституту демографії та соціальних досліджень Національної академії наук України. Було проаналізовано розподіл населення, яке має освіту. В результаті опрацьованих даних було продемонстровано, що жінки і чоловіки у віці 15-19 років мають приблизно рівні показники в отриманні освіти (як правило, ця вікова група отримує повну середню

освіту). А в віці від 20 років (було простежено вікові групи від 15 і до 60 і старші) переважають у отриманні освіти міські жінки. Наприклад, у віці 30-40 років ця пропорція виглядає наступним чином: чоловіки – 47,7%, жінки – 52,3%. А от у віці після 60 років питома вага жінок, які мають освіту, стає набагато більшою: 61,9% жінок і 38,1% чоловіків. У сільській місцевості у віці від 15 до 50 років жінки мають меншу питому вагу порівняно з чоловіками, але у віці після 50 років частка освічених жінок зростає до 56,7% від загальної кількості [28, с. 124].

Одним із наслідків неадекватності існуючої нормативної бази стало витіснення жінок із сфери зайнятості, що і виявилось у зростанні зареєстрованого жіночого безробіття. Хоч безробіття у однаковій мірі є проблемою як для жінок, так і для чоловіків, але практика засвідчує, що жінкам важче знайти роботу, ніж чоловікам. Взагалі, рівень безробіття українського населення за методологією МОП на 2009 р. серед економічно активного населення складав 6,8% і 7,5% серед жінок і чоловіків відповідно [28, с. 143].

Проте, якщо прослідкувати процес вивільнення працівників, то, наприклад, у 2007 році жінок було вивільнено 56%, в 2008 р. – 54,2%, а в 2009 р. – 49,7% [28, с. 149]. Статистика демонструє призупинення процесу вивільнення жінок, проте все ж таки ситуація залишається нестабільною. Адже більшість безробітних жінок, як правило, не звертається до центрів зайнятості через труднощі працевлаштування або через низьку заробітну плату, через непрестижні види праці, які може запропонувати їм служба зайнятості. Важливим показником, що характеризує стан жінок на ринку праці, є тривалість безробіття. Такий період занадто довгий і природно, що особа, яка залишилась без роботи, втрачає трудові навички, процес її адаптації до нових умов зайнятості ускладнюється і, в результаті, падає її конкурентоспроможність.

Враховуючи психологічні фактори, сучасний стан економіки України, недостатню підтримку з боку держави, можна стверджувати, що жінка у нашій країні практично не має права вибору: працювати чи не працювати. Будучи берегинею домашнього затишку, вона позбавлена можливості працювати для себе, самореалізуватися в роботі.

Гендерні нерівності у сфері праці починають все більше проявлятися саме зараз, коли жінка намагається стати рівноправною учасницею ринку праці. Для жінок нове соціально-економічне середовище, налаштованість громадської думки, індивідуальний психологічний стан широкого загалу менш сприятливі, ніж для чоловіків. Згідно із даними соціологічних досліджень, лише одна із 100 жінок відчуває себе нині абсолютно впевненою, 8-9 із 10 перебувають у постійній тривозі за завтрашній день, а частка тих, хто остаточно зневірився знайти будь-яку роботу, становить у структурі економічно неактивного жіночого населення 6,4% [45].

Підсумовуючи, слід вказати, що становище жінок на ринку праці визначається такими чинниками: набагато вищими витратами часу, що пов'язано з веденням домашнього господарства, доглядом за дітьми та ін.; прискореними темпами вивільнення жінок з виробництва, набагато більшим навантаженням на одне вільне робоче місце порівняно з чоловіками; ускладненням процесу працевлаштування; обмеженими можливостями кар'єрного росту; збереженням високої питомої ваги жінок, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам.

Таким чином, поліпшення становища жінок на ринку праці є важливою загальнодержавною проблемою, яка потребує формування і реалізації активної соціальної політики в цій сфері, вдосконалення правових і нормативних засад у різних сферах суспільного життя, що

повною мірою враховували б роль жінки в суспільстві, розвитку системи ефективного соціального обслуговування сім'ї та жінки.

Існує декілька можливих шляхів вирішення проблем жіночого працевлаштування, але майже всі вони є в юрисдикції лише держави. Зокрема, це: реформування існуючого недосконалого законодавства щодо забезпечення юридичних умов існування ринку праці, а також забезпечення механізму функціонування цього законодавства; покращення умов соціального забезпечення безробітних і зокрема жінок; налагодження ефективної роботи центрів зайнятості; активізація роботи програм навчання, перенавчання та підвищення кваліфікації жінок; забезпечення не декларативного, а фактичного зрівняння прав чоловіків та жінок на ринку праці; розробка методів підрахунку рівня прихованого безробіття та прихованої зайнятості та пошук шляхів зменшення цих показників.

2.4. Роль державних структур у забезпеченні рівноправного становища українського жіноцтва

Процеси демократичної перебудови суспільства актуалізували питання рівності статей, загострили проблему гендерної нерівності. Внаслідок цього відбувається творення нових державних структур, які займаються питанням статусу жінок, що разом із громадськими структурами становлять національний механізм забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Органами, установами та організаціями, наділеними повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, є:

1. Верховна Рада України.
2. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.
3. Кабінет Міністрів України.

4. Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.
5. Орган виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, визначені в їх складі уповноважені особи (координатори) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.
6. Об'єднання громадян [5, с. 56-57].

Що стосується Верховної Ради України, то вона:

- а) визначає основні засади гендерної політики держави;
- б) застосовує у законодавчій діяльності принцип забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- в) у межах, передбачених Конституцією України, здійснює парламентський контроль за виконанням законодавчих актів з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Уповноважений Верховної Ради з прав людини у рамках здійснення контролю за додержанням прав та свобод людини і громадянина здійснює контроль за дотриманням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Він також розглядає скарги на випадки дискримінації за ознакою статі. Окрім того, в його обов'язки входить висвітлення у щорічній доповіді питання дотримання рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Що стосується діяльності Кабінету Міністрів України з даного питання, то він:

1. Забезпечує проведення єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства.

2. Приймає Національний план дій щодо впровадження гендерної рівності та забезпечує його виконання; розробляє і реалізовує державні цільові програми щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

3. Спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади щодо забезпечення гендерної рівності; організовує підготовку державної доповіді про виконання в Україні Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

4. Враховує принцип гендерної рівності при прийнятті нормативно-правових актів; затверджує порядок проведення гендерно-правової експертизи.

На 2010 р. було видано такі розпорядження Кабінету Міністрів України як [193]:

від 01.12.2010 №2154-р. „Про затвердження плану заходів з проведення Національної кампанії „Стоп насильству!“ на період до 2015 року” з метою привернення уваги українського суспільства і його лідерів до проблеми насильства як до порушення прав людини і залучення всіх громадян до боротьби з цим явищем;

від 15.12.2010 №2257-р „Про схвалення Концепції Закону України „Про протидію торгівлі людьми” з метою удосконалення організаційних та управлінських засад у сфері протидії торгівлі людьми, використання матеріальних, технічних, фінансових та інших ресурсів для забезпечення ефективної взаємодії органів державної влади, міжнародних, громадських організацій та інших юридичних осіб у сфері протидії торгівлі людьми.

Також розроблено законопроекти „Про протидію торгівлі людьми”; „Про затвердження Загальнодержавної цільової програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року”; „Про внесення змін до Закону України „Про попередження насильства в сім’ї”.

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків:

1. Бере участь у формуванні та реалізації державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; здійснює координацію заходів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, спрямованих на впровадження гендерної рівності,

проводить інформаційно-роз'яснювальну роботу в засобах масової інформації, організовує проведення просвітницьких заходів з питань забезпечення гендерної рівності.

2. Здійснює розроблення заходів, спрямованих на реалізацію забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства та формує Національний план дій щодо впровадження гендерної рівності.

3. Здійснює контроль за дотриманням гендерної рівності при вирішенні кадрових питань у центральних та місцевих органах виконавчої влади; організовує навчання державних службовців з питань реалізації рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

4. Разом з іншими центральними органами виконавчої влади здійснює підготовку науково обґрунтованих пропозицій з питань забезпечення гендерної рівності; здійснює організацію наукових і експертних досліджень з питань забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків; вносить пропозиції щодо застосування позитивних дій та їх припинення.

5. Здійснює моніторинг та узагальнює результати забезпечення рівних прав та можливостей в різних сферах життєдіяльності; узагальнює виконання державних програм з питань гендерної рівності; розглядає звернення громадян з питань дискримінації за ознакою статі.

6. Веде облік та узагальнює випадки дискримінації за ознакою статі та вносить пропозиції щодо їх усунення; здійснює співпрацю з міжнародними організаціями, відповідними органами зарубіжних країн з питань статусу жінок та дотримання міжнародних стандартів рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції:

1. Забезпечують надання жінкам і чоловікам рівних прав та можливостей; здійснюють виконання загальнодержавних та регіональних

програм з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

2. Створюють умови для поєднання жінками і чоловіками професійних та сімейних обов'язків; забезпечують доступні соціально-побутові послуги, включаючи догляд за малолітніми дітьми, організацію дошкільного виховання та забезпечення дитячого дозвілля.

3. Проводять просвітницьку діяльність з питань гендерної рівності; співпрацюють з об'єднаннями громадян щодо забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків; подають пропозиції щодо вдосконалення законодавства з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

4. Сприяють науковим розробкам у сфері гендерних досліджень; дотримуються принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у своїй діяльності [5, с. 60-61].

Уповноважені особи (координатори), на яких покладено функції щодо забезпечення рівності прав і можливостей жінок і чоловіків, у межах своїх повноважень організують роботу відповідних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в напрямі:

- урахування принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у відповідній сфері діяльності; проведення аналізу стану забезпечення гендерної рівності та вивчення доцільності застосування позитивних дій з метою подолання асиметрії, дисбалансу, що складаються на відповідній території чи в галузі;
- співробітництва з об'єднаннями громадян, узагальнення інформації, яка надходить від них щодо моніторингу стану дотримання рівності жінок і чоловіків, та спільного вироблення шляхів усунення дискримінації за ознакою статі; здійснення постійної інформаційно-пропагандистської діяльності щодо ліквідації всіх форм дискримінації за ознакою статі;

- вжиття заходів, спрямованих на формування гендерної культури населення; організації прийому громадян з питань дискримінації за ознакою статі;
- розгляду та аналізу звернень громадян з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, вивчення причин, що їх зумовлюють;
- навчання працівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з питань гендерної проблематики; вжиття заходів щодо усунення проявів дискримінації за ознакою статі.

Що стосується об'єднань громадян, то вони можуть:

- брати участь у розробці рішень, що приймаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з питань гендерної рівності;
- брати участь у реалізації загальнодержавних та регіональних програм;
- делегувати своїх представників до складу консультативно-дорадчих органів, що створюються при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування;
- проводити моніторинг з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- здійснювати іншу діяльність відповідно до свого статусу та законодавства України щодо забезпечення гендерної рівності [129, с. 68].

Державні структури, діяльність яких направлена на реалізацію заходів щодо становища жінок в Україні та захисту їх прав, розпочали свою діяльність у 1990 р..

У 1990 р. при Верховній Раді 1-го скликання (1990-1994 рр.) діяла Комісія з питань охорони здоров'я, материнства і дитинства. При Верховній Раді 2-го скликання (1994-1998 рр.) було створено Підкомітет

з питань правового статусу жінок, сім'ї та дитинства у складі Комітету з питань прав людини, національних меншин та міжнародних відносин.

В основі діяльності зазначеного Підкомітету була реалізація Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок. Окрім того, Підкомітет проводив гендерну експертизу існуючого законодавства та законодавчих актів. Підкомітет виконував функцію правового забезпечення рівноправності чоловіків і жінок, проте сфера його діяльності була вужча, ніж у Комісії парламенту попереднього скликання. Комітет з охорони здоров'я, материнства і дитинства діяв і у Верховній Раді 3-го скликання (1998-2002 рр.) та 4-го скликання (2002-2006 рр.).

В структурі Кабінету Міністрів України функціонує з 1993 р. сектор у справах жінок, охорони сім'ї, материнства та дитинства, створений для того, щоб спільно з міністерствами, громадськими організаціями та вченими розробляти заходи щодо забезпечення соціальних і правових гарантій рівних можливостей чоловіків і жінок.

У 1995 р. при Президентові України було створено консультативно-дорадчий орган – Комітет у справах жінок, материнства і дитинства [284]. Статут Комітету передбачав реалізацію таких завдань:

вивчення соціального становища жінок та розробка пропозицій щодо його поліпшення, державного захисту інтересів сім'ї та дітей, створення сприятливої демографічної ситуації в країні;

організація розробки державних програм, проведення спеціальних наукових досліджень, узагальнення кращого вітчизняного та світового досвіду у сфері правового та соціального захисту жінок, планування сім'ї, охорони материнства і дитинства;

забезпечення експертизи проектів нормативних актів, рішень центральних органів державної виконавчої влади з питань, що віднесені до компетенції Комітету;

співробітництво з міжнародними організаціями, участь у міжнародних заходах, що стосуються проблем жінок, дітей, сім'ї та народонаселення.

Проте вже в 1996 р. Комітет припинив своє існування в зв'язку зі створенням Міністерства України у справах сім'ї та молоді (Указ Президента України від 4 грудня 1996 р.). На міністерство покладалися обов'язки щодо забезпечення проведення в життя державної політики з питань сім'ї, жінок, молоді та дітей на всій території України, здійснення керівництва дорученою йому сферою управління, відповідальність за її стан і розвиток.

В структурі міністерства провідне місце займало управління у справах жінок, яке складалося з двох відділів: відділу соціально-правової роботи серед жінок та відділу сприяння громадській та культурно-просвітницькій діяльності жінок. Діяльність відділу передбачала визначення загальної стратегії та пріоритетних напрямків державної політики стосовно жінок, співпрацю з жіночими громадськими організаціями, вироблення конкретних заходів, спрямованих на поліпшення становища жінок в сім'ї та суспільстві, на створення рівних можливостей для чоловіків та жінок у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Якщо говорити про важливість створення профільного міністерства, то маємо зазначити, що створення Міністерства у справах сім'ї та молоді:

по-перше, посприяло визнанню державної значущості проблем, що ними мав опікуватися даний орган;

по-друге, міністерство відразу було зорієнтоване на широку співпрацю з громадськими жіночими організаціями, завдяки діяльності й підтримці яких воно було створено.

Однак перелік проблем, на вирішення яких була спрямована діяльність профільного міністерства, виявився дещо обмеженим: насамперед воно мало вирішувати нагальні проблеми соціального

забезпечення жіноцтва, яке опинилося, за офіційною термінологією, в числі мало захищених верств населення, опікуватися проблемами сім'ї, здійснювати конкретні програми допомоги (такі як створення й підтримка вже існуючих інформаційно-реабілітаційних центрів для жінок-інвалідів, громадських жіночих центрів із соціо-бізнес-інкубаторами для розвитку жіночого малого бізнесу, інформаційно-консультативних центрів для надання жінкам правової, психологічної, інформаційної допомоги) [310, с. 48].

Помітною подією стало прийняття Міністерством України у справах сім'ї та молоді спільно з іншими міністерствами, відомствами та громадськістю „Національного плану дій щодо поліпшення становища жінок в Україні і підвищення їх ролі в суспільстві на 1997-2000 рр.” План був затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 8 серпня 1997 р. № 993 [219]. Він декларував створення конкретних механізмів для поліпшення становища жінок та підвищення їхньої ролі у суспільстві. Окрім того, планом передбачався надзвичайно широкий спектр напрямків роботи.

Для демонстрування відкритості державних структур у вирішенні питання щодо становища жінок для консультацій запрошувалися громадські організації, проте в план було включено лише окремі їх пропозиції, тому, ми вважаємо, це призвело до того, що деякі пріоритетні напрямки первинного проекту було упущено або сформульовано нечітко. Маємо також зазначити, що зниження ефективності Національного плану зумовило й те, що це була програма для жінок, а не самих жінок.

Для забезпечення зв'язку між органами державної влади та громадськими інституціями у вирішенні питань жінок при Міністерстві було створено Координаційну Раду у справах жінок (1997 р.) та Раду рівних Можливостей (1998 р.). Що стосується складу Координаційної Ради, то до неї ввійшли представники 20 всеукраїнських жіночих громадських організацій [128, с. 45], керівники національних та

міжнародних жіночих програм, представники регіональних жіночих об'єднань. На Раду рівних можливостей покладалися обов'язки відносно проведення аналізу чинного законодавства України щодо відповідності його міжнародним правовим нормам, здійснення гендерної експертизи проектів законодавчих і нормативних актів та програм на предмет дотримання принципів рівноправності жінок і чоловіків, забезпечення рівних можливостей у їх реалізації.

Позицію Ради рівних можливостей, підходи, тлумачення численних термінів, пов'язаних з ключовим словом „гендер”, які почали вживатися в науковій сфері та програмах, висловила член Гендерної ради С. Хрісанова на Всеукраїнському конгресі жінок (травень 1998 р.) [306, с. 172]. Окрім того, Рада координувала зв'язки Міністерства з жіночими громадськими організаціями, готувала інформацію про хід реалізації заходів у сфері поліпшення становища жінок, сім'ї, дітей з урахуванням положень підсумкових документів 4-ї Всесвітньої конференції зі становища жінок (Пекін, 1995 р.).

При обласних державних адміністраціях почали діяти Координаційні ради з питань сімейної політики. Схему їх діяльності можна прослідкувати на прикладі структури координаційної ради Дніпропетровської обласної державної адміністрації:

секція 1 – права жінок та дітей;

секція 2 – жінка в умовах ринкових відносин; професійна підготовка;

секція 3 – аналіз жіночого руху, досвід, рекомендації;

секція 4 – паритетна демократія, гендерна рівність;

секція 5 – жінки та охорона здоров'я, материнства і дитинства;

секція 6 – село і жінка;

секція 7 – духовне життя жінки, дитини, сім'ї;

секція 8 – жінки та екологія;

секція 9 – жінка і засоби масової інформації;

секція 10 – жінка і сім'я. Студентська сім'я [38, с. 124].

Як зазначає В.Литвиненко, „Міністерство України і справах сім’ї та молоді розпочало певну роботу щодо підтримки жінок-лідерів по їх залученню до активного громадського життя. Але тут залишилися невикористаними можливості і резерви, а саме: в більш повному забезпеченні реального доступу жінкам до всіх видів діяльності на державній службі і більш активній підтримці діяльності жіночих, молодіжних, профспілкових та інших організацій, які виступають за підвищення статусу жінок в українському суспільстві і саме там, де формуються лідери, яких потім можна просувати на посади в законодавчих і виконавчих органах влади)” [146, с. 9].

І хоча, в цілому, слід відзначити корисність багатьох починань міністерства чи його підструктур, особливо у вирішенні соціальних питань, спрямовані вони були виключно на дітей і багатодітні так малозабезпечені сім’ї. Це надзвичайно важливий напрям опіки держави, але він не відноситься до питання суспільно-політичного статусу жінки. Тому пошук шляхів впливу на суспільну свідомість і на владу відносно місця і ролі жінки продовжився через різноманітний спектр діяльності громадських та політичних жіночих організацій і об’єднань [38, с. 124].

В 1999 р. у системі державного управління відбулися структурні зміни. Так, Міністерство України у справах сім’ї та молоді було реорганізовано в Державний комітет України у справах сім’ї та молоді (керівник – В. Довженко). Серед позитивних моментів потрібно відмітити запровадження комітетом фінансової підтримки діяльності жіночих організацій через систему конкурсу цільових програм. У 2000 р. Державний комітет у справах сім’ї та молоді було реорганізовано в Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму. Серед вагомих починань комітету було впровадження „Національного плану дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадження гендерної рівності у 2001-2005 рр.” [216] та організація проведення другого Всеукраїнського конгресу жінок “Пекін плюс шість”. У 2003 р. питання

державної політики щодо жінок знову перейшло в компетенцію Державного комітету в справах сім'ї і молоді.

Аспекти формування національного механізму утвердження гендерної рівності в Україні обговорювалися за „круглим столом”, проведеним 9 квітня 2003 р. Державним комітетом у справах сім'ї та молоді спільно з Програмою Розвитку ООН за участю представників посольств зарубіжних країн, науковців, юристів, лідерів громадського руху. Аналогічні питання виносилися на розгляд Координаційної Ради з гендерних питань та проблем сім'ї. 10-11 квітня 2003 р. для керівників регіональних структурних підрозділів Державного комітету у справах сім'ї та молоді та представників міністерств і відомств було проведено дводенний семінар, на якому обговорювалися шляхи забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, подальше розгортання з цією метою мережі інформаційно-аналітичних гендерних центрів, ініційованих структурними підрозділами у справах сім'ї та молоді, підтримка та координація заходів, що здійснюються в цьому напрямку в регіонах [38, с. 126].

Як ми вже зазначали, серед органів, наділених повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, є об'єднання громадян, функціонування яких є однією з характеристик демократичного суспільства. Їх діяльність в Україні регулюється Законом України „Про об'єднання громадян” [100], ухваленим Верховною Радою у 1992 р., і в якому, зокрема, зазначалося, що „право громадян на свободу об'єднання є невід'ємним правом людини, закріпленим Загальною декларацією прав людини, і гарантується Конституцією та законодавством України. Держава сприяє розвитку політичної та громадської активності, творчої ініціативи громадян, і створює рівні умови для діяльності їх об'єднань” [100, с. 504]. Такі об'єднання є самоврядними, вони незалежні від держави і спроможні проводити колективні акції на захист своїх інтересів. Здійснення діяльності таких

об'єднань не підлягає жодним обмеженням, крім тих, що передбачені законом і є необхідними для інтересів безпеки [131, с. 11].

На думку О. Ярош, громадські організації незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо), серед яких чільне місце почали займати і жіночі, своєю головною метою мали задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів. Ознаками громадських організацій виступають: добровільність, вільне волевиявлення, наявність програми, організованої структури, ієрархічність відносин, статутні норми, які регламентують методи та форми діяльності. Жіночим об'єднанням притаманні такі принципи діяльності як самоврядування, поєднання особистих та суспільних інтересів, рівноправність, гласність, законність, наближеність до конкретної жіночої особистості [318, с. 10].

Таким чином, стаття 20 „Права зареєстрованих об'єднань громадян” Закону України „Про об'єднання громадян” серед іншого закріпила право об'єднань громадян брати участь у розробці проектів рішень з питань гендерної рівності, що приймаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; делегувати своїх представників до складу консультативно-дорадчих органів з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, що утворюються при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування; проводити моніторинг з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Прикладом залучення об'єднань громадян до запровадження гендерної політики є діяльність Херсонського обласного центру гендерної освіти, який працює на підставі меморандуму про взаєморозуміння Херсонської обласної адміністрації, Програми розвитку ООН в Україні, Державного комітету України у справах сім'ї та молоді від 26 серпня 2003 р. і угоди між управлінням у справах сім'ї та молоді й управлінням

освіти і науки облдержадміністрації „Про співпрацю щодо впровадження гендерних ідей у систему освіти Херсонської області” від 10 грудня 2003 р. за підтримки Проекту рівних можливостей та прав жінок ПРООН.

Зазначена громадська організація в межах меморандуму реалізувала заходи відповідно до розробленого робочого плану з впровадження гендерної політики у Херсонській області. Вона випускала нормативні документи регіонального рівня, які свідчать про те, що громадським організаціям на реалізацію програм виділяли фінансові ресурси з бюджету. Зокрема, наказ управління у справах сім'ї та молоді Херсонської обласної державної адміністрації „Про затвердження положення про порядок фінансування проектів, програм, розроблених громадськими організаціями, стосовно дітей, молоді, жінок та сім'ї”, в якому виписано процедуру ефективного розподілу та використання бюджетних коштів, передбачених для державної підтримки громадських організацій на виконання програм та заходів щодо дітей, молоді, жінок та сім'ї [129, с. 68].

Формами залучення до контролю за забезпеченням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків є громадські ради – це консультативно-дорадчі органи, створені при центральних та місцевих органах виконавчої влади відповідно до указу Президента України від 31 липня 2004 р. „Про забезпечення прав для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики”. Взагалі, призначення громадських рад – бути ефективним механізмом впливу громадськості на вироблення державної політики в певній сфері, галузі та додатковим експертно-інформаційним ресурсом відповідного органу виконавчої влади. Умовами результативної діяльності громадських рад є, по-перше, прагнення влади забезпечити стабільність у відносинах із суспільством через розуміння його потреб та постійний діалог із ним, а по-друге, спроможність організованої громадськості доносити, представляти та обстоювати

власні інтереси у відносинах із органами влади, надавати аналітичну та експертну допомогу цим органам [129, с. 69].

Важливим моментом підсумку реалізації Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві (до 2010 р.) стала Доповідь „Цілі розвитку тисячоліття: Україна. Підсумки моніторингу досягнення за 2010 рік”. В ній серед пріоритетних було визначено завдання та індикатори щодо забезпечення гендерної рівності в Україні.

Вони включають два напрями:

1. Забезпечити гендерне співвідношення на рівні не менше 30 % до 70% тієї чи іншої статі у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади. В даному завданні проаналізовано такі індикатори як:

– Гендерне співвідношення серед депутатів Верховної Ради України, чис.жін./чис.чол.

– Гендерне співвідношення серед депутатів місцевих органів влади, чис.жін./чис.чол. (або навпаки).

– Гендерне співвідношення серед вищих державних службовців (1–2 посадових категорій), чис.жін./чис.чол.

2. Скоротити наполовину розрив у доходах жінок і чоловіків. Його індикаторами є співвідношення середнього рівня заробітної плати жінок до середнього рівня заробітної плати чоловіків, %.

Завдання гендерного розвитку в Україні щодо забезпечення рівних можливостей у суспільно-політичному житті та державному управлінні, скорочення розриву в рівні доходів жінок і чоловіків відображені в системі індикаторів, що характеризують участь жінок і чоловіків на вищих щаблях державного управління (серед державних службовців 1-2 категорій), в представницьких органах влади різного рівня – в національному парламенті та органах місцевого управління, а також

гендерне співвідношення середньої заробітної плати в економіці (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Стан досягнення та очікувані результати реалізації ЦІЛІ 3
Забезпечення гендерної рівності**

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2013	2015
Індикатор 1. Гендерне співвідношення серед депутатів Верховної Ради України, чис.жін./чис.чол.													
8/92	8/92	5/95	5/95	5/95	5/95	9/91	8/92	8/92	8/92	8/92	20/80	25/75	30/70
Індикатор 2. Гендерне співвідношення серед депутатів місцевих органів влади, чис.жін./чис.чол. (або навпаки)													
42/58	42/58	42/58	42/58	42/58	42/58	35/65	35/65	37/63	37/63	37/63	44/56	47/53	50/50
Індикатор 3. Гендерне співвідношення серед вищих державних службовців (1-2 посадових категорій), чис.жін./чис.чол.													
15/85	15/85	14/86	16/84	13/87	19/81	19/81	17/83	18/82	19/81	25/75	25/75	27/73	30/70
Індикатор 4. Співвідношення середнього рівня заробітної плати жінок до середнього рівня заробітної плати чоловіків, %													
70,9	69,7	69,3	68,6	68,6	70,9	72,8	72,9	75,2	77,2	77,8	80	83	86

*У таблиці наведені доступні фактичні дані Держстату до 2010 року включно та прогнозно-розрахункові значення показників на 2011 – 2015 роки за даними Доповіді 2010 року.

Протягом 2010 р. в 27 регіонах України забезпечено діяльність координаційних рад з питань сім'ї, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, попередження насильства в сім'ї та протидії торгівлі людьми.

У 2010 р. реалізовувалися наступні проекти: Проект зі зміцнення і утвердження прав жінок і дітей в Україні (TRES); Програма рівних можливостей Програми розвитку ООН в Україні; розбудова Національного механізму перенаправлення (НМП) постраждалих від торгівлі людьми в Україні. Зазначеними інституціями у 2010 р. проведено низку навчальних семінарів з впровадження гендерної статистики в регіонах України, моніторингу виконання Державної програми з утвердження гендерної рівності на період до 2010 року на обласному та районному рівнях. Проведено 146 каскадних тренінгів за двома напрямками: підвищення гендерної чутливості вчителів та впровадження гендерної політики, в яких взяли участь 4181 працівник системи освіти, 3049 державних службовців та 1720 дільничних інспекторів міліції.

Для державних службовців проведено 6 семінарів з гендерної статистики, 2 семінари з гендерного бюджетування, 14 семінарів-тренінгів з логіко-структурного підходу до впровадження гендерної політики. Підвищено навчальну обізнаність 425 представників громадських організацій, 60 журналістів, результатом чого стало 300 публікацій, програм ТБ та радіо, присвячених гендерній тематиці.

Здійснено підготовку 180 тренерів, що проводитимуть тренінги із поширення гендерних знань та гендерної чутливості для цільової аудиторії трьох категорій: державних службовців, вчителів та дільничних інспекторів. За методикою LFA підготовлено 12 тренерів із 8 областей України.

Створено 5 кафедр з гендерних досліджень на базі п'яти провідних університетів країни: Національного педагогічного університету імені М.Драгоманова, Тернопільського національного педагогічного університету імені В.Гнатюка, Національного університету „Острозька академія”, Сумського державного педагогічного університету та Університету менеджменту освіти.

24-25 травня 2010 р. Україна як член Ради Європи взяла участь у Європейській міністерській конференції з питань гендерної рівності, що відбулася у м. Баку (Азербайджан). 10 листопада 2010 р. проведено слухання у Комітеті Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин та міжнародних відносин на тему „Практика застосування Закону України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”. З 25 листопада по 10 грудня 2010 р. в Україні проведено Всеукраїнську акцію „16 днів проти гендерного насильства”.

У 2010 р. в Україні відбулися певні інституційні зміни:

з ініціативи Мінсім'ямолодьспорту введено посаду радника з гендерних питань Прем'єр-міністра України М. Я. Азарова;

Представником Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань захисту прав дитини, рівноправ'я та недискримінації призначено Н. І. Іванову.

Поновлено роботу Експертної ради з питань розгляду звернень за фактами дискримінації за ознакою статі. Протягом 2010-2011 рр. відбулося 4 засідання Експертної ради. В 15 областях та м. Києві та Севастополі призначено радників голів обласних державних адміністрацій з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. В 11 областях забезпечено функціонування гендерних ресурсних, у 3 областях – гендерних освітніх центрів.

Для забезпечення гендерної рівності Мінсім'ямолодьспорт спільно із зацікавленими центральними органами виконавчої влади розробило проект Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів стосовно забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”. Прийняття законопроекту сприятиме паритетній представленості жінок і чоловіків у списках політичних партій та виборчих списках; забезпечить контроль за дотриманням політичними партіями вимог недискримінації осіб за ознакою статі; дозволить

досягти просування на посади державних службовців вищих категорій представників тієї статі, щодо якої існує гендерний дисбаланс; дозволить працюючим гармонізувати професійне та сімейне життя.

Підсумовуючи викладене в другому розділі, можемо зробити такі **висновки:**

Вважаємо, що реалізація гендерної політики держави в соціально-трудовій сфері потребує більш активних зусиль, зокрема в сфері протидії дискримінації за ознакою статі при працевлаштуванні, просуванні в кар'єрному зростанні, реалізації можливостей зайнятості для працівників з сімейними обов'язками тощо.

Окремим проблемним питанням залишається необхідність подальшого розвитку гендерної статистики (проведення додаткових вибірових обстежень населення з метою оцінки представництва жінок на керівних посадах в недержавному секторі) для заповнення прогалів в інформаційному забезпеченні відповідних досліджень. Реалізація відповідних обстежень потребуватиме додаткових фінансових ресурсів, так само як і проведення Всеукраїнського перепису населення, який є репрезентативним джерелом статистичних даних щодо різноманітних аспектів гендерної нерівності в суспільстві. Невирішеною залишається і проблема дослідження бюджетів робочого часу жінок і чоловіків, хоча включення відповідного блоку питань до програми обстежень умов життя домогосподарств, що проводяться Державною статистичною службою на регулярній основі, потребує мінімуму технічних та фінансових зусиль.

Позитивно оцінюючи результати гендерної експертизи освітніх програм та навчальних підручників в контексті викорінення сталих гендерних стереотипів щодо розподілу соціальних ролей жінок і чоловіків, зазначимо, що наразі відсутня системна інформаційна кампанія на державному рівні, а окремі реалізовані проекти соціальної

реклами залишаються надто залежними від фінансування міжнародних донорських організацій.

Невирішеними в повній мірі залишаються й проблеми розвитку соціально-побутової інфраструктури, що ускладнює можливості раціонального поєднання професійної зайнятості та роботи в домашньому господарстві й виховання дітей для працівників з сімейними зобов'язаннями.

Що стосується професійної зайнятості жінок, то нині в Україні домінує рольовий прояв „працюючої матері”, що передбачає обов'язковість суспільно-корисної праці та обов'язковість виконання ролі матері як природного призначення жінки. Практика гендерної нерівності в Україні в професійній сфері існує в різних проявах, серед яких: гендерна дискримінація за статтю працівника в оголошеннях про вакансію; гендерна дискримінація, пов'язана з сімейним станом (неодружені жінки, жінки з малими дітьми); гендерна дискримінація за віком; гендерна дискримінація за зовнішністю; гендерна дискримінація за оплатою праці.

У великому промисловому бізнесі України жінки обіймають лише 2% посад, серед власників середнього та малого бізнесу – 20 %. Заробітна плата жінок майже на третину менша, ніж чоловіків, безробітних жінок значно більше, ніж чоловіків. Жінка працює на 4-6 годин більше в домашньому господарстві, і ця праця не вважається продуктивною. Спостерігаються факти, які доводять наявність дискримінації при прийнятті жінок на роботу, особливо в приватному бізнесі. Роботодавці укладають контракти з молодими жінками, зобов'язуючи їх відмовитися від декретної відпустки. Загальна кількість підприємств, контрольованих жінками, втричі менша, ніж фірм, якими володіють чоловіки. Загалом гендерні дослідження констатують, що участь жінок у підприємницькій діяльності є недостатньою, і що українське суспільство не використовує в повній мірі потенціал жінок.

Що стосується правового механізму забезпечення рівноправ'я чоловіків і жінок, ролі державних структур у вирішенні даного питання, то на сьогодні не визначено статусу та повноважень радника з гендерних питань; не створено гендерних ресурсних центрів у кожній області; не передбачено розробки механізму збільшення частки жінок у представницьких органах влади; не розроблено чіткого механізму реагування на випадки дискримінації за ознакою статі та не прописано процедуру розгляду скарг щодо дискримінації; не враховано розподіл репродуктивної роботи між чоловіками та жінками; малоефективним залишається механізм недопущення розміщення реклами, яка ображає честь і гідність жінки тощо.

Запроваджені механізми та практики забезпечення гендерної рівності все ще залишаються недосконалими й не дозволяють де-факто створити гідні умови для реалізації рівних прав та можливостей. Така ситуація гальмує докорінні гендерні перетворення, не сприяє ліквідації існуючих стереотипів щодо ролі жінок і чоловіків у суспільстві. Вкорінена в суспільно-політичній дійсності гендерна нерівність спричиняє загострення політичних, соціально-економічних, культурних та інших проблем у суспільстві. Тому перед Україною стоїть завдання провести такі структурні перетворення, які забезпечать інтегрування гендерних підходів у всі сфери державного управління та суспільного життя.

РОЗДІЛ 3

СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

3.1. Українська жінка доби незалежності: соціальний вимір

Загалом період кінця ХХ – початку ХХІ століття став для світового співтовариства справжнім випробуванням, оскільки саме на цей часовий відрізок припали чисельні суспільні потрясіння, воєнні конфлікти, світова економічна криза, зміна соціальних стандартів і відповідно зміни в суспільній свідомості. Не залишалася осторонь цих соціальних потрясінь і Україна.

Кінець ХХ століття для українського народу був позначений перш за все проголошенням незалежності, розбудовою новоствореної держави, трансформаційними суспільними процесами, заміною старої моделі суспільства і формуванням нової, стрімким економічним розширенням населення, зміною суспільних ролей, пріоритетів та життєвих стандартів, переоцінкою цінностей, формування нових соціальних стандартів тощо.

Не претендуючи на загальну повну характеристику соціально-економічного тла на якому довелося формуватися новій українській жінці все ж спробуємо стисло охарактеризувати ті життєві реалії, з якими зіткнулися усі громадяни новоствореної держави незалежно від статевої приналежності.

Отже, становлення та розбудова нової держави супроводжувалася важкими економічними проблемами. Після проведеної лібералізації цін у 1992 р. основна маса населення опинилася за межею бідності, статки громадян різко скоротилися. Натомість з'явилася суттєва різниця між мінімальною та середньою заробітною платнею. Відчутно позначилася на соціальному становищі населення України емісійна політика

держави, що потягла за собою збільшення податків з прибутку, та розвитку так званої „тіньової економіки”. Це, а також ще ціла низка чинників, на початку 90-х років призвело розшарування населення. З’явилися по-справжньому бідні, злиденні, малозабезпечені верстви населення, з’явилася раніше практично невідома радянським громадянам проблема масового безробіття, затримка у виплаті зарплат, пенсій, різко впала купівельна спроможність населення. Це в свою чергу призвело до вимушеної трудової еміграції, причому з України виїжджали найбільш дієздатні люди, які здебільшого мали освіту, але в нових умовах не могли знайти собі роботу. Окремою категорією даного періоду стали дуже заможні люди, оскільки середній клас в тих умовах фактично не сформувався.

Окрім того населення колишнього Радянського Союзу, що звикло довіряти соціальним гарантіям з боку держави – можливості отримати безкоштовні медичні послуги, право на безкоштовну освіту, на подальше забезпечення роботою, на стабільну заробітну платню, матеріальну підтримку материнства та дитинства, стабільну гарантовану пенсію тощо, опинилося віч-на-віч з реальним життям. Нові часи почали диктувати нові вимоги – необхідно було практично боротися за виживання.

Економічний спад, що відбувався впродовж 90-х років, суттєво обмежив наповнення державного бюджету; реальні доходи працюючих різко падали, виникали затримки з виплатою заробітної плати, пенсій, стипендій тощо. І тому характерною ознакою доби стала відсутність впевненості у майбутньому.

Лише наприкінці 90-х років, шляхом проведення низки економічних реформ в Україні спостерігалися ознаки економічної стабілізації. Всі ці зміни не могли не позначитися і на демографічній сфері мова про яку піде нижче.

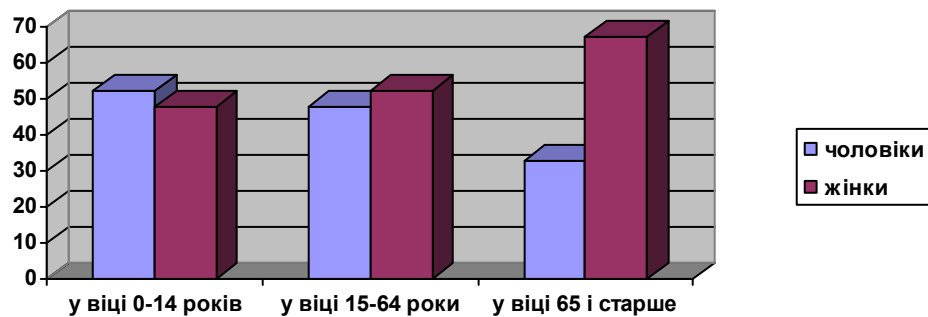
Статистичні дані, наведені в Таблиці 3.1 свідчать, що на протязі окресленого періоду кількість населення України істотно зменшувалась, окрім того прослідковується стійка тенденція до стабільної переваги міського населення над сільським, жіночого населення України над чоловічим [191].

Таблиця 3.1

	Кількість наявного населення			Кількість постійного населення		
	всього	у тому числі		всього	у тому числі	
		міське	сільське		чоловіки	жінки
1990	51838,5	34869,2	16969,3	51556,5	23826,2	27730,3
1991	51944,4	35085,2	16859,2	51623,5	23886,5	27737,0
1992	52056,6	35296,9	16759,7	51708,2	23949,4	27758,8
1993	52244,1	35471,0	16773,1	51870,4	24046,3	27824,1
1994	52114,4	35400,7	16713,7	51715,4	23981,1	27734,3
1995	51728,4	35118,8	16609,6	51300,4	23792,3	27508,1
1996	51297,1	34767,9	16529,2	50874,1	23591,6	27282,5
1997	50818,4	34387,5	16430,9	50400,0	23366,2	27033,8
1998	50370,8	34048,2	16322,6	49973,5	23163,5	26810,0
1999	49918,1	33702,1	16216,0	49544,8	22963,4	26581,4
2000	49429,8	33338,6	16091,2	49115,0	22754,7	26360,3
2001	48923,2	32951,7	15971,5	48663,6	22530,4	26133,2
2002	48457,1	32574,4	15882,7	48240,9	22316,3	25924,6
2003	48003,5	32328,4	15675,1	47823,1	22112,5	25710,6
2004	47622,4	32146,4	15476,0	47442,1	21926,8	25515,3
2005	47280,8	32009,3	15271,5	47100,5	21754,0	25346,5
2006	46929,5	31877,7	15051,8	46749,2	21574,7	25174,5
2007	46646,0	31777,4	14868,6	46465,7	21434,7	25031,0
2008	46372,7	31668,8	14703,9	46192,3	21297,7	24894,6
2009	46143,7	31587,2	14556,5	45963,4	21185,0	24778,4
2010	45962,9	31524,8	14438,1	45782,6	21107,1	24675,5
2011	45778,5	31441,6	14336,9	45598,2	21032,6	24565,6
2012	45633,6	31380,9	14252,7	45453,3	20976,7	24476,6

* Таблицю складено за: Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Предметом нашого дослідження є перш за все жінки кінця ХХ – початку ХХІ століття, саме їх справжнє, а не задеклароване місце в українському суспільстві, їх інтереси, побоювання, сподівання та переживання, рівень життя, коло інтересів, сфери самореалізації, місце як вона відводила в своєму житті родині, дітям, роботі, що трансформувалися на фоні розбудови нової незалежної держави становить сферу нашого наукового інтересу. Аналіз статеві-вікової структури українського населення, співвідношення між віковими групами чоловіків та жінок свідчить, що для населення України в окреслений період мав місце непропорційний поділ вікових груп населення. Співвідношення між чоловіками і жінками було неоднаковим у різних вікових групах (див. Рис. 3.1). У дитячому і юнацькому віці хлопців в Україні було більше ніж дівчат, але вже в середньому віці співвідношення поступово змінюється на користь жінок, у старшому ж віці чоловіків майже у два рази менше, ніж жінок.

**Рис. 3.1 Динаміка змін населення за віком і статтю
(станом на 2011 р.)**

Це пов'язано з цілою низкою факторів – більшою тривалістю життя жінок, різницею у такому показнику як пік смертності (у чоловіків після 40 років, а жінок після 50 років), способом життя, зокрема більшою розповсюдженістю саме серед чоловіків таких шкідливих звичок як тютюнопаління та вживання алкогольних напоїв,

умовами праці, більшою витривалістю жіночого організму, здатністю жінок витримувати більші стресові навантаження ніж чоловіки тощо.

Чисельна перевага жінок над чоловіками у складі населення спостерігається з 33 років і з віком збільшується, що негативно впливає на народжуваність, оскільки вік 33 роки є серединою репродуктивного віку жінок (15–49 років) [64, с. 18].

Характерною рисою статеві-вікової структури населення України в окреслений період було також і постійне збільшення частки людей старшого віку – „старіння” населення. Цей процес став особливо інтенсивним в останньому десятилітті. Однак поряд із високим рівнем старіння, жінки визначаються вищим, ніж чоловіки показником довголіття. Внаслідок старіння населення в Україні постійно зменшувалася частка працездатних людей, особливо цей процес був характерним для сільської місцевості.

Якщо ж поглянути на життя української жінки кінця ХХ – початку ХХІ століття загалом, то можна побачити, що традиційною сферою самореалізації жінок в окреслений період залишалася родина. Загалом в будь-якому традиційному суспільстві сім'я є важливою базовою складовою, одним із основних соціальних інститутів, що пройшов складний шлях розвитку і на який тим-таки суспільством покладено виконання цілої низки функцій, з-поміж яких можна виділити репродуктивну, виховну, соціалізуючу, функцію збереження та передачі суспільного досвіду тощо.

Нестабільна економічна ситуація в державі, зміна традиційних сімейних цінностей, суспільних пріоритетів внесли свої корективи і в такий традиційний соціальний інститут. Низка дослідників акцентувала увагу на тому факті, що початок досліджуваного періоду, 90-ті роки ХХ століття, був позначений кризою родини, збільшенням кількості розлучень. Найвищого значення загальний коефіцієнт розлучуваності (кількість розлучень у розрахунку на 1 000 осіб) досягнув у 1992 –

1993 рр. – 4,2-4,3‰. Хоча з 1995 р. і спостерігається певна тенденція до зменшення кількості розлучень, вона не є стійкою. Після певного спаду в 2001-2004 рр., у 2005 р. коефіцієнт розлучуваності знову підвищився і становив 3,9‰, у 2006 та 2007 р. – 3,8‰ [313, с. 11].

Існувала також відмінність між регіонами України за показниками „міцності шлюбу”: найнижчим рівнем розлучуваності традиційно характеризується населення західного регіону України, особливо Закарпатської області, найвищим – населення півдня та сходу країни [313, с. 11].

На початку ХХІ століття ситуація дещо змінилася. Статистичні дані, наведені в Таблиці 3.2 дають можливість побачити динаміку у зміні співвідношень шлюбів та розлучень наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття і дійти висновку, що протягом останніх років в Україні прослідковувалася стійка тенденція до збільшення кількості шлюбів, натомість кількість зареєстрованих розлучень зменшувалася [191].

Таблиця 3.2

**Кількість зареєстрованих шлюбів та розлучень в Україні
наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.**

	Кількість зареєстрованих шлюбів, тис.	Кількість зареєстрованих розлучень, тис.
1	2	3
1990	482,8	192,8
1991	493,1	200,8
1992	394,1	222,6
1993	427,9	219,0
1994	399,2	207,6
1995	431,7	198,3
1996	307,5	193,0
1997	345,0	188,2

1998	310,5	179,7
1999	344,9	175,8
2000	274,5	197,3
2001	309,6	181,3
2002	317,2	183,5
2003	371,0	177,2
2004	278,2	173,2
2005	332,1	183,5
2006	355,0	179,1
2007	416,4	178,4
2008	322,0	166,8
2009	318,2	145,4
2010	305,9	126,1
2011	355,9	61,9

* Таблицю складено за: Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Дані про розірвання шлюбу за 2010 та 2011 наведені без урахувань розлучень, здійснених у судовому порядку. За даними Державної судової адміністрації України у 2011 році в Україні судами першої інстанції було розглянуто 119522 справи про розірвання шлюбу позовного провадження із задоволенням позову та 1096 справ про розірвання шлюбу окремого провадження із задоволенням заяви [191].

Разом з тим, характерною ознакою доби стала поширення так званого „незарєєстрованих шлюбів”, і в Україні, як і в інших країнах, простежувалася тенденція до зростання їх ролі у формуванні сімейної структури населення, що було наслідком складних процесів трансформації шлюбно-сімейних відносин, а також скорочення державної регламентації особистого життя. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. у незарєєстрованому шлюбі перебувало 7% одружених чоловіків і заміжніх жінок [313, с. 11]. Однак серед молоді 15-19 років їх частка є досить вагомою – 25,3% у чоловіків і 19,2% у жінок, тобто нові форми шлюбних союзів набули більшого поширення

саме серед молоді, яка знаходиться „на порозі” дітородної діяльності. Незареєстровані шлюби найбільш поширені на півдні та сході України, водночас для населення західного регіону вони не були характерними [313, с. 11].

Досить цікавим в контексті нашого дослідження є опублікований в колективній монографії „Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку”, що була видана в 2009 році Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України, Українським центром соціальних реформ та Фондом народонаселення ООН, аналіз проблеми лідерства в родині [247, с. 242]. Проведене дослідження виявило, що трохи більше половини опитаних (з тих, які перебувають у шлюбі) традиційно вважали головою своєї сім'ї чоловіка, двоє з кожних п'яти позиціонували власну сім'ю як егалітарну, в якій чоловік і дружина все вирішують спільно, решта ж (8%) визнали головою сім'ї дружину. У більшості сімей респондентів чоловік виступав основним годувальником, що становило економічну основу його ролі як голови сім'ї. За даними обстеження того ж дослідження, більш ніж у 3/5 сімей респондентів годувальником виступав чоловік, в 1/3 сімей – обидва члени подружжя, а менш ніж у 5% – дружина. Але слід зазначити, що роль голови сім'ї визначалася не лише заробітками її членів, оскільки частка егалітарних сімей, в яких усі питання вирішуються спільно, була більшою, ніж родин з двома годувальниками.

Отже, як дійшли висновку автори дослідження, у певній частині домогосподарств респондентів відносини у сім'ї були рівноправними, хоча один із членів подружжя заробляв значно більше. Частка родин, в яких головою родини визнавалася жінка, була більшою, ніж тих, де вона виступала основним годувальником [247, с. 242].

Проведене дослідження також підтвердило, що основні обов'язки з ведення домашнього господарства та догляду за дітьми в українських сім'ях в окреслений період покладалися на жінку. Майже у 70% родин

респондентів дружина виступала основним виконавцем хатньої роботи. Саме обов'язками жінки визначалися такі види робіт, як догляд за дітьми, приготування їжі, прибирання помешкання, прання, прасування, що зумовлювало гостроту проблеми „подвійної зайнятості” жінок. Чоловіки ж брали на себе лише обов'язки по ремонту (дрібному побутовому і помешкання) та майже нарівні з дружинами відповідальні за ведення сімейного бюджету, планування відпустки, вирішення питань накопичення коштів [247, с. 242].

Безумовно соціальний портрет української жінки буде неповним без характеристики жінок, що проживають в селі. Отже, як засвідчують статистичні дані, станом на 01.01.2012 року в Україні проживало 24476570 жінок, 16876470 із них проживало у міських поселеннях, 7600100 – у селі [64, с. 23-23]. Тобто нескладні підрахунки показують, що 31% українських жінок проживає у селі, що є досить вагомим показником. Життя сільської української жінки в окреслений період мала цілу низку особливостей, якими воно докорінно відрізнялося від життя міських жінок. Перш за все – це більш складні умови проживання. Статистичні дані свідчать, що найгірша ситуація щодо матеріальної забезпеченості з року в рік також фіксується саме у сільських багатодітних родинах, сім'ях з дітьми віком до 3-х років, домогосподарствах з подвійним демоекономічним навантаженням (дітьми та особами післяпрацевдатного віку) [247, с. 239-240].

Також на жінку, що проживає в селі окрім виконання професійних обов'язків, традиційних обов'язків по приготуванню їжі, вихованню дітей (а в селах проживає переважна більшість українських багатодітних сімей), ще й покладаються обов'язки по догляду за присадибним господарством, обробці городу та по догляду за худобою, що в навіть в сучасних умовах є важкою фізичною працею. В умовах зниження рівня життя та скорочення купівельної спроможності зросли витрати праці жінок на ведення домашнього господарства, зокрема додаткового часу

вимагало приготування трудомістких, але недорогих домашніх страв, тощо. І як наслідок – жінки в будні витрачають на роботу по дому в середньому 3 години, а у вихідні до 5-6 годин [277].

Таке посилене навантаження, навіть порівняно із жінками, які проживають у місті, на нашу думку, значно звужувало можливості жінки, що проживає в сільській місцевості, для самореалізації.

Ще однією особливістю проживання жінки в сільській місцевості, як зазначає керівник Інформаційно-консультативного жіночого центру, що реалізував програму „Розширення прав і можливостей сільських жінок як інструмент до зменшення дискримінації за ознакою статі” Олена Сулова, є обмежений доступ до переважної більшості ресурсів, а саме інформаційних, фінансових, комунікативних, освітніх тощо. Навіть, якщо такі ресурси наявні, сільська мешканка часто не має часу, знань та грошей, аби скористатися ними. Сільські жінки потерпають через низький рівень медичного, побутового обслуговування, їм важче вирішити питання з працевлаштуванням. Досить часто вони працюють у важких немеханізованих умовах, отримують меншу заробітну плату, навіть якщо виконували однакову роботу [164].

Безумовно в житті сільської жінки з часів проголошення незалежності до сьогодні відбулися значні зміни, зокрема з одного боку спостерігався розвиток приватної власності, з'явилися, наприклад, можливість зайнятися підприємницькою діяльністю, виникли фермерські господарства, змінювалися технології, однак паралельно занепадала соціальна інфраструктура на селі, все важче стало знаходити роботу і взагалі зміни, що спостерігалися в соціально-економічній ситуації важко назвати позитивними. Становище сільських жінок в Україні традиційно було і залишається непростим, і, на нашу думку, недостатньо вивченим, хоча вагомі кроки в цьому напрямі здійснюються, зокрема проводяться різноманітні соціологічні дослідження, діють спеціальні програми. Досить показово, що ООН виступила з ініціативою відзначати 15 жовтня Всесвітній день сільських

жінок. Цим святом організація підкреслила особливий статус саме сільської жінки, визнаючи її особливу роль у формуванні демографічного, економічного, соціального майбутнього.

Соціальні зміни кінця ХХ століття безумовно позначилися і на виборі української жінки – народжувати чи не народжувати, і якщо народжувати, то скільки дітей.

Спричинене кризовими соціально-економічними умовами 1990-х падіння народжуваності виявилось особливо стрімким і, зрештою, більш істотним у міських поселеннях України, де нижчий її сумарний показник зменшився на 44% проти 36% – у селах. Роком найнижчої у новітній демографічній історії народжуваності в Україні видався 2001-й, за підсумками якого загальний коефіцієнт народжуваності становив 7,7% (у тому числі в містах – 7,2%, у сільській місцевості – 8,7%) [313, с. 24].

Починаючи з 2002 р., в Україні спостерігається позитивна тенденція поступового збільшення кількості народжених дітей, що призвело до певного „гальмування” темпів зниження (але не до підвищення) показників дітності сімей.

Збільшення наприкінці досліджуваного періоду кількості шлюбів, за логікою, мало б призводити до значного збільшення народжуваності. Однак, на практиці ми можемо спостерігати зовсім іншу картину.

Таблиця 3.3

Чисельність народжених дітей в Україні наприкінці ХХ- на початку ХІХ ст.

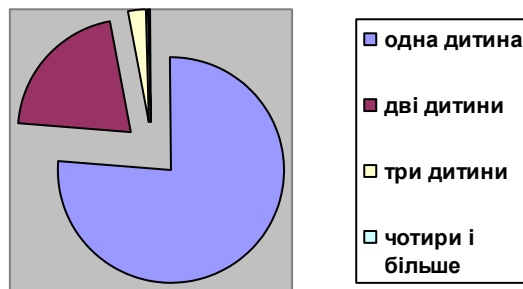
	1991	1993	1998	2000	2005	2008	2010	2011
Кількість народжених (тис. осіб)	630,8	557,5	419,2	385,1	426,1	510,6	497,7	502,6

Таблицю складено за: Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Дані, відображені в Таблиці 3.3 показують, що значного збільшення кількості народжених в Україні не відбулося [191].

Окрім того зростала кількість домогосподарств без дітей. Якщо у 1991 році їх налічувалось 55,8%, то вже у 2010 таких було 62,2% [61].

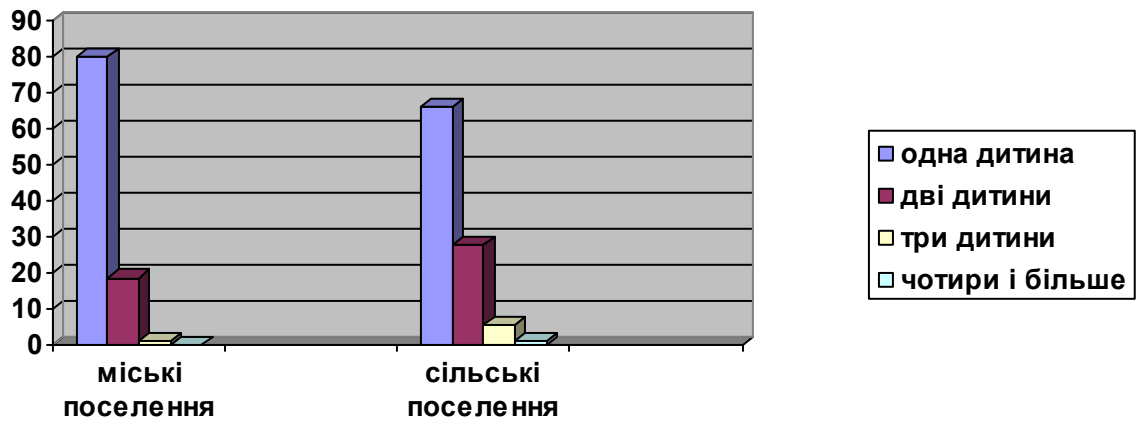
На Рис. 3.2 представлено співвідношення домогосподарств міських поселень та сільської місцевості за кількістю дітей станом на листопад 2011 року. Частка домогосподарств з однією дитиною складала 76%, з двома дітьми – 21,2%, з трьома дітьми – 2,4%, з чотирма дітьми і більше – 0,4% [191].

Рис. 3.2 Розподіл домогосподарств з дітьми за чисельністю дітей у їх складі станом на 2011 рік (у %)

Представлені на Рис. 3.3 дані дають можливість порівняти, яким же чином розподілилися домогосподарства з різною кількістю дітей в залежності від місця проживання. Так, якщо станом на 2011 рік в міських поселеннях частка домогосподарств з однією дитиною складала 80,1%, то в сільській місцевості цей показник становив 65,9%. Відповідно частка домогосподарств з двома дітьми в міських поселеннях становила 18,6%, а в сільських – 27,9%; частка домогосподарств з трьома дітьми в міських поселеннях становила 1,2%, в сільській місцевості – 5,3%; частка домогосподарств з чотирма і більше дітьми в міських поселеннях складала 0,1%, то сільській місцевості цей показник становив 0,9% [64, с. 29].

Рис. 3.3 Розподіл домогосподарств з дітьми за чисельністю дітей у їх складі станом на 2011 рік у міських поселеннях та сільській місцевості (у %)

Статистичні дані, наведені в Таблиці 3.4 свідчать також, що в окреслений період значно зросла кількість дітей, які були народжені жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі [64, с. 18; 266, с. 345].

Таблиця 3.4
Частка дітей народжених жінками, що не перебували у зареєстрованому шлюбі (відсотків до загальної кількості народжень)

	1990	1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2011
Усього	11,2	13,2	17,3	20,4	21,4	21,1	21,4	20,9	21,2	21,9
У міських поселеннях	10,5	13,4	17,7	20,3	21,2	20,8	20,9	20,4	20,7	21,1
У сільській місцевості	12,6	12,8	16,6	20,7	21,8	21,9	22,3	21,8	22,2	23,4

Таблицю складено за: Діти, жінки та сім'я в Україні [Текст]: статистичний збірник / Державна служба статистики України / І.В. Калачева (відп. за вип). – К.,2012. – 349 с. – С. 18; Статистичний щорічник України за 2009 рік [Текст]: демографічний щорічник / Державний комітет статистики України. / За ред. Осауленка О.Г.-К,2010. - 567 с. – С.345.

Одним із пояснень такої динаміки може бути зростання частки жінок, які здатні народжувати та утримувати дитину самотійно, разом з тим жінкам подекуди було вигідно народжувати дитину поза шлюбом, оскільки держава гарантує цілу низку пільг для матері-одиначки, а в складних соціально-економічних умовах це є досить актуальним.

Ще однією тенденцією, що притаманна сучасній Україні є збільшення віку жінок, що народжують. Це може свідчити про реалізацію певної частини народжень, відкладених у найтяжчі роки соціально-економічної кризи, про зміну соціальних пріоритетів, про збільшення кількості жінок, які до народження дитини прагнуть зробити кар'єру та досягти певної матеріальної стабільності тощо.

Значною проблемою досліджуваного періоду залишалася проблема абортів. Взагалі практика проведення абортів мала свою складну історію. Ще за часи Радянського Союзу держава неодноразово робила спроби регулювати кількість своїх громадян на законодавчому рівні. Одним із таких методів була заборона абортів. Наприклад, декретом від 27 червня 1936 року та Постановою ЦВК і РНК УСРР від 4 серпня 1936 р. № 1192 „Про зміну законодавства УСРР в зв'язку з Союзним законом про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги породильницям, встановлення державної допомоги багатосімейним, поширення мережі родильних будинків, дитячих ясел і дитячих садків, посилення кримінальної кари за неплатіж аліментів та про деякі зміни в законодавстві про розлучення” (Протокол РНК УСРР, 1936 р., № 15-844) було заборонено проводити аборти, окрім випадків, коли існувала загроза життю жінки, або існувала висока ймовірність передачі важкого спадкового захворювання від батьків до дитини. Лікарів, які проводили підпільні аборти карали тюремним строком. В 1955 розпорядженням уряду СРСР були скасовані обмеження на аборт, в тому ж році було сформульовано правила, згідно з якими аборт можна проводити в перші 12 тижнів вагітності. В 1982 році урядом було

дозволено при наявності медичних показань проводити аборти строком до 28 тижнів вагітності. В 1987 році урядом було затверджено список показань по яким допускалося проведення абортів строком до 28 тижнів вагітності. З-поміж інших причин там фігурували і смерть батька дитини під час вагітності жінки, вагітність, що настала внаслідок зґвалтування, позбавлення батьківських прав, наявність вже більше шести дітей в родині тощо. Тобто аборти за вимогою могли проводитися в перші 12 тижнів вагітності, а проведення абортів на більш пізніх строках були можливими при наявності юридичних, генетичних, соціальних показників та ін., але за наявності дозволу лікарської комісії.

В 2006 році було оприлюднено Наказ Міністерства охорони здоров'я № 508 від 20.07.2006 року та рішенням № 144 (№ 281) Кабінету міністрів України від 15.02.2006 року згідно з якими соціальні причини не є підставою для переривання вагітності у 2 триместрі.

Аналіз статистичних даних, наведених у Таблиці 3.5 та на Рис. 3.4 свідчить, що протягом 90-х років ХХ та на початку ХХІ століття незважаючи на нестабільну економічну ситуацію, низький рівень життя та велику кількість соціальних проблем спостерігалася тенденція до зниження кількості абортів [173; 266, с. 473].

Таблиця 3.5

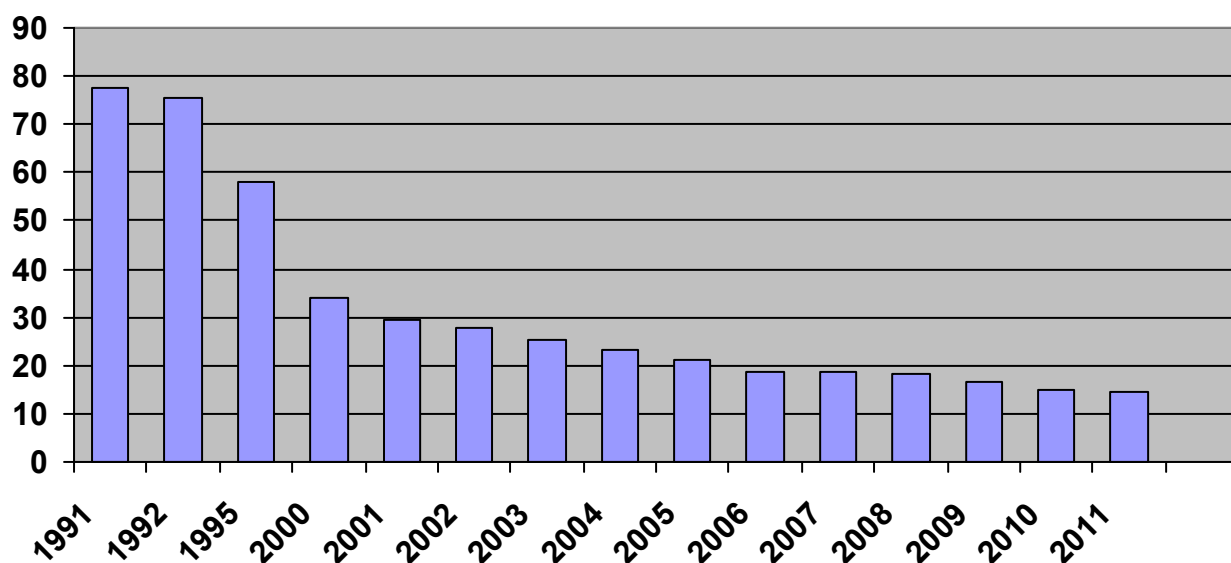
Кількість абортів в Україні

	1991	1992	1995	2000	2004	2007	2009	2011
Кількість абортів, тис.	957	932	740	434	289	225	195	169,1
На 1000 жінок віком 15-49 років	77,6	75,4	58,2	34,1	23,2	18,5	16,4	14,7

Кількість абортів на 100 пологів (включно з мертвонародженими)	152	156	150	113	68	48	38	33,9
--	-----	-----	-----	-----	----	----	----	------

Таблицю складено за: Населення України, 1995. Демографічний щорічник. К.,1997; Статистичний щорічник України за 2009 рік [Текст]: демографічний щорічник / Державний комітет статистики України. / За ред. Осауленка О.Г.-К,2010. - 567 с. – С. 473.

Статистика абортів, нажаль свідчить, що не зважаючи на досить значне зниження кількості абортів, їх число усе одно залишається загрозово великим, оскільки, як ми бачимо з Таблиці 3.5 кількість абортів (станом на 2011 рік) складає третину від пологів. Як на країну, в якій кількість народжень є меншою за кількість померлих ці показники є досить загрозовими.

Рис. 3.4. Кількість абортів на 1000 жінок фертильного (віком від 15 до 49 років) віку з 1991 до 2011 рр.

Така ситуація може свідчити про низький рівень життя населення, про недостатню обізнаність з можливими шкідливими наслідками для здоров'я, з методами сучасної контрацепції, низький рівень релігійності тощо.

Складна демографічна ситуація в Україні призвела також до відновлення спроб врегулювати народжуваність на законодавчому рівні. І тому для виходу з кризової демографічної ситуації українська держава в окреслений період проводила відповідну сімейну політику. Зокрема, найбільш актуальними напрямками сімейної політики сучасної України є визначення заходів, спрямованих на зміцнення інституту сім'ї, підвищення рівня шлюбності та запобігання дестабілізації сімей, розлученням, нарощення її соціального потенціалу, створення сприятливих умов для її функціонування як одного з основних агентів соціалізації особистості.

Так в 1995 році було утворено Комітет у справах жінок, материнства і дитинства при Президентові України, в 1996 рік – на базі Комітету у справах жінок, материнства і дитинства при Президентові України утворено Міністерство у справах сім'ї та молоді, протягом 1997-1998 років в обласних та міських державних адміністраціях було утворено управління (відділи) у справах сім'ї та молоді. В 1997 році при Міністерстві у справах сім'ї та молоді була утворена Координаційна рада у справах жінок (дорадчий орган), до якої увійшли керівники всеукраїнських та міжнародних жіночих організацій. В 1998 році було створено аналітичний, консультативно-дорадчий орган – Раду рівних можливостей (Гендерну раду), до складу якої ввійшли висококваліфіковані фахівці міністерств, наукових установ, вищих навчальних закладів, підприємці, представники громадських організацій; в 1999 році було утворено Національну жіночу раду, метою якої стало об'єднання громадських жіночих організацій країни у вільну асоціацію для проведення консультацій і дій з метою підвищення

добробуту сім'ї та жінок, сприяння взаєморозуміння між жінками, усвідомлення ними своїх можливостей у суспільстві тощо. В 1999 році Указом Президента України було встановлено День Матері – свято вшанування жінки-матері. В тому ж 1999 році Верховною Радою України було схвалено проекти Декларації про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок і Концепції державної сімейної політики

Одним із проявів даної політики стала розробка загальнодержавної системи заходів, спрямованої на покращення демографічної ситуації.

Опитування, проведене в 2008 році серед населення дітородного віку Центром „Соціальний моніторинг” за сприяння Благодійного Фонду „Розвиток України” показало, що більшість респондентів (47,3%) вважали, що держава має намагатися зацікавити сім'ї у народженні більшої кількості дітей, створивши для цього необхідні умови, 46,7% були впевнені, що держава має допомогти сім'ї мати стільки дітей, скільки ця сім'я сама бажає, і лише 6% опитаних вважали, держава ніяким чином не повинна впливати на народження у сім'ях тієї чи іншої кількості дітей [313, с. 186].

Одним із важливих напрямів діяльності на шляху поліпшення демографічного становища в державі є інформаційне забезпечення, яке необхідно для формування системи моніторингу ходу реалізації державних програм щодо сім'ї, дітей та жінок. Такий моніторинг було започатковано Держкомстатом ще у 1993 році на виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 28.07.1992 р. № 431 „Про Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства”. На виконання Постанови Кабінету Міністрів від 8.09.1997 р. № 993 „Про затвердження Національного плану дій на 1997-2000 роки

щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві” започатковано видання раз у два роки статистичного збірника „Діти, жінки та сім'я в Україні”. В 2012 році було підготовлено та оприлюднено восьмий збірник [62-64].

В 2010 році в Україні під патронатом Президента стартував Національний проект „Нове життя – нова якість охорони материнства і дитинства”, концепція якого передбачала створення мережі перинатальних центрів III рівня надання медичної допомоги на базі існуючих обласних акушерських стаціонарів шляхом реконструкції приміщень і дооснащення високотехнологічним обладнанням з урахуванням гуманітарних пропозицій, що було на думку її авторів, найбільш прийнятним і економічним підходом для існуючої структури охорони здоров'я. Міністерство охорони здоров'я низкою наказів регламентувало створення та діяльність таких перинатальних центрів [168-172]. Наказом № 52 МОЗ України від 02.02.2011 було затверджено Концепцію подальшого розвитку перинатальної допомоги та план реалізації заходів Концепції.

Метою концепції було визначено зниження рівня материнської, перинатальної та малюкової захворюваності, інвалідності та смертності в Україні шляхом структурної реорганізації системи надання медичної допомоги жінкам під час вагітності та пологів, а також їх новонародженим дітям, підвищення рівня доступності та якості рододопомоги, її безпечності та економічного використання ресурсів [168].

Вагомий внесок у сферу практичної допомоги сім'ї здійснювали в окреслений період психологічні та соціально-психологічні дослідження проблем сім'ї, які проводилися Державним інститутом проблем сім'ї та молоді, Інститутом психології АПН України, Інститутом соціальної і політичної психології АПН України, Інститутом проблем виховання АПН України, Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України тощо.

Зросла кількість установ та організацій, що займалися проблемами сім'ї на державному рівні. Як вже зазначалося вище в Україні діяли Державний комітет України у справах сім'ї та молоді, Міністерство України у справах сім'ї, дітей та молоді, Міністерство України у справах молоді та спорту, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України тощо. Різними аспектами даної проблеми займалися також Міністерство охорони здоров'я, Міністерство соціальної політики України, Центри соціальних служб для молоді, відділи сім'ї та молоді, численні недержавні фонди та організації, такі як громадська організація Спілка захисту сім'ї та особистості, Центр екології сім'ї та ін.

В Україні на виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок у загальному і спеціальному (галузевому) законодавстві гарантуються права жінок у різних сферах життя. Наприклад Статтею 5 Сімейного кодексу України держава гарантує охорону сім'ї, дитинства, материнства, батьківства, створює умови для зміцнення сім'ї; створює людині умови для материнства та батьківства, забезпечує охорону прав матері та батька, матеріально і морально заохочує і підтримує материнство та батьківство [248]. Охорона інтересів матері і дитини забезпечується спеціальними заходами з охорони праці та здоров'я жінок, створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства та дитинства.

В 2000 році було прийнято Указ Президента України „Про соціально-економічну підтримку становлення та розвитку студентської сім'ї”, в якому, зокрема, було передбачено:

- поліпшення матеріально-побутових умов студентських сімей;
- забезпечення пільгового обслуговування дітей із студентських сімей у дошкільних закладах;
- вирішення в установленому порядку питання про створення благодійного фонду підтримки студентської сім'ї;

- надання допомоги у працевлаштуванні студентам, які мають сім'ї;
- виділення з Державного бюджету України коштів для фінансування зазначених заходів [286].

В межах виконання даного указу та з метою формування підвищення уваги до проблем підтримки сім'ї, зміцнення родинних цінностей, забезпечення рівних можливостей для чоловіків і жінок для розвитку та самореалізації, поєднання сімейних та професійних обов'язків з боку різних установ та організацій, з боку роботодавців та адміністрацій вищих навчальних закладів в ряді регіонів України було проведено низку заходів по обміну досвідом.

Наприклад Сумським державним університетом за фінансової підтримки Програми рівних можливостей ПРООН було реалізовано проект „Студентський лелека”. В межах цього проекту, наприклад було видано аналітичне дослідження „Назустріч сім'ї. Збірник кращих практик дружніх до сім'ї ініціатив” [165].

З метою поліпшення якісних характеристик рівня життя населення та гармонізації процесів його відтворення на основі відродження духовності української нації та національних традицій, відновлення сімейних цінностей, забезпечення морального здоров'я сім'ї, виховання свідомого батьківства та запобігання соціальному сирітству постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2006 року № 879 було затверджено Стратегію демографічного розвитку в період до 2015 року, основними завданнями якої є:

- підвищення рівня народжуваності та розвиток сім'ї;
- поліпшення здоров'я, зниження рівня смертності та збільшення
- тривалості життя населення;
- регулювання міграційних процесів;
- подолання негативних наслідків старіння населення;
- демографічний розвиток регіонів [224].

Постановою Кабінету міністрів України від 6 червня 2007 р. № 382-р було затверджено План заходів щодо реалізації „Стратегії демографічного розвитку на період до 2015 року”. В цьому плані, зокрема передбачалося поетапне (протягом 2007 – 2015 року) наближення розміру щомісячної допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку до розміру прожиткового мінімуму для дітей віком до шести років; поетапне забезпечення у повному обсязі виплати одноразової допомоги при народженні дитини в розмірі 22,6 прожиткового мінімуму для дітей віком до шести років; сприяння підвищенню зайнятості та зменшенню безробіття, шляхом створення нових робочих місць, пропагування здорового способу життя тощо [226].

Вагомим важелем допомоги з боку держави була фінансова підтримка при народженні дитини. Україна на початку свого існування вже мала такий досвід, оскільки ще в листопаді 1982 р. було вжито заходів щодо посилення державної допомоги сім'ям з дітьми: введення частково оплачуваної відпустки по догляду за дитиною віком до 1 року та неоплачуваної відпустки по догляду за дитиною віком до 1,5 року з призначенням щомісячної допомоги по оплачуваній відпустці на рівні, що відповідав 1/5 середньомісячної грошової оплати праці робітника і службовця та понад 1/4 оплати праці колгоспника на той час (при цьому згадана виплата була найбільшою у загальній сумі виплат сім'ям, які мають дітей).

Постановою Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2005 р. № 315 „Деякі питання призначення і виплати допомоги сім'ям з дітьми” було передбачено призначення одноразової допомоги при народженні дитини у сумі кратній 22,6 розміру прожиткового мінімуму на дітей віком до шести років [223]. Статтею 56 Закону України „Про Державний бюджет України на 2007 рік” визначено, що допомога при народженні дитини у 2007 р. виплачуватиметься у розмірі 8 500 грн. [105].

Згідно зі статтею 12 Закону України „Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів

України” з 1 січня 2008 р. допомога при народженні дитини надавалася у розмірі 12 240 грн – на першу дитину, 25 000 грн – на другу, 50 000 грн – на третю і кожен наступну дитину [111].

З 1 січня 2012 р. розмір допомоги при народженні першої дитини становив 26790 гривень, при народженні другої дитини – 53580 гривень, при народженні третьої і кожної наступної дитини допомога мала складати 107160 гривень [106].

Однак, це позитивне нововведення мало і зворотний бік. Йдеться, перш за все, про посилення дітородної активності маргінальних та інших верств населення, в яких поширена матеріально і духовно „не забезпечена” народжуваність (зокрема й багатодітність) і вельми проблематичною видається належна організація майбутнього виховання і соціалізації дітей.

Спробою допомоги з боку уряду можна визначити і законопроект Про внесення змін до Закону України „Про дошкільну освіту” (щодо виплати компенсації у випадку нестачі місця у дитячому садку) № 10083 від 20.02.2012 року. Законопроектом пропонувалося встановити компенсацію, яка має виплачуватись у випадку нестачі місця у державному або комунальному дитячому садку. Порядок виплати компенсації має встановлювати Кабінет Міністрів України. Розмір такої компенсації законопроектом пропонувалося встановити на рівні однієї мінімальної заробітної плати на місяць на одну дитину. Станом на 01.12.2012 року мінімальна заробітна плата дорівнювала 1134 грн [106].

Припускалося, що така виплата дозволить частково компенсувати батькам дітей, які не забезпечені місцями у дитячих садках, або особам що їх замінюють, соціально-економічні витрати пов’язані із виконанням зазначених функцій та з відповідними певними обмеженнями їхньої трудової зайнятості. Також, зазначена компенсація дасть додаткову можливість батькам, або особам, що їх замінюють, сплатити за навчання дитини у приватному дитячому садку або винайняти няню дитині [110].

Ще однією спробою змінити ситуацію в Україні стало чергове посилення уваги широкої громадськості безпосередньо до проблеми абортів.

В травні 2012 року очільники греко-католицької та Римо-католицької церков звернулися до парламенту з закликом змінити законодавство і заборонити аборти в Україні. Так зокрема на офіційній Інтернет сторінці Стрийської єпархії Греко-католицької церкви було розміщено Звернення католицького єпископату України: Синоду Української Греко-Католицької Церкви та Конференції Римо-Католицької Церкви в Україні (про заборону абортів). В якому зокрема зазначалося, що „Кожна людина є плодом Божої любові та носієм Божого образу і подоби (пор. Бут. 1, 27). Людське життя – священне і недоторкане, оскільки походить від Бога і Йому єдиному належить. Творець високо цінує людину і для її охорони дав окрему заповідь: „Не вбивай” (Втор. 5, 17). Людина вже в лоні матері належить Богу, бо Він є Той, хто все звідав і знає, і дні її вже пораховані, а призначення записане в книзі життя (пор. Пс. 139 (138), 1. 13-16). Саме тому Священне Передання однозначно забороняє аборт, незалежно від терміну вагітності. Від своїх початків і до сьогодні Церква вважає знищення людського життя шляхом абортів гріхом умисного вбивства людини. Той, хто свідомо чинить аборт, намагаючись різними способами обґрунтувати його необхідність і неминучість, лицемірить перед Богом і перед собою” [185].

Після цього у Верховній Раді був зареєстрований законопроект, що забороняє аборти за бажанням жінки. Автором законопроекту №10170 від 12 березня виступив депутат від БЮТ Андрій Шкіль. Проект Закону передбачав внести зміни до частини 6 ст. 281 діючого Цивільного кодексу України, в ст. 50 Закону України Про основи законодавства України про охорону здоров'я і до частини 1 статті 134 Кримінального Кодексу України.

В пояснювальній записці до закону метою та завданням законопроекту визначалася заборона штучного переривання вагітності, крім випадків, коли це загрожує життю вагітної жінки.

На думку депутата заборона абортів в Україні мала допомогти подолати демографічну кризу. В інтерв'ю засобам масової інформації Андрій Шкіль наголошував, що за останні 12 років населення України зменшилося на 5 млн. людей (з 52 млн. до 47 млн.). Якщо така демографічна динаміка триватиме, то через кілька років народ України складатиметься переважно з іммігрантів - вихідців з Азії, окрім того депутат зазначив, що не боїться збільшення числа кримінальних абортів, досить, на його думку, вже того, що за 20 років українці вбили 20 млн. дітей. Разом з цим, він висловлював думку, що в нього не має впевненості у тому, що його ініціативу підтримають депутати від інших партій [39].

Оприлюднення законопроекту мало широкий суспільний резонанс. Численні правозахисники в пресі, на радіо та телебаченні виступали з тезою про те, заборона абортів порушує права дорослих жінок розпоряджатися своїм тілом і не вирішує демографічну ситуацію в Україні. На їх думку цей законопроект грубо порушує Конституцію України, в якій заборонене втручання в особисте і сімейне життя (Стаття 32).

Досить різко проти запропонованого законопроекту виступили і численні жіночі організації. Наприклад незареєстрована скандально відома своїми епатажними акціями організація „Femen”, що почала діяти у 2008 році, провела акцію протесту проти даного законопроекту.

17 квітня 2012 року п'ять учасниць руху FEMEN добровільно заточили себе на дзвіниці Святої Софії Київської. Активістки вдарили в усі дзвони і розгорнули 7-метрову хоругву з накресленням „СТОП”.

„Тривожний сполох оповістив вічне місто про бандитську змову церкви і держави, мета якої накласти казенний контроль на священний жіночий дар дітонародження. Це бл*дство знайшло своє вираження в законопроекті № 10170 про позбавлення жінок права на переривання вагітності. Інновація запропонована якимось депутатом з мордочкою щура за дорученням християнських громад”, - повідомляє прес-служба руху.

За словами тієї ж прес-служби, FEMEN закликає законодавців „прирівняти чоловічої онанізм до геноциду майбутніх поколінь” [210].

Ця акція протесту закінчилася вже традиційним чином – після того як охоронці музею, розрізавши болгаркою ланцюг, що закривав вхід на дзвіницю, впустили міліцію всередину чотири учасниці акції були затримані правоохоронними органами і доправлені у Шевченківське районне відділення міліції міста Києва.

Інші феміністичні організації також гостро засудили проект закону про заборону абортів. Наприклад офіційний сайт організації „Феміністична офензива” анонсував Акцію протесту проти законопроекту про заборону штучного переривання вагітності. Місцем проведення акції, що була запланована на 23 травня, було визначено вул. Садову 3А (Комітет Верховної ради України з питань правової політики).

На думку учасниць організації, законопроект А. Шкіля не мав жодного статистичного чи наукового обґрунтування і його реальною метою був передвиборчий популізм і відвертання уваги від нагальних економічних і соціальних проблем. На офіційному сайті організації також було зазначено, що „замість будувати дитсадки, оплачувати декретні відпустки і забезпечувати медичне обслуговування депутати лізуть у гінекологічне крісло і позбавляють жінку права вибору. Справжні причини абортів і “демографічної кризи” – безробіття, низькі зарплати, відсутність контрацепції, сексуальної освіти та доступної медицини”.

Від імені українських жінок Феміністична Офензива виступила за право жінки вибирати і вимагала негайного відхилення Законопроекту 10170. Окрім того на офіційному сайті організації було розміщено заклик: „Якщо ви також вважаєте цей закон ганебним і мракобісним: Подзвоніть СЬОГОДНІ у комітет, напишіть чи відішліть факсом звернення до членів комітету! Це займе не більше 10 хвилин! Звернення вже готові... У кожному документі згори телефон, факс і мейл людини. Вам треба лише скопіювати текст і

змінити “від кого” і підпис на своє ім’я. Будь ласка, не ігноруйте цей дієвий метод, він дійсно лякає депутатів!

Заборонено забороняти!/
За право жінки вибирати!/
Ні кримінальним абортам!/
За бажаних дітей і щасливих матерів! під гаслом „Моє тіло – моє діло” [198].

Експерт гендерного інформаційно-аналітичного центру „КРОНА” Марія Дмитрієва коментуючи дану проблему інтернет-виданню „Точка зору” зазначила, що „власне, всі прихильники захисту „ненароджених дітей”, як вони себе називають, і депутат Шкіль тут не виняток, піклуються про тих ненароджених доки вони не народяться”. Аналізуючи сутність законопроекту дослідниця вказувала на той факт, що держава, яка має за Конституцією і за законом забезпечувати рівні права і обов’язки для всіх її громадян (незалежно від форми їх статевих органів) знімає з себе відповідальність за добробут громадян і покладає відповідальність за відтворення населення на жінок, окрім того експертка вбачала загрозу в законопроекті для тих жінок, які постраждали від зґвалтування, або тих жінок, які не можуть з економічних причин народжувати дітей. „Законопроект пропонує залишити аборти тільки у випадку, коли вагітність загрожує життю жінки. Тобто, якщо вона завагітніла в результаті зґвалтування, вона не зможе зробити аборт. Якщо у неї вже є троє дітей або якщо через цю вагітності вона втратить зір – те ж саме. Андрій Шкіль упевнений, що після зґвалтування жінка звернулася в міліцію, що дасть можливість провести штучне переривання вагітності. Правда, за статистикою, не більше 20% жінок після зґвалтування звертаються в міліцію, побоюючись за свою безпеку, осуд з боку суспільства або насмішок міліціонерів”. Окрім того, експертка наголосила, що при сучасних методах проведення абортів фізичні наслідки для здоров’я жінок на порядок нижче, ніж при пологах, а існування постабортного синдрому не вдалося довести [39].

Ще одним кроком, спрямованим проти даного законопроекту став відкритий лист, який оприлюднили активісти жіночих організацій. В даному

листі вони закликали церковних лідерів УГКЦ та Римо-католицької церкви не ініціювати заборону абортів в Україні.

„Жодна з нас, жінок, не схвалює штучне переривання вже зародженого життя – це справді болісна, травматична і ризикована медична операція, шкідлива для жіночого організму та психіки. Але це не означає, що жінок має бути позбавлено права вибору і можливості самій приймати рішення щодо свого тіла і своєї долі”, – йшлося у листі [4].

На думку авторів листа, заборона абортів стане не меншим, а навіть більшим злом, ніж сам аборт. У зверненні йшлося також про те, що так як Церква в Україні є відділеною від держави, то ієрархи не повинні виступати із законодавчими ініціативами. Активісти жіночих організацій піддали сумніву статистику абортів, до якої апелювали лідери католицької та греко-католицької громади: „глава УГКЦ також дезінформує громадян України, оперуючи неперевіреними і на порядок завищеними даними щодо кількості перерваних вагітностей. Офіційна статистика засвідчує стрімке – у 6-7 разів – скорочення числа абортів в Україні від початку 1990-х років до рівня близько 200 тис. на рік”. Автори листа піддали критиці і гендерну політику Церкви в цілому: „Враховуючи ще й те, що Церква відмовляє своїм вірянам у можливості користування засобами контрацепції, очевидною є установка Церкви на перетворення жінки на „машину” для народження дітей – громадян для держави, але передовсім – пастви для церкви” [4]. Даний відкритий лист підписали десятки загальноукраїнських та регіональних жіночих організацій, а також окремі громадяни.

Ще однією спробою виправити демографічну ситуацію в Україні в XXI столітті став Проект Закону України № 10112 від 23.02.2012 року „Про внесення змін до статті 167 Податкового кодексу України щодо перегляду ставки податку на доходи фізичних осіб”, який передбачав збільшити податок для тих осіб, які не досягли тридцятирічного віку, не є інвалідами I, II, III груп з 15 % до 17% незалежно від того, якою була сума отриманих доходів податковому місяці.

Цей самий законопроект передбачав знизити податок на прибуток для багатодітних родин. Так при наявності 3-4 дітей, із яких молодша дитина досягла 3-річного віку ставка податку мала складати 10%. Для тих, у кого п'ять і більше дітей із яких молодша дитина також досягла трирічного віку податок мав складати 5 % [241].

Телевізійна служба новин, що виходить на каналі „1+1”, озвучила портрет сучасної української жінки, складений ООН. Сучасна українка, на їх думку дуже активна, дуже багато працює, гарна, але її недооцінюють. Втім, здебільшого вона переважно вважає себе щасливою. Їй ледь за сорок, в неї хороша освіта, вона має одну дитину. Середньостатистична українка працює у сфері послуг або на державній службі, а ще вона законослухняна. Однак, вона так і залишається неоціненою, оскільки продовжує залишатися в суспільстві на другому плані [178].

Отже, як ми вже з'ясували, наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. жінки склали вагомий частину українського суспільства і доба незалежності привнесла в життя пересічної жінки багато змін. Демографічна ситуація в Україні характеризувалась низькою народжуваністю і відносно високим рівнем загальної та дитячої смертності, невеликою тривалістю активного періоду життя людини, поширенням бездітності. Однак родина і діти продовжували становити одну із пріоритетних сфер жіночої самореалізації, хоча досить болючою проблемою окресленого періоду залишалася проблема абортів. Подвійне навантаження на жінок (виробництво і домашнє господарство), недоліки в організації їхньої праці, охорони здоров'я і соціально-побутового обслуговування значно ускладнювали життя жінок, що позначилося на їхньому здоров'ї, благополуччі сім'ї, на вихованні дітей. Через складні матеріальні й побутові умови, зниження престижу сім'ї, низький рівень культури сімейного життя щорічно розпадається значний відсоток сімей, з яких більше половини з неповнолітніми дітьми. З метою подолання цих негативних явищ урядом було розроблено низку заходів, спрямованих на забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків, на

підтримку сім'ї, на забезпечення можливості поєднання сімейних і професійних обов'язків, заходів, які тим не менш без докорінної зміни суспільної свідомості щодо справжнього місця жінки в сучасному суспільстві не можуть принести вагомих результатів.

3.2. Жінка в освітньо-науковому просторі

Розвиток будь-якого сучасного суспільства безумовно напряму залежить від розвитку системи освіти та науки. Основним нормативним документом у галузі освіти є Закон України „Про освіту”, який було прийнято ще в 1991 р. В даному документі освіта визнана пріоритетною сферою, основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави, передбачено кардинальні зміни в її роботі. Освіта в Україні, як зазначено в тому ж документі, ґрунтується на засадах гуманізму, демократи, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами. Закон встановлює також основні принципи освіти, її структуру, права та обов'язки учнів, студентів, викладачів, батьків, порядок організації управління та самоуправління в освіті тощо. Повна загальна середня освіта в Україні є обов'язковою [94].

В попередньому параграфі ми з'ясували, що жінки становлять вагомому частину, а в старших вікових групах і абсолютну більшість населення сучасної України і тому розбудова демократичного суспільства не є можливою без забезпечення рівних можливостей чоловіків і жінок в усіх сферах суспільного життя. Загалом ХХ століття привнесло в життя жінок, зокрема і українок, багато змін зокрема у сфері прав.

Одним із таких виборених прав було право отримувати освіту нарівні із чоловіками. Ще в 20-х рр. ХХ ст. були прийняті законодавчі акти, які надавали жінкам право на вищу освіту і вільний вибір професії

і з того часу відбулися суттєві зміни у ставленні суспільства до жіночої освіти.

Демократія надає рівні права та однакові можливості для їх реалізації всіма групами в суспільстві. Так, відповідно до Стаття 24 Конституції України жінки і чоловіки мають рівні права та рівні можливості у діяльності, згідно зі ст. 53 Конституції України жінки мають однакові з чоловіками права на доступ до освіти та одержання документів про освіту в навчальних установах усіх категорій. У вищих навчальних закладах з різними формами навчання незалежно від форм власності жінки мають рівний з чоловіками доступ до навчальних програм, іспитів, однакової кваліфікації, викладацьких кадрів, навчальних приміщень, обладнання та устаткування рівної якості, отримання стипендій, інших видів матеріальної допомоги на одержання освіти [131].

Було також прийнято низку документів, спрямованих на активізацію участі українського жіноцтва в освітньо-науковій сфері. Наприклад на виконання Указу Президента України “Про підвищення соціального статусу жінок в Україні” і згідно з “Національним планом дій щодо поліпшення становища жінок та впровадження гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки” Міністерством освіти і науки України розроблені заходи (розпорядження МОН від 07.06.01 р. № 63-р), якими передбачено більш широке залучення жінок до активної участі в усіх сферах освіти, сприяння розкриттю їхніх інтелектуальних і творчих можливостей, проведення просвітницьких заходів, розроблення інформаційно-методичних матеріалів з питань збереження та зміцнення здоров’я жінок [285].

Однак, у основних нормативно-правових державних документах з проблем розбудови освіти (Державній національній програмі “Освіта” (“Україна XXI століття”), законах “Про освіту”, “Про професійно-технічну освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Положенні про

загальноосвітні навчальні заклади”) особливості організації навчально-виховного процесу залежно від статі були не врахованими. Отже українським дівчатам і жінкам державно було гарантоване право на освіту. Статистичні дані, наведені в Таблиці 3.6, наочно демонструють нам якою ж є частка жінок, що були студентками ВНЗ I-II рівнів акредитації у відсотках до усіх студентів, і яким чином цей відсоток змінювався залежно від регіону України [64, с. 251].

Наведені дані переконливо свідчать, що в межах всієї України серед студентів вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації жінки склали більшість.

Регіональний зріз дозволяє нам побачити, що лише в окремих областях, зокрема в Донецькій, Житомирській, Харківській, Луганській та в м. Київ жінки складають менше половини студентів. Натомість в Сумській області жінки станом на 2011/ 2012 навчальний рік склали майже 72 відсотки від загальної кількості студентів.

Таблиця 3.6

**Розподіл жінок-студентів вищих навчальних закладів
I-II рівнів акредитації по регіонах на початку XXI ст.**
(на початок навчального року; в % до загальної чисельності студентів)

	2000/01	2005/06	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12
Україна	54,0	52,2	53,4	53,2	53,2	53,5
АР Крим	56,4	53,7	48,2	47,3	48,5	46,9
Вінницька	49,1	53,4	57,9	58,7	59,4	59,4
Волинська	57,3	58,8	63,9	65,1	65,6	65,5
Дніпропетровська	51,4	53,6	53,1	52,9	51,7	51,8
Донецька	51,3	48,4	47,7	46,4	46,6	46,4
Житомирська	54,4	51,4	47,2	47,3	48,4	47,7
Закарпатська	64,3	60,4	67,9	68,5	67,5	69,0

Запорізька	55,8	53,8	58,7	57,0	56,0	55,6
Ів.о-Франківська	53,2	51,6	52,7	52,0	52,4	51,5
Київська	53,2	53,8	56,3	56,5	57,6	57,7
Кіровоградська	56,4	53,6	51,1	50,6	53,0	53,7
Луганська	54,8	51,9	51,2	49,5	49,0	48,6
Львівська	54,4	53,4	53,1	55,8	54,4	55,9
Миколаївська	48,8	55,8	61,2	61,8	60,8	60,4
Одеська	50,9	43,5	45,7	48,9	49,7	55,1
Полтавська	52,6	50,8	54,6	54,4	55,5	54,7
Рівненська	59,4	60,5	60,9	61,0	60,7	59,6
Сумська	52,9	67,0	73,4	71,6	71,0	71,6
Тернопільська	58,9	57,4	62,5	62,5	62,7	64,0
Харківська	54,9	48,9	49,3	44,0	44,3	43,9
Херсонська	41,9	38,3	49,1	49,0	47,4	55,3
Хмельницька	61,3	57,2	56,3	57,6	57,3	56,3
Черкаська	56,2	52,3	64,2	63,4	64,4	64,1
Чернівецька	54,6	51,7	58,0	58,3	58,4	57,8
Чернігівська	56,9	51,9	48,8	47,6	48,9	51,3
м.Київ	58,9	54,7	52,2	51,6	50,6	49,2
м.Севастополь	48,5	64,4	65,0	63,4	64,0	61,9

Таблицю складено за: Діти, жінки та сім'я в Україні [Текст]: статистичний збірник / Державна служба статистики України / І.В. Калачева (відп. за вип). – К.,2012. – 349 с. – С. 251.

Схожа ситуація, як це видно із даних наведених у Таблиці 3.7, складалася і у і вищих навчальних закладах III-IV

рівнів акредитації, хоча в цій категорії учбових закладів зафіксовані і рекордно низькі показники, як на середній рівень, наприклад частка студенток в м. Севастополь станом на 2011/2012 рік склала лише 29,4% [64, с. 253].

Таблиця 3.7

Питома вага жінок серед студентів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації на початку XXI століття
(на початок навчального року; в % до загальної чисельності студентів)

	2000/01	2005/06	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12
Україна	52,6	54,6	55,0	54,6	53,8	53,1
АР Крим	57,7	61,7	62,6	62,7	60,8	62,5
Вінницька	55,3	54,2	55,8	54,7	52,0	55,1
Волинська	59,1	58,3	58,1	58,3	57,9	56,4
Дніпропетровська	50,6	49,0	49,8	49,8	49,5	48,7
Донецька	56,2	56,5	56,2	56,7	54,4	52,2
Житомирська	57,9	55,2	58,3	57,9	57,0	57,4
Закарпатська	56,0	59,0	60,9	61,3	61,1	60,2
Запорізька	54,4	56,8	58,2	57,3	56,5	57,4
Ів.-Франківська	57,1	54,4	56,5	56,4	56,3	60,2
Київська	51,1	51,8	53,7	52,3	54,9	52,6
Кіровоградська	54,7	53,0	53,8	52,8	52,1	52,8
Луганська	50,0	52,9	53,1	54,0	53,5	53,8
Львівська	50,8	51,8	52,8	51,9	51,2	49,5
Миколаївська	55,0	50,7	50,2	51,3	51,7	51,0
Одеська	52,5	53,9	51,5	50,8	50,6	46,8
Полтавська	54,9	54,4	56,1	55,4	55,6	53,8

Рівненська	59,8	57,1	60,3	59,1	59,4	59,4
Сумська	56,2	55,1	55,0	54,7	54,2	51,6
Тернопільська	54,9	56,7	59,5	56,0	54,8	55,3
Харківська	48,7	52,8	52,3	52,9	52,0	51,0
Херсонська	54,2	56,7	50,8	50,0	49,2	49,1
Хмельницька	53,3	55,5	55,2	54,6	53,6	53,2
Черкаська	53,8	55,2	54,7	53,0	51,9	51,8
Чернівецька	58,4	60,5	59,9	59,0	60,5	61,3
Чернігівська	60,5	58,5	62,0	63,9	63,3	62,8
м.Київ	49,9	56,0	56,5	56,0	54,9	54,7
м.Севастополь	38,4	41,6	34,3	33,3	32,1	29,4

Таблицю складено за: Діти, жінки та сім'я в Україні [Текст]: статистичний збірник / Державна служба статистики України / І.В. Калачева (відп. за вип). – К.,2012. – 349 с. – С. 253.

Отже, як ми бачимо, жінки України активно використовують можливості для реалізації свого інтелектуального потенціалу, які надає їм держава. Якщо ж розглядати освіту як професійну діяльність, то вона належить до таких соціальних сфер, в яких жінки становлять переважну більшість – 74% загальної кількості працюючих. Чисельність жінок-педагогів переважає як у закладах дошкільної освіти (повністю жіноча сфера), загальноосвітніх школах, так і у вищих навчальних закладах. Проте у школах та вузах серед керівного складу переважна більшість – чоловіки, так само як і в органах управління освітою. Так, усі ректори державних вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації – чоловіки. Серед начальників управлінь освіти (включаючи Міністерство освіти Автономної Республіки Крим) жінки становлять 7,4%, серед керівного складу Міністерства освіти і науки України (включаючи

заступника Міністра, начальників і заступників начальників управлінь) – 23,5% [82].

Разом з тим участь жінок в освітньому процесі не повністю відповідає усім запитам сучасності. Одним із альтернативних підходів до проблеми освіти стала реалізація проекту “Уповноважена освіта”, ініціатором якого виступив Інформаційно-консультативний жіночий центр разом з трьома жіночими громадськими організаціями - центром „Жіноча ініціатива” (Сімферополь), Жіночим консультативним центром Закарпаття (Ужгород), центром „Спадщина” (Київ). 1997 року цими та іншими організаціями було створено Всеукраїнську асоціацію уповноваженої освіти і комунікації.

Згідно з умовами проекту було розроблено концепцію “педагогіки уповноваження”, що впроваджувалася з 1996 року в трьох містах України – Києві, Сімферополі, Ужгороді. Педагогіка уповноваження, на думку авторів проекту, мала дати дівчатам обізнаність щодо їхнього потенціалу, а також можливості повністю реалізувати свої таланти, у хлопчиків дана педагогіка планувала змінити їхнє ставлення та оцінки, зробити їх соціально відповідальнішими. Окрім того педагогіка уповноваження мала готувати дівчат та хлопців для ролей взаємної підтримки, громадської активності та державного будівництва на засадах саме партнерської моделі стосунків. „Рівність є життєвою потребою людської душі. Вона полягає у визнанні – публічному, загальному, справжньому, реально вираженому настановами та звичаями, що всіх людей належить однаково поважати та шанувати, оскільки повага притаманна людині як такій і не має жодних ступенів. Отже, неминучі відмінності між людьми ніяким чином не повинні означати відмінності у мірі пошани” [242].

Дослідники відзначають, що навіть у розвинутих демократичних суспільствах жінки часто наражаються на невизнання рівності їх інтелектуальних, професійних здібностей і ця ситуація виявляється тим

чіткішою, чим вищого рівня прагне здобути жінка у власній професійній або суспільній діяльності [205, с. 47]. Така ситуація нерідко має свій появ в українській науковій сфері, оскільки в ній, як і в галузі освіти, гендерне співвідношення науковців найвищих рівнів складається не на користь жіноцтва.

На початку досліджуваного періоду в 1991 році в Україні жінки становили 45% від загальної кількості спеціалістів, що виконували науково-дослідні роботи, 25 % – докторів наук, 45% – кандидатів наук. Такий масовий прихід жінок в науку був пов'язаний із зростанням кількості жінок з вищою освітою, екстенсивним розвитком науки та високим соціальним статусом учених [30, с. 199].

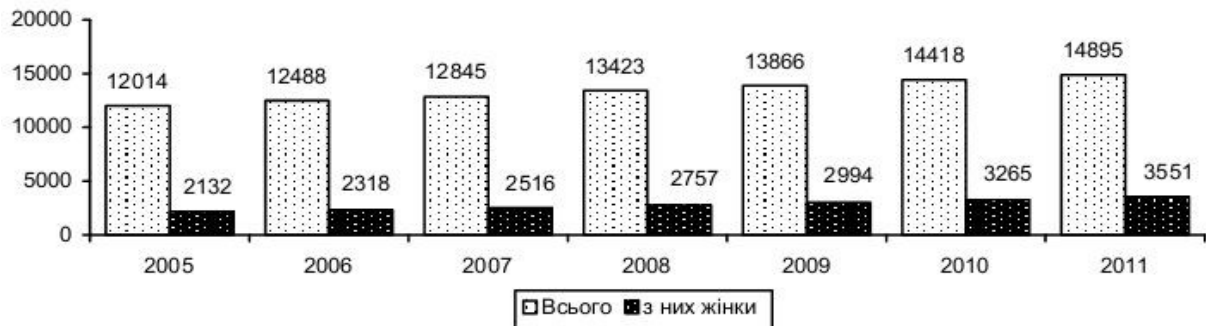
Пізніше, ж хоча жінки і становили більше половини випускників вузів, на середину 90-х рр. минулого століття серед кандидатів наук їх було тільки 32%, серед докторів наук – 14%, а серед академіків і членів-кореспондентів НАНУ – лише 4%. У технічних галузях ситуація була ще менш оптимістичною: у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка серед науковців з науковими ступенями з фізики і кібернетики жінок налічувалося лише 9%. На кінець 90-х років частка жінок-докторів наук в Україні підвищилась до 26% [82]. Проте ці показники були, на думку дослідників, результатом не стільки створення сприятливих умов для більш активного залучення жінок до наукової діяльності найвищого рівня, скільки внаслідок виїзду чоловіків, як більш мобільної складової дослідницької сфери діяльності, за кордон, де умови праці були більш комфортними, а її оплата – вищою [82].

На рівні аспірантури та докторантури співвідношення жінок і чоловіків дещо менше, так, 1995 р. серед аспірантів жінки становили 45%, у 2000 р. – 48%, а серед докторантів – відповідно 26% і 31% [82].

Станом на 2011 рік в Україні працювало 14895 докторів наук [68]. Динаміку змін співвідношення кількості чоловіків і жінок,

що мали докторський ступінь ми можемо прослідкувати на прикладі економічної галузі. Станом на 1 жовтня 2011 р. в економіці України працювало 14895 докторів наук, що на 3,3% більше, ніж на відповідну дату минулого року. При цьому чисельність чоловіків збільшилась на 1,7%, жінок – на 8,8 відсотків.

Дані, відображені на малюнку 3.5, наочно демонструють нам картину співвідношення кількості жінок і чоловіків, що мають науковий ступінь доктора наук (в сфері економіки) [68].

Рис.3.5 Динаміка чисельності докторів наук, які працюють в економіці України, осіб

Аналіз розподілу спеціалістів з вищою освітою по галузях науки, наведений в Таблиці 3.8 дозволяє зробити висновки, що в Україні чітко намітилися так звані „жіночі” та „чоловічі” галузі науки. Серед суто жіночих галузей науки (жінки тут становили половину і більше наукових кадрів) – фармацевтика (72%), психологія (70%), філологія (65%), архітектура (62%); далі йшли хімічні, економічні, педагогічні та медичні науки.

Натомість „чоловічими” галузями наук є будівництво (тут працювало наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. лише 12% жінок-науковців), філософські (28%), політичні (25%) і фізико-математичні (23%) науки. Жінки-вчені вищої кваліфікації також найбільш представлені у „жіночих наукових галузях” [205, с. 450].

Таблиця 3.8

Розподіл спеціалістів з вищою освітою по галузях науки

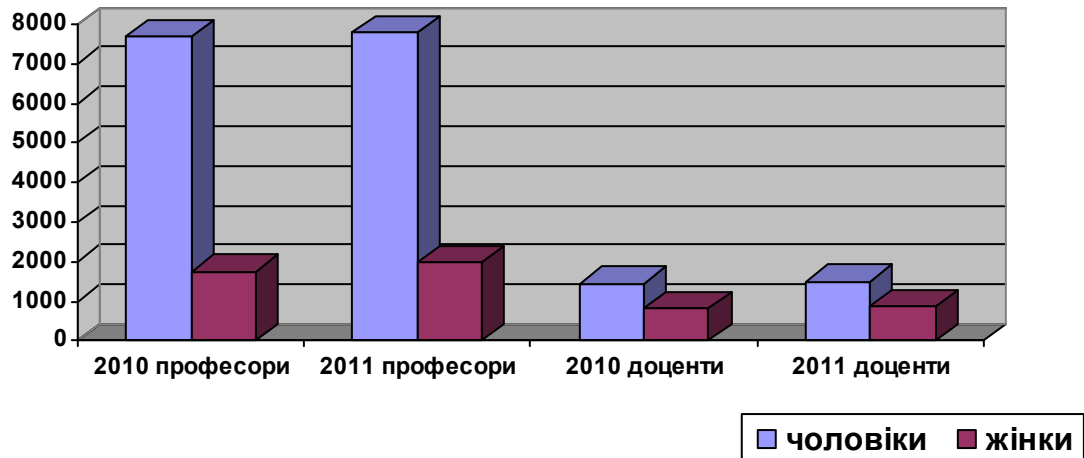
Галузь науки	К-сть спеціалістів		З них мають науковий ступінь			
	жінки	чоловіки	Доктора наук		Кандидата наук	
			жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
Всього в Україні, з них:	77 609	98 852	1 132	7 093	12 941	28 956
фізико-математичні	1 383	4 568	42	661	369	1 730
хімічні	2 555	1 977	41	235	578	903
біологічні	1 797	1 097	82	162	628	495
геологічні	696	822	8	120	141	343
технічні	45 843	59 499	116	2 058	2 528	11 379
транспорт	1 658	2 667	7	197	136	781
будівництво	2 938	3 065	8	176	291	911
сільсько-госп.	4 187	4 900	40	390	809	2 181
історичні	209	305	16	67	120	147
економічні	2 273	1 944	37	267	757	968
філософські	39	97	3	29	22	54
філологічні	202	109	20	34	102	57
географічні	109	116	9	11	14	43
юридичні	122	171	7	40	30	53
педагогічні	2 043	1 784	71	205	809	801
медичні	5 222	4 720	364	961	2 924	1 711
фармацевтичні	368	139	6	25	60	33
ветеринарні	239	366	12	26	50	146
мистецтвознавство	170	138	9	25	67	38
архітектура	45	28	-	3	10	10
психологічні	179	76	13	8	60	42
соціологічні	81	94	6	25	24	34
політичні	10	30	1	9	6	19
фіз. вихов., спорт	49	80	4	2	11	36
наукові установи та ВНЗ багатогалузевого профілю	9 788	15 792	234	1 721	3 322	7 233

Таблицю складено за: П'ятіна Н.П. Здійснення політики рівних можливостей у сфері науки і освіти // Жінка в Україні. Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки,

пропозиції наукових і практичних працівників. Міжвідомчий збірник / За ред. А.І.Комарової та ін. Київ, 2001. – Т.23. – 648 с. – С. 447-464. – С.450.

Із загального числа докторів наук станом на 2011 рік 96,1% мали вчене звання професора, доцента або старшого наукового співробітника, При цьому число жінок-професорів збільшилось на 14,0%, доцентів – на 4,2%, а старших наукових співробітників – зменшилось на 1,4%. Частка докторів наук, обраних академіками та членами-кореспондентами державних академій становила 6,2% (917 осіб).

Дані, відображені на Рис. 3.6. дають нам можливість побачити співвідношення жінок і чоловіків, що мають вчене звання професора та доцента [68, с. 1].

Рис.3.6 Розподіл докторів наук за вченими званнями та статтю станом на 1 жовтня 2011 р., осіб

Як ми можемо побачити, співвідношення чоловіків і жінок, що мають вчене звання професора та вчене звання доцента разюче різняться. Якщо серед доцентів присутнім є вже досить значне превалювання чоловіків над жінками (в 2010 році 1452 доценти були чоловіками,

а 834 – жінками, а в 2011 році відповідно 1494 і 869), то серед професорів ситуація набагато складніше (станом на 2010 рік звання професора отримало 7687 чоловіків і лише 1747 жінок, в 2011 році ситуація практично не покращилася – 7797 професорів чоловіки і лише 1991 жінки) [68, с. 1]. Ситуація з співвідношенням чоловіків і жінок, що працювали старшими науковими співробітниками подібна до ситуації з доцентами. Так в 2010 році таку посаду обіймали 1584 чоловіка та лише 575 жінки, в 2011 році чоловіків-старших співробітників нараховувалося 1598, а жінок відповідно 567 осіб.

Важливою проблемою наукової сфери в означений період залишався досить поважний середній вік докторів наук та відсоток науковців, що вже досягли пенсійного віку. Середній вік чоловіків-докторів наук на момент отримання диплома становив 50 років, жінок – 46 років [68].

Станом на 01.10.2011 в розподілі докторів наук за віком частка науковців-чоловіків пенсійного віку збільшилась і склала 58,4% (у 2010р. – 58,0%), і їхній середній вік становив 62 роки; частка докторів-жінок пенсійного віку – зменшилась з 53,2% до 52,0%, що призвело до зменшення середнього віку жінок-науковців з 57 до 56 років. Частка ж молодих частка молодих учених (віком до 40 років) продовжує в Україні залишатися досить незначною – 4,4% (655 осіб) [68, с. 1].

У „Всесвітній декларації про вищу освіту для XXI століття: підходи і практичні заходи” спеціально виділяється положення про те, що в процесі вироблення і здійснення гендерної стратегії у сфері наукових досліджень і вищої освіти „необхідно продовжувати зусилля,

які направлені на викорінення всіх стереотипів, що обумовлені ознаками статі, врахування гендерних аспектів у всіх дисциплінах і розширення участі жінок на всіх ступенях і у всіх дисциплінах, де вони недопредставлені, забезпечивши, зокрема, їх більш активну участь у процесі прийняття рішень” [21].

Внесок жінок України в науку досить вагомий і дослідники не знаходять суттєвих відмінностей між жінками і чоловіками-здобувачами наукових ступенів ані за віком, ані за тривалістю періоду підготовки дисертації. Це дає підстави стверджувати, що навіть за нинішніх несприятливих економічних умов ефективність наукової праці жінок не поступається досягненням у цій сфері чоловіків, які опановують цю сферу значно давніше [82].

Досить показовим в контексті досліджуваної нами проблеми є інтерв'ю Ганни Валентинівни Єльської, яке вона дала Щоденній інформаційно-політичній газеті „Україна молода” [289]. Сама Ганна Валентинівна – доктор біологічних наук, професор, академік НАН України, Директор Інституту молекулярної біології і генетики НАН України, завідувач відділу механізмів трансляції генетичної інформації ІМБГ НАН України, член Міжнародної академії науки, промисловості, освіти та мистецтва (США), член редакційної колегії журналу „Молекулярная біологія” (Москва), головний редактор журналу „Біополімери і клітина” (Київ), заслужений діяч науки і техніки НАН України. Тому вона не з чужих слів знала, як важко жінці-науковцю пробитися в досить консервативно-патріархальному чоловічому науковому товаристві. Характеризуючи можливості жінок-науковці та відповідаючи на запитання кореспондента про те, чи складно працювати в науковому середовищі, яке переважно є чоловічим, Г.Єльська зокрема зазначила, що „на перших порах, поки ти аспірантка і захищаєш кандидатську дисертацію, це не складно. Але ви знаєте, є таке поняття, як „скляна стеля”. Це американський вислів, який означає, що жінки

просуваються до якогось рівня. А після цього над ними – неначе скляна стеля, і вони не можуть її пробити”. Сама науковець також зіткнулася з таким упередженим ставленням, яке не дало їй змоги погодитися на пропозицію закордонного колеги попрацювати у Франції, оскільки її не випустили через те, що вона жінка і не член партії [289]. Описана ситуація зовсім не була унікальною, вона була скоріше типовою.

Загалом не зважаючи на існуючі у суспільстві стереотипи та упередженість ціла низка жінок вписала свої імена до наукової еліти України. З-поміж таких жінок можна виокремити Романенко Аліну Михайлівну – онкопатолога, обрану у 1992 році членом-кореспондентом НАНУ, яка працювала в Київському науково-дослідному інституті урології та нефрології Національної академії наук України і Міністерства охорони здоров'я, і займалася проблемами діагностики та лікування передраку та ранніх форм раку; Сагач Галину Михайлівну – професора, доктора педагогічних наук, яка в своїх працях досліджувала процес формування духовно-моральної та інтелектуальної культури педагога засобами риторики красномовства; Сохань Лідію Василівну – доктора філософських наук, професора, члена-кореспондента НАН України, Головного наукового співробітника Інституту соціології НАНУ, яка досліджувала проблеми соціальної психології, соціології праці та трудового колективу; Степанковську Галину Костянтинівну – доктора медичних наук, професора, першу жінку-завідувача кафедри в Київському медичному інституті ім. О.О.Богомольця, члена-кореспондента НАМН України, що входила до президії Асоціації акушерів-гінекологів України (з 1992 р.), Європейської асоціації акушерів-гінекологів (з 1993 р.), Всесвітньої асоціації акушерів-гінекологів (з 1995 р.). заслуженого діяча науки УРСР (1987), лауреата Державної премії України (2007); яка була нагороджена орденами Трудового Червоного Прапора, Вітчизняної війни II ступеня, „За мужність”, „Знак Пошани”, багатьма медалями; мала почесне звання

„Відмінник охорони здоров'я”; Цимбал Людмилу Трохимівну (померла 3 січня 2012 року) – доктора фізико-математичних наук, Заслуженого діяча науки та техніки, лауреата Державної премії України та премії НАН України ім. К.Д. Синельникова, члена-кореспондента НАН України, з ім'ям якої пов'язані фундаментальні результати в області електродинаміки металів, аномального проникнення високочастотного поля в товщу металу, природи аномального скін-ефекту, специфіки магнітного пробою, та якою було започатковано новий напрям досліджень – широко частотну ультразвукову спектроскопію електромагнітних збуджень в твердотільній плазмі металу, яка відкрила нове фізичне явище – доплерон-фононний резонанс; Черевченко Тетяну Михайлівну – доктора біологічних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії наук України, Заслуженого діяча науки і техніки України, почесного директора Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України (НБС), яка досліджувала тропічні орхідеї та паркові культури; Ющенко Катерину Логвинівну (померла 15 серпня 2001 року) – автора першої у світі мови програмування високого рівня („Адресної мови програмування”), що народилася в м. Чигирин, вчену-кібернетика, член-кореспондента АН УРСР (1976), заслуженого діяча науки, лауреата премій Ради Міністрів СРСР, дійсного члена Міжнародної академії комп'ютерних наук, двічі удостоєної Державної премії України, премії імені **В. М. Глушкова**, нагороджену **орденом княгині Ольги** та багатьох інших [205, с. 453; 319, с. 84].

Важливою складовою діяльності жінок в освітньо-науковій сфері є створення різноманітних організацій, основною метою діяльності яких є захист жіночих інтересів, подолання гендерних стереотипів та сприяння вільній самореалізації жінок на ниві освіти і науки.

Прикладом може бути засноване в Києві ще в 1996 році об'єднання громадян під назвою „Жінки в науці” (керівник – Троян Віра

Михайлівна). До складу даної організації входили наукові працівниці, викладачки, аспірантки Національної академії наук, Академій медичних та аграрних наук, Київського та Львівського університетів, Національних аграрного та технічного університетів, Вищої Атестаційної Комісії України. Своєю основною метою організація визначала діяльність по зміні стереотипу ментальності суспільства щодо другорядності ролі жінок-вчених у науці, сприяння підвищенню професійної та громадської активності жінок-науковців, покращенню їх соціального становища, залученню до процесів демократизації науки та суспільства. Для досягнення задекларованої мети учасницями організації було проведено досить значну роботу – створено інформаційний банк наукових працівників і досліджень гендерних відносин у науці, здійснено випуск інформаційних бюлетенів „Жінка і наука в Україні” та „Основні правила підготовки та написання наукових проектів. Фонди та програми, що підтримують жінок-вчених. Поради лідерам”, організовано школу лідерства для жінок-науковців, створено інформаційну сторінку організації в Інтернет; планувалося підготувати та випустити бюлетень „Гендер в науці України”, створити жіночий центр інформаційно-психологічної підтримки науковців. В листопаді 2011 року за підтримки **Міжнародної організації „Жіноча Громада”, Українського центру гендерної освіти при НТУУ „КПІ”, Кафедри ЮНЕСКО „Вища технічна освіта, прикладний системний аналіз та інформатика” при НТУУ “КПІ” та ННК „ІІСА”, Українського міжнародного комітету з питань науки та культури при НАН України**, було проведено вже п’яту Міжнародну конференцію „Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє”. Основними формами своєї діяльності дане об’єднання визначало аналітичну діяльність, дослідження, збір інформації (моніторинг), консультування, поширення інформаційних бюлетенів, проведення навчальних (освітніх) семінарів, інформаційну просвіту через засоби масової інформації / теле- / радіо.

Ще однією показовою організацією є зареєстрована при Харківському національному університеті Українська асоціація „Жінки в науці та освіті” (Президент – Гернет Надія Дмитрівна). Дана асоціація є громадською, неполітичною, неприбутковою організацією, що здійснює свою діяльність в усіх регіонах України, де є її члени або місцеві відділення, та об’єднує в якості індивідуальних членів фізичних осіб, які є громадянами України або іноземними громадянами, що визнають Статут Асоціації і сприяють досягненню її цілей, та в якості колективних членів – трудові колективи підприємств та організацій різних форм власності, навчальних закладів, об’єднання громадян, які здатні надати істотну допомогу в реалізації цілей та завдань Асоціації.

Своєю основною метою учасниці організації визначили сприяння розвитку наукового і творчого потенціалу членів Асоціації в галузі наукових досліджень і освіти та взаємодію з державними і громадськими організаціями з кола питань, що відносяться до проблем науки та освіти. Основними напрямками діяльності асоціації було визначено створення інформаційного центру для надання інформаційної, консультативної та організаційної підтримки членам Асоціації, що обрали сферою своєї діяльності науку і освіту; сприяння координації наукових досліджень і педагогічної діяльності, в яких беруть участь члени Асоціації; проведення конференцій за міждисциплінарними напрямками; розробка комплексних наукових проєктів із залученням до їх виконання студентів і викладачів; розробка навчально-виховних проєктів із залученням до них провідних вчених; створення фонду комп’ютерних навчальних програм і проведення проєктів для їх розробки; створення фонду ліцензійних пакетів програм; залучення до роботи над проєктами інвалідів; створення свого друкованого органу; організація WEB – сторінки тощо.

Отже, не зважаючи на задекларовані рівні можливості чоловіків та жінок сучасні реалії демонструють нам суттєвий гендерний дисбаланс,

що має місце на освітньо-науковій ниві. І якщо в сфері освіти жінки отримали змогу на рівні з чоловіками навчатися у вищих навчальних закладах, здобувати професію і відсоток жінок-студенток українських ВНЗ є досить значним, то в науковій сфері відчувається присутність тієї-таки „скляної стелі”, що блокує можливості жінок просуватися до найвищих щаблів наукової кар’єри. І статистичні дані, як було зазначено вище, наочно демонструють нам, що якщо отримати ще науковий ступінь кандидата наук жінки можуть відносно без перешкод, то подальше їх наукове зростання сповнене значними ускладненнями. Безумовно це можна пояснити низкою як об’єктивних так і суб’єктивних причин, з-поміж яких можна виокремити складність поєднання наукової роботи, яка потребує ненормованого графіка, з сімейними обов’язками та вихованням дітей, той факт, що основна маса жінок-вчених працює в менш престижних наукових закладах, з гіршими можливостями, меншим обсягом фінансувань, обмеженими можливостями для наукової кар’єри тощо. Однак однією із основних перепон є укорінені у суспільній свідомості стереотипи, подолання яких дозволить вивести українську освіту і науку на якісно новий рівень.

3.3. Вплив соціальних стереотипів на формування суспільної свідомості і місця жінки в ній

Аналізуючи задеклароване та реальне місце жінки в сучасному українському суспільстві безумовно варто акцентувати увагу на відображенні образу жінки в суспільній свідомості, оскільки саме укорінення в суспільній свідомості погляду на роль, місце жінки, її можливості, ціннісні пріоритети, „сильні” і „слабкі” сторони і зумовлює розставлення акцентів в усіх сферах суспільного життя. Під суспільною свідомістю ми розуміємо сукупність ідей, теорій, поглядів, уявлень,

почуттів, вірувань, емоцій людей, настроїв, у яких відбивається природа, матеріальне життя суспільства і вся система суспільних відносин [298].

Відомо, що життя в будь-якому суспільстві підкорено певним стереотипам, що історично склалися і закріпилися в нашій свідомості. Власне соціальними стереотипами називають схематичний, стандартизований образ або уявлення про соціальне явище чи об'єкт, як правило стійке та емоційно забарвлене. Це поняття виражає традиційне відношення людини до якогось явища, що склалося під впливом соціальних умов і певного досвіду.

Саме по собі словосполучення „соціальний стереотип” не несе негативного забарвлення, оскільки в широкому розумінні стереотип – це традиційний, звичний канон сприйняття певної інформації й поведіння в типовій ситуації, який допомагає людині орієнтуватися в тих обставинах, які не вимагають від неї серйозних роздумів або індивідуальних рішень, оскільки сприймаючи інших людей та їхню поведінку, ми часом спрощуємо або узагальнюємо картину. Разом з тим використання стереотипів може мати і негативний прояв, особливо в тому випадку, коли сам сформований під впливом певних чинників стереотип не відповідає вимогам часу, або провокує упередженість, негативне ставлення, ворожість, позбавляє свого «носія» можливості адекватно сприймати навколишню дійсність.

Важливим сегментом соціальних стереотипів безумовно виступають гендерні, які, зокрема визначають напрямок стереотипного мислення в суспільстві, розподілення суспільних ролей між жінками та чоловіками в політичній, економічній, соціальній, родинній сферах, розуміння самого поняття сім'ї. Гендерні стереотипи поділяються дослідниками на три групи: стереотипи маскулінності-фемінності (тобто відносно ознак мужності та жіночності); стереотипи щодо змісту праці: для жінок – виконавча, обслуговуюча діяльність, для чоловіків –

інструментальна, творча, керівна; стереотипи, пов'язані із закріпленням професійних і сімейних ролей відповідно до статі.

Гендерні стереотипи відбивають погляди суспільства на поведінку, яка очікується від чоловіків або від жінок. Наприклад:

- Справжні чоловіки повинні: приховувати свої переживання, бути лідерами, незалежними ні від кого, фізично витривалими, вольовими, вміти заробляти для сім'ї багато грошей, не базікати, не бути сентиментальними, не розкисати тощо.
- Справжнім жінкам личить бути акуратними, терплячими, ніжними, мудрими, емоційними, схильними до пліток, небайдужими до подарунків, тендітними, не бути політиками, без нахилів керівника тощо.

Таким чином, гендерні стереотипи – це наше розуміння чоловічої і жіночої традиційної гендерної ролі, суспільні погляди на те, як повинні себе поводити жінка і як чоловік; що вважати чоловічим, а що – жіночим; якими видами діяльності можуть чи не можуть займатися жінки, якими – чоловіки; які професії є жіночі, які – чоловічі тощо [35].

Важливою запорукою розвитку будь-якого демократичного суспільства, про що в неодноразово зазначалося в нашій роботі, є забезпечення рівних можливостей чоловіків і жінок в усіх сферах суспільного життя. Важливим в цьому контексті видається аналіз гендерних стереотипів, що панують в українському суспільстві і мають прояв в повсякденному житті. Звернення уваги дослідників до історії повсякденного життя суспільства є однією з помітних тенденцій сучасної української історичної науки, зокрема, в останній третині ХХ ст. повсякденність набула статусу об'єкту вивчення в історії, світ побачили наукові статті, монографії, що розкривали різні аспекти даного явища.

Загалом, на нашу думку, повсякденність охоплює все те, з чого складається життя людини: її становище, потреби та можливості їх

вдоволення. До повсякдення вона зараховує також взаємовідносини, вчинки, ідеали, звичаї і традиції, ціннісні орієнтації, які регулюють поведінку людей, індивідуальну і колективну практику, форми комунікації. Поняття і явище повсякденності стосується також думок, переживань, ідеалів, норм, звичок, адже життя в суспільстві підкорено певним стереотипам, що історично склалися і закріпилися в нашій свідомості.

Повсякденне життя української жінки кінця ХХ – початку ХХІ століття складалося безумовно з цілої низки чинників, таких як самореалізація на професійній ниві, родина, діти, смаки, уподобання, спілкування з друзями тощо.

В попередніх параграфах, аналізуючи соціальний портрет сучасної української жінки, її місце в суспільно-політичному, освітньо-культурному просторі, шляхи і основні напрями її самореалізації ми зазначали, що вагомим фактором, який гальмував забезпечення гендерної рівності в сучасному українському суспільстві були усталені соціальні стереотипи, що впливали на формування суспільної свідомості і на визначення другорядної ролі жінок в багатьох суспільних сферах, що безумовно проявлялося в повсякденному житті.

Соціальні стереотипи безумовно не були придумані українськими чоловіками доби незалежності спеціально для українських жінок. Саме слово „стереотип” – грецького походження походить від об’єднання двох грецьких слів: stereos – твердий і typos – відбиток має декілька значень, зокрема спрощене, схематичне, часто викривлене уявлення про щось або про когось. Ми під поняттям „стереотип” будемо розуміти сформований за конкретних соціальних умов образ, яким користуються як штампом.

Саме формування упередженого погляду на місце і роль жінки в суспільстві спостерігалось уже в творах давньогрецьких філософів. Досить показовою в цьому плані була позиція Платона, який, з одного

боку, вважав, що „жінка займає середнє місце між чоловіком і твариною” (твір „Закони”), а з іншого, що „жінки й чоловіки мають однакову сутнісну природу і цінність” (твір „Симпозіум”) [183, с. 31].

У „Державі” Платон робить таке уточнення щодо відмінностей між чоловіками і жінками: „Єдине, що вирізняє тут жінок, це їхня здатність до репродукції”, але зазначає, що „це не повинно визначати різницю їхніх соціальних ролей”. У той самий час мислитель зробив висновок, що „статева відмінність є результатом різної природи: жінки слабші за чоловіків”. Отже, „з одного боку, жінки й чоловіки створені подібними і мають ту ж саму сутнісну природу; статева відмінність тут не важлива та не має великого соціального значення. З іншого боку, чоловіки духовніші за народженням; статева відмінність є результатом вищості або нижчості природи і визначає відмінні соціальні ролі” [183, с. 32].

Позицію Платона щодо меншовартості жінок підтримував Аристотель, який писав, що „жінку можна зрозуміти як недорозвиненого чоловіка”. Він вважав, що жінка нездатна керувати, а тому повинна підкорятися. Серед інших рис жінки Аристотель виділяє „пасивність, тілесну слабкість, схильність до виконання домашньої роботи, покірну хоробрість, поміркованість і скромність”. Саме ці риси, на його думку, визначають підпорядкованість жінки чоловікові. Філософ також вважав, що в усьому людстві повинен діяти принцип: чоловік править, а жінка підкоряється [183, с. 33].

Християнство, яке поступово утвердилося в якості світової релігії також закріплювало підпорядковану роль жінки: „жінки нижчі від своїх чоловіків і це справедливо, оскільки вони створені з них. Вони несуть на собі тягар гріхопадіння і не заслуговують на довіру: їх говірливість і пристрасть до прикрас робить їх небезпечними” [183, с. 37].

Століття вносили свої корективи у розуміння місця і ролі жінки в суспільстві, однак і в XXI столітті проблема стереотипного розуміння жінки, як другорядної порівняно з чоловіком в незалежній українській державі залишається дуже актуальною.

Так, в 2007 році було опубліковано результати дослідження проведеного Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України в межах виконання „Програми рівних можливостей”, яку впроваджувала Програма розвитку ООН (ПРООН) в Україні, що мало назву „Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві” [36]. В рамках даного дослідження, зокрема було здійснено експерту оцінку розвитку засад гендерної політики в українському суспільстві, проведено опитування та проаналізовано результати громадської думки щодо гендерних стереотипів та ставлення до гендерних проблем, подано контент-аналіз матеріалів у друкованих засобах масової інформації під кутом гендерних відносин тощо. Проведене ретельне дослідження дало можливість авторам дійти висновку, що проблема гендерної нерівності залишається актуальною для українського суспільства, причому характерним є усвідомлення цього явища і чоловіками і жінками [36, с. 132].

Така ситуація зафіксована навіть попри той факт, що з 2006 року Україна, як вже зазначалося, живе за Законом „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”, а також за „Державною програмою з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року”, затвердженою Кабінетом Міністрів України. Нажаль, ні прийняті закони, ні впроваджені програми не призвели до значних світоглядних змін у більшій частини населення. Так з одного боку в суспільстві спостерігаються певні зрушення щодо втілення принципів рівності чоловіків і жінок, що проявляється в прийнятті цілої низки нормативних актів, з іншого боку прийняття прогресивних законів часто залишається поза увагою більшій частини населення [36,

с. 132]. До того ж небажання розуміти сутність проблеми існування гендерних стереотипів притаманне українському суспільству навіть на рівні високопосадовців.

Наприклад ні науковий ступінь, ні висока посада не завадили українському міністру Дмитру Табачнику, характеризуючи ситуацію, що склалася в Україні з жіночою освітою зазначити, що в аспірантурі та магістратурі краще навчаються менш привабливі дівчата. Про це він сказав журналістам на брифінгу, відповідаючи на питання, чи не пов'язано з якістю освіти те, що дівчата не вважають наявність гарної освіти найважливішим чинником у кар'єрному рості.

„Це пов'язано з тим, що Україна – батьківщина найкрасивіших дівчат. Якщо дівчата у своєму світосприйнятті ставлять зовнішність на перший план, у них висока самооцінка, висока впевненість в собі. Але рейтингів вимірювань дуже багато”, – сказав він. „Я думаю, що я не відкрию Америки, якщо скажу, що краще вчаться в університетах в магістратурі і аспірантурі дівчата, ну скажімо, з менш яскравою, менш привабливою і менш модельною зовнішністю”, – заявив міністр і додав, що „це світосприйняття. Була така гарна пісня, яка звучала приблизно так: „Не можуть быть на свете все красивыми, а счастье почему-то нужно всем” [281]. Фактично, як ми бачимо, в своєму виступі високопосадовець озвучив стереотип, що поділяє жінок на гарних і розумних.

Ще один цікавий приклад прояву впливу соціальних стереотипів на формування суспільної свідомості продемонстрував українському суспільству Голова Верховної Ради Володимир Литвин, який в інтерв'ю телекомпанії „Рада”, коментуючи доцільність законодавчого визначення квот представництва жінок в органах державної влади, зазначив: „Цю проблему не вирішити законодавством. Ви ж прекрасно розумієте, що у нас сьогодні є близько 30 проектів законів на розгляді, які переважною мірою стосуються представництва жінок в органах влади”. При цьому

він висловив сумнів у тому, що суспільство буде виконувати відповідне законодавство в разі його прийняття – „Але суспільство не буде виконувати, якщо ми не позбудемося того, що у нас є вже традицією і, в принципі, воно входить у християнську ментальність, згідно з якою чоловік - це вища істота, тому що жінка створена була з ребра Адама. Відповідно вона вже стоїть на нижчому щаблі”, – сказав він [145].

Загалом усю сукупність існуючих стереотипів, що впливають на формування суспільної свідомості та визначення місця і ролі в суспільному житті чоловіків і жінок можна умовно поділити на наступні сфери: стереотипи у світоглядній сфері, політичній; соціальній, науковій, освітній, виробничій, культурній, побутовій тощо. І як свідчать дані численних досліджень, фактично усі аспекти нашого життя містять прояви викривленого сприйняття справжнього призначення жінки і чоловіка в суспільстві і, безумовно, наявність у сучасному українському суспільстві стійкої системи стереотипних уявлень, переконань та забобонів не дає можливості розбудовувати демократичне суспільство.

З-поміж основних механізмів, що формують гендерні стереотипи можна виділити наявну систему освіти, виховання, передачі суспільного досвіду і безумовно систему засобів масової інформації.

До речі, саме засоби масової інформації є одним із найбільш потужних каналів, що формують гендерні стереотипи, транслиють скомпонований ними ж сучасний образ жінки, стилю її життя, поведінки, морально-етичних норм, тим самим впливаючи на світоглядні засади аудиторії. Не є секретом, що у більшості статей і репортажів „тиражується” та всебічно підтримується патріархальний (традиційно-усталений) поділ чоловічих і жіночих ролей у суспільстві. На таких патріархальних поглядах будується матеріали в газетах, на радіо, телебаченні, реклама, мова про яку піде нижче.

На сторінках значної кількості часописів довгий час домінуючими були два образи: домогосподарки та фотомоделі. Зображення жінки переважно в межах дому чи магазину при виконанні побутових, материнських обов'язків зміцнюють у суспільній свідомості загалом та свідомості жінок зокрема стереотипні уявлення про приватну сферу і домашні обов'язки як виключну компетенцію жінки-домогосподарки. Значна кількість видань також формує образ ляльки, насаджує сучасній українській дівчинці моделі фемінності, які не передбачають наявності цікавих захоплень, розвитку особистості, творчих здібностей, наголошують, що життєвий успіх прямо пропорційний успіхові у чоловіків.

Натомість вкрай рідкісними є висвітлення у засобах масової інформації прикладів успішної жіночої кар'єри, під якою здебільшого розуміють успіхи у сфері підприємницької діяльності, залишаючи поза увагою наприклад наукову сферу або громадську роботу.

Згадувані вище соціологічні дослідження, проведені у 2007 році показали, що у більшості публікацій вітчизняних друкованих засобів масової інформації об'єктом інформаційного повідомлення є жінка (71% проаналізованих публікацій) і що найпопулярнішими стереотипними конструкціями соціальних практик як загальноукраїнських так і регіональних друкованих засобів масової інформації є стереотипні образи жінки-матері, жінки-сексуальної подруги, жінки-трудівниці, жінки-активістки та жінки-політика [36, с. 103].

Як не прикро, в українських засобах масової інформації певний час переважало зневажливе ставлення до самої ідеї рівності статей, подавалися недостовірні відомості щодо форм і шляхів поширення гендерної дискримінації, інколи висловлювалася згода з деякими формами дискримінації та насильства щодо жінок. Проблемою гендерних стереотипів в цьому контексті є те, що вони орієнтують

чоловіків і жінок на різні цінності. Під час продукування стереотипів економічних та психоемоційних втрат набагато більше, ніж здобутків.

Розтиражована засобами масової інформації жінка в результаті мала підпорядковану, другорядну суспільну роль, нижчий соціальний статус, обмежене коло інтересів, орієнтир здебільшого на здобуття матеріальних благ, чи не єдиним «подателем» яких виступав чоловік. Чоловіки в свою чергу втрачали сімейні радощі, встановлюючи дистанційність у стосунках із рідними, мали мало часу на відпочинок та дозвілля, брали обмежену участь у вихованні дітей, а також мали проблеми зі здоров'ям, що часто мали під собою таку проблему як стрес, що ставав наслідком бажання постійно відповідати сформованому в суспільстві стереотипу успішної людини, лідера, кар'єриста, мачо.

Крім того, існуючі стереотипи фактично унеможливають встановлення в Україні справжньої гендерної рівності, яка є обов'язковим компонентом демократичного суспільства.

Основними причинами того, що гендерної рівності все ще не набула першочергового значення в Україні, це зокрема наступні:

- серед вітчизняного соціуму відсутнє розуміння того факту, що гендерна рівність є рушійною силою поступального розвитку українського суспільства;
- державне керівництво України приділяє недостатньо уваги вирішенню цього питання; відсутнє розуміння, що гендерна рівність є складовою частиною демократизації та реалізації прав людини;
- гірше матеріальне становище жінок змушує їх багато часу приділяти домашньому господарюванню;
- суспільну ініціативу та бажання жінок займатися політичною, громадською чи іншою діяльністю гальмує в загальнодержавному масштабі недостатньо розвинута сфера надання сім'ям господарських послуг;

- існування формальних і відсутність реальних механізмів активізації ролі жінок в українському суспільстві;
- інертність дій переважної більшості вітчизняних жінок щодо піднесення власної діяльності в розвитку українського суспільства [20, с. 9].

Окремо заслуговує на увагу феномен так званої “жіночої преси”, який дозволяє нам побачити сферу жіночих інтересів, та ту суспільну роль, яку на думку дописувачів та замовники матеріалів мала відігравати жінка.

Дослідниця Наталія Олійник пропонує класифікацію сучасних типів видань, що підпадають під категорію „жіночої преси” за їх цілями, що знаходять свій вираз у тематичному змісті:

- видання соціального спрямування, які характеризуються великою кількістю та динамічністю соціальної інформації, де присутня політична позиція, але, як правило, у підтексті (“Українка”, “Берегиня”);
- проблемно-інформаційні видання, які дають читачеві ділову та іншу важливу інформацію (“Леди и бизнес”, “Бизнес Woman”);
- видання гуманітарно-пізнавального спрямування, розраховані на інтелектуальну жінку (“Женский журнал”, “Натали”);
- видання, що висвітлюють проблеми сім’ї (“Семья – Семь Я”);
- видання релігійного характеру (“Діти Марії”, “Живой поток”);
- видання з медичних проблем, що стосуються, зазвичай, здоров’я жінок (“Грация”, “Здоров’я жінки”);
- видання, які популяризують техніку рукоділля, шиття, ведення домашнього господарства (“Приятного аппетита!”, “Burda”);
- журнали мод (“Зеркало моды”).

Проте, як зазначає дослідниця, більшість жіночих видань за типом є змішаними [176].

Ще одним важливим каналом масової інформації, що з одного боку відображало інтереси жінок, а з іншого їх формувала було телебачення, невід'ємний атрибут масової культури без якого важко уявити життя сучасної людини. Досить слушно з цього приводу було зазначено на офіційному сайті одного з телеканалів, мова про який піде нижче – „Телебачення міцно увійшло в наше життя: новини, цікаві відкриття, відомості культури, історії та науки, а також корисні поради на тему краси, здоров'я, сім'ї, відносин. І, звичайно, світ розваг – фільми, серіали, музичні програми. Телебачення тримає руку на пульсі життя, і без нього просто не мислимо світ! І за статистикою, значна частина глядацької аудиторії, звичайно, представниці прекрасної статі. Тому сьогодні кожний сучасний телеканал в своєму арсеналі обов'язково має передачі (і навіть не одну), розраховані тільки на жіночу глядацьку аудиторію” [199].

І дійсно, якщо в 90-ті роки, на початку досліджуваного періоду, на телеканалах домінували програми інформаційного, розважального характерів, які не були зорієнтовані суто на сферу жіночих інтересів, а кількість серіалів, основною цільовою аудиторією яких жінки можна було перерахувати по пальцях, то наприкінці періоду ситуація істотно змінилася. На різних телеканалах з'явилися передачі, які позиціонували себе як такі, що розраховані на жіночу аудиторію. З-поміж таких передач можна назвати „Ключовий момент”, „Картата патата” („Інтер”), „Без табу”, „Світське життя”, „Чотири весілля”, „Мамо, я одружуюся? („1+1”), „Їмо вдома”, „Неймовірні історії кохання”, „Давай одружимося!” („СТБ”), „Запитайте у лікаря” („Новий канал”) тощо.

Ще одним кроком на шляху забезпечення потреб власне жіночої аудиторії та демонстрація «жіночого погляду на жіноче життя» стало заснування нового телевізійного каналу Маххі TV (першого жіночого українського телеканалу). За словами керівниць даного проекту „аудиторія телеканалу – жінки, які незалежно від сфери діяльності

займають активну життєву позицію, ставлять сім'ю на перше місце, стежать за здоров'ям і зовнішністю, а також прагнуть до самовдосконалення, тобто, більша частина українських жінок. Для своїх численних глядачок Маххі TV – не лише хороша подруга, але і мудрий порадник. У щоденному телеменю – програми про красу і здоров'я, секрети психології і тонкощі жіночої логіки, відносини між чоловіком і жінкою, батьками і дітьми, про любов і пристрасті, а також кінопокази – вишукане європейське кіно, класика світового кінематографа і навіть унікальні документальні стрічки” [199]. Проектами телеканалу стали „Дамські штучки», „СамаЗахіст», „Сама Досконалість”, „Джунглі шоу-бізнесу”, „Поради молодим мамам”, „Латино”, „Женские откровения” (з Ольгою Казберовою), „Лица вещей” (з Діаною Дорожкіною), „Кухня на шпильках” (з Маргаритою Сичкар), „Йога” (з Кариною Харчинською), „Восточные танцы” (с Аллою Кушнір), „КИНОМакси”, „Трудный вопрос” (з Анною Лобаревою), „Сейшн” (з Артуром БОССО), „Сбросим лишнее” (з LILU), „Выдающиеся женщины”, „Выдающиеся мужчины”, „Путівник вихідного дня”, „ВСЁ про ВСЁ”, „Буду Артистом!” (телеверсія проекту „Актёрская школа-студия для детей сирот”) та інші. Окрім того, на даному каналі також демонструються і проекти, підготовлені в інших країнах, присвячені історії кухні, моді, подорожам тощо.

Аналіз телепрограм наочно демонструє ті механізми, якими в суспільній свідомості формується образ сучасної жінки, окреслюються її основні сферу інтересів. На превеликий жаль значний відсоток телепрограм, основним споживачем яких були жінки продовжував нав'язувати вже укорінені в свідомості штампи. Наприклад такі програми як „Шопінг монстри”, „Богиня шопінгу”, „Зніміть це негайно”, „Міняю жінку”, „Фабрика краси”, „Давай, допобачення”, „Операція краса”, „Маша і моделі”, „Багаті теж плачуть” тощо формували

образ жінки, основним призначенням якої була турбота про власну зовнішність або/і вирішення матримоніальних проблем.

Нажаль, матеріали про розвиток жінки як особистості, про подолання гендерного дисбалансу, про переосмислення традиційної ролі жінки згідно з вимогами сучасності мова практично не йшла.

Вагомим інструментарієм, за допомогою якого засоби масової інформації формували, експлуатували, нав'язували гендерні стереотипи була і залишається реклама. Стереотипи знайшли відображення в рекламі ще й тому, що вони не ламають традиційних розумінь гендеру, які існують у суспільстві. Рекламисти „продають” нам ту систему поведінки й ролі жінок і чоловіків, до якої ми звикли. Це своєрідна формула, згідно з якою жінка має бути жіночною, а чоловік – мужнім. Маскулінізація жінок і фемінізація чоловіків для звичайного споживача, на якого орієнтується рекламодавець, є незвичною, нетиповою, вона порушує усталений порядок [112].

У більшості телевізійних рекламних роликів жінка зображується в образі споживачки, спокусниці, об'єкта чоловічих бажань, переважно сексуального характеру; і/або домогосподарки, що покликана створити всі умови для повноцінної діяльності та відпочинку чоловіка та дітей. У 90-ті роки стереотипізація жінок посилилась: жінка є або деталлю інтер'єра кухні, або дитячої, або сексуальним об'єктом. Реклама говорить, що в Україні приготуванням їжі, пранням, доглядом за дітьми займаються виключно жінки [314]. Ця теза наскрізь проходить через абсолютну більшість рекламних роликів, об'єктом рекламування яких є так звані „товари для дому”. Інколи реклама працює від зворотного - повертаючи образ до стереотипного. Згадаймо хоча б рекламу посудомийної машини, слоганом якої було „Ти – жінка, а не посудомийка”. В короткому ролику показано жінку, що перемиває безмежні гори посуду, і власне через це не приділяє уваги дитині і чоловіку, які за нею безмежно сумують. І виробники цих самих

посудомийних машин формулюючи вже наведений вище слоган, формують стійке переконання, що абсолютна більшість жінок навіть не підозрюють, що вони жінки, вони вважають себе виключно виконавцем певної господарської функції.

Жінки в рекламі виконують побутові ролі, хоча сучасна побутова техніка не потребує будь-яких спеціальних „жіночих” якостей. У зв'язку із специфікою нашого ринку, який пропонує в основному їжу, засоби гігієни та ліки, реклама звертається власне до жінки як людини, що організовує сімейне споживання. Із загального обсягу телереклами (що демонструвалася на каналах студій „1+1”, „Інтер”, „ICTV”) 43 відсотки припадало на рекламу, яка пропонувала жінці засоби для догляду за собою (косметика, парфюмерія, ліки), а решта 57 відсотків реклами пропонували жінці засоби для догляду за домом, дітьми, чоловіком. Жінки в рекламі здебільшого лише чистять, перуть, прибирають, готують, міняють підгузки дітям, а також доглядають за собою, щоб позбутися від неприємних запахів, лупи, жовтизни зубів і т.д. [314].

Жінки постають в рекламі також об'єктом сексуального інтересу різноманітних товарів, тут вони звабливі, сексуальні, досконалі. Часто задля підкреслення саме цих рис рекламісти оголюють дам і педалюють тему еротизму. Сьогодні жіноче тіло продає косметику, одяг, їжу, напої, автомобілі – все, що завгодно [112]. У ситуації використання у рекламі сексуальної символіки спрацьовує подвійний ефект: з одного боку, привабливе жіноче тіло робить привабливим і товар, який рекламують, з іншого – купуючи внаслідок дії такої реклами товар покупець, автоматично вважає себе наближеним до світу гарних і звабливих жінок, гідним його, не зважаючи ні на які об'єктивні обставини.

Фактично, як ми бачимо, реклама, діючи на підсвідомість людини, закладає гендерні стереотипи, формує певне, часто викривлене сприйняття світу, визначення місця жінки в цьому світі, те місце, яке вони мають займати в суспільстві для кращого виконання свого

справжнього призначення, вигідного виробникам товарів – споживача (в нашому випадку – споживачки) цих самих рекламованих товарів. І, якщо вивчати українську жінку виключно використовуючи рекламні образи, то результатом буде сформоване переконання, що жінка посідає в суспільстві підлегле, другорядне місце, що вона не є самостійною мислячою особистістю, а спектр її інтересів досить невеликий, обмежений або необхідністю привабити чоловіка, або бажанням якнайкраще обслужити вже впольованого чоловіка та спільних дітей.

Отже, ситуація в сучасному українському суспільстві мало сприяє необхідній зміні традиційних уявлень та подоланню стереотипів, що існують у свідомості, особливо стосовно ролі жінки в соціумі. Не зважаючи на те, що демократизація суспільства забезпечує дотримання рівноправ'я жінки і чоловіка, традиції радянського часу залишаються все ще міцно вкоріненими в свідомість значної кількості людей, для яких патріархальне суспільство є єдино правильним стилем життя. Можна з впевненістю констатувати, що трактування О. Цуницькою того, що за напруженою повсякденною роботою на виробництві, в сім'ї і поза ними жінці навіть ніколи досягнути свій колосальний вклад у розвиток суспільства, є актуальним і нині, так як сучасні тенденції розвитку України значною мірою є копією загальних соціокультурних тенденцій, які залишилися нам в спадок від патріархальних суспільних стереотипів часів Радянського Союзу [306].

На зміну ситуації кінця ХХ ст. вплинуло розповсюдження ідей фемінізму, тобто комплексу соціально-філософських, психологічних, соціологічних, культурологічних теорій, що аналізують становище жінки в суспільстві. Сучасне соціокультурне середовище вимагає створення нових моделей образу жінки. Розвиток капіталу, закріплення політичних прав та свобод, відкритість суспільства об'єктивно зумовлюють формування нових стереотипів, які народжуються й

розвиваються в умовах труднощів та суперечностей реалій і тих соціокультурних ролей, які виконують жінки і чоловіки в суспільстві.

Масова свідомість перебуває під впливом образів, що існують або нав'язуються в суспільстві. В сучасному середовищі жінці відводиться дві основні ролі – трудівниці та матері, які, як правило, збігаються. Що стосується першої, то сучасна масова свідомість в особі держави та суспільства шляхом засобів масової інформації досить активно підтримує саме образ жінки-матері, а не статус жінки як рівноправного члена суспільства, що проголошено Конституцією України. Використовуючи даний образ, можна маніпулювати ним, зокрема, при відмові жінкам у кар'єрному рості. Складовою даного образу є образ жінки-домогосподарки, так як головною сферою діяльності жінки в сім'ї є домашня праця. Нераціональний її розподіл, значна часова зайнятість жінки на роботі, лєвова доля турбот, пов'язаних з вихованням дітей – все це супроводжується негативними наслідками для жінок: відсутністю умов та часу для підвищення своєї кваліфікації, культурного рівня, рівня освіти. Окрім того, багато жінок, отримавши спеціальну освіту чи маючи спеціальність, вимушені займатися домашнім господарством, самоусуваючись від суспільного виробництва і активного суспільного життя.

Друга стереотипна роль – це „трудівниця” (бізнес-леді, жінка-бізнесмен). Громадська думка нав'язує, що така модель наділена сильним характером, працелюбністю, розумом, вольовими якостями, але обов'язково у неї труднощі в сімейному та особистому житті, її діти обділені увагою і потерпають домашніх непорозумінь, і, звичайно, робиться натяк на нещасливе особисте життя. Таке бачення даної ролі наводить на думку, що жінка і кар'єра – речі несумісні.

Окрім того, українське суспільство не намагається відмовитися від формування тенденцій стереотипного мислення щодо пасивності та залежності жінок, чому сприяють засоби масової інформації, які у

масовій свідомості створюють образ „слабкої” жінки; правда досить часто суспільна думка контролюється чоловіками, і тому вона не підтримує жінок, які мають амбіції і готові на рівних претендувати на участь у вирішенні проблем суспільства на вищих щаблях влади.

Одним із дієвих, на нашу думку, і цікавих кроків в напрямку подолання формування в суспільній свідомості викривленого уявлення про розподіл суспільних ролей між чоловіком і жінкою є підготовка навчального посібника для учнів 9 – 12 класів загальноосвітніх навчальних закладів під назвою „Ми різні – ми рівні”. Основи культури гендерної рівності», основним завданням якого автори визначили розвінчання стереотипних уявлень про ролі жінок і чоловіків у родині та суспільстві, формування світогляду учнів, вільного від гендерних упереджень і передсудів [162].

Таким чином, вважаємо, що реформація, в першу чергу, повинна відбутися на рівні суспільної свідомості, яка має ввібрати в себе насамперед засвоєння поняття „гендерна рівність” та його практичне впровадження. Під даним поняттям ми розуміємо такі відносини жінки із суспільством, при яких останнє законодавчо проголошує, гарантує і реалізує рівні права жінки з чоловіком у всіх сферах життя. Саме проблема невизнання гендерної нерівності серед жінок і чоловіків в суспільстві є досить актуальною в наш час, оскільки без цього неможливе вирішення практичних проблем, в тому числі проблем, пов’язаних з сприйманням жінки не тільки як берегині домашнього вогнища та жінки-матері, а як жінки-фахівця, жінки-громадського діяча тощо. Тому необхідним є створення таких умов в українському соціумі, щоб жінка була спроможна реалізувати себе повноцінно як у громадському, професійному, так і особистому житті. З метою впливу на формування адекватних гендерних стереотипів, а також на усвідомлення рівних прав жінок і чоловіків у різних сферах життя

доцільним здається об'єднання зусиль державних структур і громадських організацій, особливо жіночих.

Отже, підсумовуючи викладене в третьому розділі, можна зробити **висновки**, що соціальний портрет української жінки доби незалежності формувався під впливом низки чинників, зокрема економічного, політичного, соціального, культурного, світоглядного рівня.

Життєві реалії, економічні негаразди, переоцінка цінностей, зміна суспільних пріоритетів, нівелювання багатьох традиційних цінностей і продукування нових змусило українську жінку доби незалежності пристосовуватися до нових реалії і виборювати собі нове місце у суспільстві, що формувалося. Згідно зі статистичними даними в окреслений період жінки становили кількісну більшість українського суспільства, однак реальне їх становище аж ніяк не відповідало задекларованому. Характерною ознакою окресленої доби стали демографічні проблеми, зокрема від'ємний приріст населення, його старіння, загострення проблеми бездітності. Разом з тим не дивлячись на всі негативні тенденції, на поширення кількості пар, що проживають у т.зв „цивільному шлюбі”, поширення різних інших форм співжиття шлюб та сім'я залишалися в Україні усталеними інституціями суспільного життя, свідомим вибором сучасної жінки.

Ознакою доби стала самореалізація сучасних українських жінок в освітньо-науковій сфері, використання задекларованої державою можливості отримати гідну освіту та придбати престижну професію. Разом з тим, статистичні дані свідчать, що в суспільній свідомості на кар'єрних східцях особливо в науковій царині існує невидима межа, перетнути яку жінкам буває дуже важко.

Основною причиною цього є існуючі в суспільстві стереотипи, механізмами передачі яких є існуюча система освіти, виховання, передачі суспільного досвіду, система засобів масової інформації тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, що виявляється в дослідженні суспільного простору жіночого буття в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) в контексті історичного виміру. Зокрема, з'ясовано:

1. Проведений аналіз стану наукової розробки проблеми суспільного простору жіночого буття в Україні в досліджуваний період дає підстави стверджувати, що в сучасній історичній науці ще не існує спеціальних досліджень, автори яких розглядали б це питання всебічно та вичерпно. Базуючись на таких методологічних принципах науки як принципи багатоаспектності, всебічності, об'єктивізму і застосовуючи методи системного аналізу, історико-порівняльний, історико-системний та історико-проблемний методи, автор дисертації проаналізувала особливості суспільного простору жіночого буття в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) в контексті становлення громадянського суспільства. Дисертаційна робота проводилась на міждисциплінарній основі через використання теоретико-методологічних надбань історії, залучення сукупності методів і методичних прийомів, що дало змогу запобігти однобокості у висвітленні проблеми. Джерельна база проблеми є достатньо репрезентована для реалізації поставлених у дисертації завдань, так як введені до наукового обігу джерела надали можливість створити цілісну картину щодо суспільного простору жіночого буття в Україні періоду незалежності.

2. Національний механізм забезпечення принципу рівноправності жінок і чоловіків у сфері управління вимагає включення гендерного підходу до функціональних обов'язків усіх міністерств, державних комітетів та відомств. Отже, гендерна політика має стати організаційним принципом реалізації всіх напрямів державної політики: економічної, соціальної, культурної тощо, тому основним елементом цього національного механізму має стати Кабінет Міністрів України, так як

він відповідно до ст. 116 Конституції України розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального й культурного розвитку країни, вживає заходів щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина, забезпечує здійснення внутрішньої і зовнішньої політики, виконання Конституції та законів України тощо. Виконання цих функцій має ґрунтуватися на ідеї забезпечення справедливості результатів будь-яких державних програм, нормативних документів та управлінської діяльності загалом для жінок і чоловіків. Кабінет міністрів має запроваджувати політику рівності статей у систему державного управління, розробляти проект закону про Державний бюджет України з урахуванням гендерних факторів, складати та запроваджувати програми, спрямовані на зміну гендерних стереотипів суспільства, гарантувати врахування прав обох статей у нормативно-правових актах, що видаються ним, тобто адаптувати управління в Україні до європейських стандартів.

На 2010 р. в діяльності державних структур України відбулися певні інституційні зміни: з ініціативи Міністерства сім'ї, молоді та спорту введено посаду радника з гендерних питань Прем'єр-міністра України; призначено Представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань захисту прав дитини, рівноправ'я та недискримінації; поновлено роботу Експертної ради з питань розгляду звернень за фактами дискримінації за ознакою статі (лише протягом 2010-2011 років відбулося 4 засідання Експертної ради); в 15 областях, Києві та Севастополі призначено радників голів обласних державних адміністрацій з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; в 11 областях забезпечено функціонування гендерних ресурсних центрів, у 3 областях – гендерних освітніх центрів.

3. Підбиваючи підсумки розгляду державної політики щодо жінок в Україні, необхідно зазначити: приєднавшись до найважливіших світових і європейських документів у царині прав людини і забезпечення

рівноправності жінки й чоловіка, Україна увійшла в сучасне правове поле в цих галузях і взяла на себе низку відповідних зобов'язань; за кардинальними напрямами її законодавство в цілому відповідає міжнародним стандартам; головним нормативно-правовим актом, що регулює відносини у сфері державної гендерної політики, є Конституція України, у якій закріплено рівність жінки й чоловіка; наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. в Україні напрацьовано і прийнято низку важливих законодавчих актів, що юридично забезпечують рівноправність жінки та чоловіка. Найважливіші з них – кодифіковані законодавчі акти; у той же час наявність відповідних законів не забезпечує сьогодні їх реального функціонування та застосування; владні структури, насамперед Кабінет Міністрів, доклали певних зусиль із здійснення гендерної політики, але цих зусиль було замало і на сучасному етапі говорити про ефективну гендерну політику в Україні немає підстав.

Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві стала формальною основою, на якій планувалося створити інституційну базу для впровадження гендерної політики. В ході виконання програми намітилися певні позитивні практики, які потребують подальшого вивчення і поширення серед зацікавлених осіб та організацій. Разом з тим, дана програма не стала ефективним інструментом впровадження гендерної політики, як це декларувалося в її цілях та завданнях, і не забезпечила інтегрування гендерних підходів у роботу національних та місцевих органів влади, а також у державні програми, що є дотичними до життєдіяльності жінок і чоловіків в Україні, як, наприклад, програми соціально-економічного розвитку. Низьку пріоритетність гендерної політики в Україні засвідчив, зокрема, брак фінансування державних та обласних програм.

4. Проаналізувавши ряд досліджень із питання щодо шляхів вирішення гендерних проблем в сучасному українському суспільстві, можна вважати основними причинами того, що проблема гендерної

рівності все ще не набула першочергового значення в Україні, є наступні: серед вітчизняного соціуму відсутнє розуміння того факту, що гендерна рівність є рушійною силою поступального розвитку українського суспільства; державне керівництво України приділяє недостатньо уваги вирішенню цього питання; відсутнє розуміння, що гендерна рівність є складовою частиною демократизації та реалізації прав людини; гірше матеріальне становище жінок змушує їх багато часу приділяти домашньому господарюванню; суспільну ініціативу та бажання жінок займатися політичною, громадською чи іншою діяльністю гальмує в загальнодержавному масштабі недостатньо розвинута сфера надання сім'ям господарських послуг; існування формальних і відсутність реальних механізмів активізації ролі жінок в українському суспільстві; інертність дій переважної більшості вітчизняних жінок щодо піднесення власної діяльності в розвитку українського суспільства. Окремим проблемним питанням залишається необхідність подальшого розвитку гендерної статистики (проведення додаткових вибірових обстежень населення з метою оцінки представництва жінок на керівних посадах в недержавному секторі) для заповнення прогалин в інформаційному забезпеченні відповідних досліджень. Реалізація відповідних обстежень потребуватиме додаткових фінансових ресурсів, так само як і проведення Всеукраїнського перепису населення, який є репрезентативним джерелом статистичних даних щодо різноманітних аспектів гендерної нерівності в суспільстві. Невирішеною залишається і проблема дослідження бюджетів робочого часу жінок і чоловіків, хоча включення відповідного блоку питань до програми обстежень умов життя домогосподарств, що проводяться Державною статистичною службою на регулярній основі, потребує мінімуму технічних та фінансових зусиль.

5. Становище жінок на ринку праці визначається такими чинниками: набагато вищими витратами часу, що пов'язано з веденням домашнього господарства, доглядом за дітьми та ін.; прискореними

темпами вивільнення жінок з виробництва, набагато більшим навантаженням на одне вільне робоче місце порівняно з чоловіками; ускладненням процесу працевлаштування; обмеженими можливостями кар'єрного росту; збереженням високої питомої ваги жінок, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам. Трудове законодавство України проголошує формальну рівність чоловіків та жінок, забороняє дискримінацію на ринку праці. Проте, створюючи лише певне правове поле, воно не забезпечує дотримання вимог рівності на практиці. Що стосується міжпрофесійної рухливості жінок, то вона практично не розвивається по вертикалі, а лише по горизонталі. Не зважаючи на те, що в Україні понад 50% загальної робочої сили становлять саме жінки, у них менша заробітна плата порівняно з чоловіками, що є одним із яскравих прикладів дискримінації. Нині в Україні домінує рольовий прояв „працюючої матері”, що передбачає обов'язковість суспільно-корисної праці та обов'язковість виконання ролі матері як природного призначення жінки. Практика гендерної нерівності в Україні в професійній сфері існує в різних проявах, серед яких: гендерна дискримінація за статтю працівника в оголошеннях про вакансію; гендерна дискримінація, пов'язана з сімейним станом (неодружені жінки, жінки з малими дітьми); гендерна дискримінація за віком; гендерна дискримінація за зовнішністю; гендерна дискримінація за оплатою праці.

6. Щодо характеристики участі жіноцтва у громадсько-політичному житті українського суспільства, то маємо зазначити, в українській політиці практично відсутній гендерний паритет. Причинами цього стали не стільки юридичні, а скільки економічні та світоглядні чинники, зокрема: 1) усталеним у громадській думці залишається традиційно-патріархальний світогляд на функціонально-рольовий розподіл у суспільстві, і тому більшість людей не вважають низький політичний статус жінок соціальною несправедливістю; 2) самі жінки не наполягають

своїх правах через різні причини, зокрема економічні (заклопотаність проблемою виживання), культурно-ментальні (жінки більш чутливі до вимог суспільних норм і настанов, зважають на традицію, більш поступливі тощо), організаційні (ще недостатньо є механізмів для спрямування ініціативи та енергії жінок у суспільне русло); 3) важливими також є перешкоди, пов'язані з соціалізацією: часто самі жінки не хочуть займатися політикою, бо поняття „політика” нерідко асоціюється з негативними явищами: „брудом”, „зрадами” тощо.

У дослідженні зазначається, що невід'ємними структурними елементами демократичного суспільства стала поява можливостей участі жінок у політичних процесах, зростанню їх представництва в різних гілках влади та в діяльності політичних партій і громадських об'єднань, що мало позитивний результат: сприяло активізації суспільної діяльності пересічних громадян. Дисертантка відзначає, що політичні партії України прагнули якнайширше залучити жіночий електорат, сприяли створенню при партіях політичних жіночих організацій, проте їх вплив на зростання політичної активності жінок був невеликий.

Вважаємо, що практика недопрезентованості жінок у політиці все ж таки існує. Серед причин маємо виокремити такі як: недостатність підтримки жінок з боку істеблішменту (великих підприємств, фінансових кіл, політичної еліти тощо); обмежена кількість жінок-лідерок, які готові конкурувати з чоловіками; низький статус жінок у політичних партіях, де жінки-членкині виконують, як правило, другорядні функції та ролі; діяльність жінок-політиків та громадський рух жінок розвиваються відособлено, не перетинаючись; більшість жіночих організацій обмежують свою діяльність вирішенням конкретних соціально-культурних проблем і дистанціюються від активної участі в політиці.

7. З'ясовано, що загальнодемократичні процеси періоду 90-х років ХХ – початку ХХІ століття, на який припало створення та розбудова

незалежної держави сприяли формуванню нового соціального портрету української жінки. Перш за все в окреслений період жінки склали вагомий частину українського суспільства і доба незалежності привнесла в життя пересічної жінки багато змін. Проведений статистичний аналіз засвідчив, що загалом характерними рисами притаманними українському суспільству кінця ХХ – початку ХХІ століття були непропорційний поділ між віковими групами жінок і чоловіків в суспільстві, зокрема стрімке збільшення частки жінок в старших вікових групах, загальний процес старіння населення, від’ємний приріст населення, збільшення частки дітей народжених жінками, що не перебували в зареєстрованому шлюбі, збільшення віку жінок, що народжують, високий показник абортів, поширення бездітності. Разом з тим родина і діти продовжували становити одну із пріоритетних сфер жіночої самореалізації, однак обмежувати себе лише репродуктивними та виховними функціями, родиною українські жінки кінця ХХ – початку ХХІ століття не збиралися. Встановлено, що не зважаючи на задекларовані рівні можливості чоловіків та жінок сучасні реалії демонструють нам суттєвий гендерний дисбаланс, що має місце на освітньо-науковій ниві. І якщо в сфері освіти жінки отримали змогу на рівні з чоловіками навчатися у вищих навчальних закладах, здобувати професію і відсоток жінок-студенток українських ВНЗ є досить значним, то в науковій сфері відчувається присутність тієї-таки „скляної стелі”, що блокує можливості жінок просуватися до найвищих щаблів наукової кар’єри. І статистичні дані наочно демонструють, що якщо отримати ще науковий ступінь кандидата наук жінки можуть відносно без перешкод, то подальше їх наукове зростання сповнене значними ускладненнями.

Безумовно це можна пояснити низкою як об’єктивних так і суб’єктивних причин, з-поміж яких можна виокремити складність поєднання наукової роботи, яка потребує ненормованого графіка, з

сімейними обов'язками та вихованням дітей, той факт, що основна маса жінок-вчених працює в менш престижних наукових закладах, з гіршими можливостями, меншим обсягом фінансувань, обмеженими можливостями для наукової кар'єри тощо.

Однак однією із основних перепон є укорінені у суспільній свідомості стереотипи, подолання яких дозволить вивести українську освіту і науку на якісно новий рівень.

8. Доведено, що незважаючи на задекларовану на усіх рівнях гендерну рівність, в сучасному українському суспільстві продовжували існувати соціальні стереотипи, які істотним чином впливають на формування суспільної свідомості і визначення місця жінки в цьому суспільстві, яке зовсім не відповідає сучасним вимогам часу, та рівню справжнього демократичного суспільства. Основними механізмами формування гендерно викривленого образу сучасної жінки є, зокрема засоби масової інформації, наявні виховна та освітня системи, передача усталеного образу від батьків до дітей тощо.

Усвідомлення цієї проблеми в рамках усього суспільства стане першим кроком на шляху подолання ситуації, що склалася. Наступними ж кроками мають бути спеціально розроблені програми, які б на кожному рівні та етапі суспільного розвитку корегувала б усталені в свідомості образи жінки, та формували б нові, які б відповідали сучасному розумінню сутності жінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абетка українського політика : довідник. Короткі довідки про політичні партії та громадські організації / Кер. авт. кол. М. Томенко – К. : Смолоскип, 1997. – 266 с.
2. Агеєва В. Жіночий простір / В. Агеєва. – К. : Факт, 2003. – 280 с.
3. Акт проголошення незалежності України // Голос України. – 1991. – 25 серпня.
4. Активісти жіночих організацій закликали церковних лідерів не ініціювати заборону абортів в Україні / Інтернет-видання „Тиждень” – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://tyzhden.ua/News/44768><http://tyzhden.ua/News/44768>
5. Актуальні питання гендерної рівності в Україні / Збірник аналітичних документів та законопроектів. – К., 2008. – 96 с.
6. Алексєєва-Ярош О. Соціальний захист жінок // Соціальний захист. – 1999. – №4. – С. 74–76.
7. Аніщенко А.В. Професійна освіта жінок в Україні (історико-педагогічний аспект) // Жінка в Україні. Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників. Міжвідомчий збірник / За ред. А.І.Комарової та ін. – К., 2001. – Т.23. – 648 с.
8. Барановська І. Журнал „Жіночий світ” у контексті жіночих видань України / І. Барановська // Журналістика : науковий збірник / За ред. Н.М. Сидоренко. – К. : Ін-т журналістики Київ. нац. у-ту імені Тараса Шевченка, 2003. – Вип. 2 (27). – С. 168–171.
9. Бурейчак Т. Моделі маскулінності в радянській гендерній ідеології // Гендерний журнал „Я”. – 2011. - №2. – С.26-28.

10. Буроменський М. Можливості адаптування українського законодавства до міжнародних стандартів забезпечення рівності політичних прав чоловіків і жінок // Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України: Зб.наук.статей. – Харків, 1997. – С.49-55.
11. Буроменський М. Участь жіночих організацій у законотворчості: український та зарубіжний досвід // Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України: Зб.наук.статей. – Харків, 1997. – С.105-113.
12. Буроменський М., Руднєва О. Політичні права жінок в Україні // Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України: Зб.наук.статей. – Харків, 1997. – С.130-141.
13. Буроменський М.В. Міжнародне право. Гендерна експертиза / Відп. ред. Т.М.Мельник. – К.: Логос, 2001. – 40 с.
14. Буроменський М.В. Захист прав ВІЛ-інфікованих осіб у суді / Науково-практичний посібник для суддів / За ред. д. ю. н., проф. Буроменського М. В. – К., 2009. – 110 с.
15. Буряк Л. Жінка в українському історичному наративі: автори, ідеї, образи. – К. : Національна академія управління, 2010. – 368 с.
16. Василевська Т., Грицяк Н. Патріархальна традиція в політичній думці / Т. Василевська, Н. Грицяк // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць Одес. регіон. ін-ту держ. упр. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2003. – Вип. 3 (15). – С. 270–276.
17. Вибори до Верховної Ради України: досвід та уроки / Національний інститут стратегічних досліджень. Наукові доповіді. Вип. 25.– К., 1994.
18. Внесок у розбудову громадянського суспільства: Довідник американських організацій, які надають гранти в Україні. – Вашингтон : Дім свободи, 1999. – 144 с.

19. Волкова І.О. Жіноче питання в Україні (друга половина ХІХ століття) : дис. ...канд. політ. наук / І.О. Волкова / Одес. держ. унів-т. – Одеса, 1995. – 165 с.
20. Впровадження гендерних підходів в діяльність державних органів влади, місцевого самоврядування та громадських організацій. Навчально-методичний посібник. – Чернігів, 2008. – 54 с.
21. Всесвітня декларація про вищу освіту для ХХІ століття: підходи і практичні заходи (Париж, 9 жовтня 1998 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lawmix.ru/abro.php?state=2941729417>.
22. Гапон Н. Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз. – Л. : Літопис, 2002. – 310 с.
23. Гендер і культура : Зб. статей /Агеева В. (упоряд.) – К., 2001. – 222 с.
24. Гендер і реалії та перспективи в українському суспільстві: Мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 11-13 грудня 2003 р.) /Левківський К.М. (відп. ред.) – К. : Фоліант, 2003. – 300 с.
25. Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11–13 грудня 2003 р.) / Національний технічний ун-т „Київський політехнічний ін-т”; Канадсько-український гендерний фонд; Міжнародний фонд „Відродження”; Український центр гендерної освіти прип НТУУ „КПІ” / К.М. Левківський (відп.ред.) / упоряд. С.П. Юдіна. – К. : Поліграфічний центр „Фоліант”, 2004. – 70 с.
26. Гендерна арифметика влади – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uwf.kiev.ua>.
27. Гендерна рівність як фактор сталого розвитку суспільства. – К. : Б.в., 2004. – 35 с.
28. Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями вдосконалення. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. – 192 с.

29. Гендерний аналіз українського суспільства / за ред. Т. Мельник. – К. : ПРООН, 1999. – 293 с.
30. Гендерний аналіз українського суспільства. Програма розвитку Організації Об'єднаних націй. Представництво в Україні / Програма „Гендер у розвитку” ПРООН / Наук. ред. Тамара Мельник. – К. : ВТРА „Златограф”, 1999. – 293 с.
31. Гендерний аспект жінки в сучасному суспільстві : нормативно-правові та методичні матеріали. – Черкаси, 2003. – 35 с.
32. Гендерні аспекти державної служби : монографія / М. Пірен, Н. Грицяк, Т. Василевська, О. Іваницька ; за заг. ред. Б. Кравченка. – К. : Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2002. – 335 с.
33. Гендерні перетворення в Україні. – К.: ТОВ „АДЕФ-Україна”, 2007. – С.81
34. Гендерні питання в засобах масової інформації : матеріали на допомогу працівникам ЗМІ та організаторам курсів з гендерної проблематики / упоряд. І. Ігнатова, О. Куць; Київська міська організація „Жінки в засобах масової інформації”. – К. : ПРООН, 1997. – 69 с.
35. Гендерні стереотипи – це небезпечно / Сайт „Гендер і ми” – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.develop.gender-ua.org/page9.php>
36. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К. : ТОВ „Компанія „ВАІТЕ”. – 143 с.
37. Гендерные исследования: Феминистская методология в социальных науках : материалы 2-й Международ. летн. школы по гендерным исследованиям (Форос, 1998) / под ред. И. Жеребкиной. – Харьков : ХЦГИ. – 1998. – 356 с.
38. Георгізова І.Л. Жіночі організації України в громадсько-політичному житті суспільства наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. :

дис.... канд. політ. наук /І.Л.Георгізова/ Ін-т політ. та етнонаціонал. досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – 196 с.

39. Герасимова Т. Депутат Шкіль пропонує Раді заборонити аборти в Україні – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://news.tochka.net/ua/112148-deputat-shkil-predlagaet-rade-zapretit-aborty-v-ukraine/>.
40. Герман О.М. Гендерний аспект політичних стереотипів / О.М.Герман // Гендер : реалії та перспективи в українському суспільстві : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 11–13 грудня 2003 р.) / упоряд. С.П. Юдіна. – К. : Полігр. центр „Фоліант”, 2003. – С. 260–262.
41. Голубєва І.Є. Національна Рада жінок України / І.Є. Голубєва // Жінка в Україні : міжвідомчий науковий збірник / за ред. А.І. Комарової, І.Є. Голубєвої, В.П. Пустовойтенка та ін. – К., 2001. – Т. 23. – С. 15-22.
42. Грабовська І. Про українську жінку в українській політиці і не тільки / І. Грабовська // Сучасність. – 2004. – №3. – С.82-91.
43. Грабовська І. Проблеми та перспективи жінки в сучасній українській політиці / І. Грабовська // Сучасність. – 2001. – № 6. – С. 54–59.
44. Гриник-Сутановська В. Українки: Портрети сучасниць. – К., 1998. – 100 с.
45. Гриньова В.М., Самойленко В.В. Ринок праці: теоретико-методологічні засади та напрямки розвитку / Харківський національний економічний ун-т / В.М.Гриньова, В.В.Самойленко. – Харків: ВД „ІНЖЕК”, 2007. – 168 с.
46. Грицяк Н. Гендерна політика в Україні: історичні аспекти та сучасні проблеми формування і реалізації (соціально-правовий статус жінки в українській історії) / Н. Грицяк // ВУАДУ. – 2001. – № 1. – С. 297–309.

47. Грицяк Н.В. Проблеми ефективності підвищення кваліфікації керівних кадрів : монографія / Н.В. Грицяк, В.О. Губенко, Н.Г. Протасова; за заг. ред. І.В.Розпутенка. – К. : Вид-во „К.І.С.”, 2003. – 224 с.
48. Грицяк Н.В. Проблеми трансформації державного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в Україні/ Н.В. Грицяк // Управління сучасним містом. – 2003. – № 1/1–3 (9). – С. 26–33.
49. Грицяк Н.В. Суспільний стан української жінки: історична ретроспектива та сучасні проблеми / Н.В. Грицяк // Жінка в Україні. Міжвідомчий науковий збірник / За ред. А.І. Комарової, І.Є. Голубевої, В.П. Пустовойтенка та ін. – К., 2001. – Т. 23. – С. 322–334.
50. Грицяк Н.В. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : монографія / Н.В. Грицяк. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 384 с.
51. Громадський моніторинг Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві (до 2010 р.) / Жіночий консорціум України. – К., 2011. – 68 с.
52. Дармограй Н.М. Культура державно-владних відносин як запорука демократичних перетворень в Україні /Н.М.Дармограй // Статистика України. – 2004. – №2. – С. 28-34.
53. Дармограй Н.М. Жіночі об'єднання в Україні та їх громадсько-культурницька діяльність (90-ті роки ХХ ст.) : дис...канд. іст. наук / Н.М. Дармограй / Київський державний університет культури і мистецтв. – К., 1998. – 153 с.
54. Дармограй Н.М. Жіночі об'єднання в Україні та їх громадсько-культурницька діяльність (90-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис...канд. іст. наук / Н.М. Дармограй / Київський державний університет культури і мистецтв. – К., 1998. – 15 с.

55. Дармограй Н.М. Культура державотворення в Україні: гендерний аспект / Н.М. Дармограй // Статистика України. – 2002. – № 1. – С. 29–34.
56. Дейнега І.І. Український жіночий рух як складова національного відродження (II Пол. XIX – 1908 р.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Військ. гуманітар. інститут. – Запоріжжя, 2003. – 21 с.
57. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – №1. – С.429.
58. Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок / Офіційний вісник України. – 1999. – № 11. – С. 11-12.
59. Денисенко Л. „Про жінок”// Українська правда. Життя. – 30.07.2012 – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://life.pravda.com.ua/columns/2012/07/30/108055/>
60. Державна національна програма ”Освіта (Україна XXI століття)”. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 року – К. : Райдуга, 1994. – 54 с.
61. Держкомстат: 62,2% українських сімей – бездітні // Експрес-онлайн – [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://expres.ua/news/2011/07/22/47935>.
62. Діти, жінка та сім'я в Україні: Статистичний збірник / Державний комітет статистики: за ред. І.Калачової. – К., 2000. – 364 с.
63. Діти, жінки та сім'я в Україні : збірник статей / Державний комітет статистики України. – К., 2004. – 398с.
64. Діти, жінки та сім'я в Україні [Текст]: статистичний збірник / Державна служба статистики України / І.В. Калачева (відп. за вип). – К., 2012. – 349 с.

65. Діти, жінки та сім'я в Черкаській області : статистичний збірник. – Черкаси, 2002. – 182 с.
66. Діти, жінки та сім'я в Черкаській області : статистичний збірник. – Черкаси, 2007. – 342 с.
67. Доктори наук України у 2009 році // Експрес-випуск Державної служби статистики України. – 18.12.2009 р. № 270 – 3 с.
68. Доктори наук України у 2011 році // Експрес-випуск Державної служби статистики України. – 12.12.2011р. № 301 – 3 с.
69. Доповідь „Цілі розвитку тисячоліття: Україна. Підсумки моніторингу досягнення за 2010 рік” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://5ka.at.ua/>
70. Доповідь про виконання в Україні Конвенції ООН „Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок” : проект: Четверта та п'ята (об'єднана) періодична доповідь (подана у відповідності до статті 18 Конвенції) / А.І. Бабич та ін. ; гол. ред. кол. В.І. Довженко. – К. : АТ „Видавництво ”Столиця””, 1998. – 52 с.
71. Доповідь про виконання в Україні Конвенції ООН „Про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок” : шоста періодична доповідь (подана відповідно до ст. 18 Конвенції) : державна доповідь. – К., 2001. – 144 с.
72. Доповідь про виконання в Україні Конвенції ООН „Про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок” / Держ. комітет України у справах сім'ї та молоді. Програма розвитку ООН. – К. : ТОВ „Навчальна книга”, 2003. – 221 с.
73. Дутчак П.В. Культурно-просвітницька діяльність українських жіночих організацій в Західній Україні у 20-х, 30-х роках ХХ ст. : дис. ...канд. іст. наук / П.В. Дутчак / Прикарпатський університет. – Івано-Франківськ, 1997. – 201 с.

74. Еволюція правового становища жінок : історія і сучасність / упоряд. О.М. Руднева, О.Р. Дашковська. – Х. : Право, 2000. – 196 с.
75. Жінка на порозі XXI століття: становище, проблеми, шляхи соціального розвитку (Збірник матеріалів Всеукраїнського Конгресу жінок, Київ, 21-23 травня 1998 року). – К. : НВФ „Студцентр”, 1998. – 182 с.
76. Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність та майбутнє. Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (листопад 2011 р.) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kpi.ua/>
77. Жінка в Україні. Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник / За ред. А.І. Комарової, І.Є. Голубевої, В.П. Пустовойтенка та ін. – К., 2001. – Т. 23. – 648 с.
78. Жінка в Україні. Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади: Аналітичні розробки, пропозиції наук. і практ. працівників // Міжвід. наук. зб. / За ред. А.І. Комарової, В.В. Тітова, І.Є. Голубевої та ін. – К., 2004. – Т. 30. – 536 с.
79. Жінка в Україні: статистичні дані // Жінка в Україні. Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників. Міжвідомчий збірник / За ред. А.І.Комарової та ін. – К., 2001. – Т.23. – 648 с. – С. 594-630.
80. Жінка і демократія: Матеріали Міжнар. наук.-практ.конф., 2 – 5 червня 1995 р., Київ / За заг. ред. Т.Мельник; Міжнар.орг. „Жін. Громада”. – К., 1995. – 182 с.

81. Жінка і підприємництво // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / відп. ред. Л.А. Гороя ; НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 1999. – 200 с.
82. Жінки в науці та освіті України. Єдність. Онлайн спілка жінок - [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.ednist.com/?p=2245>
83. Жінки і чоловіки в Україні. Державна служба статистики. Статистичний збірник. – К., 2011. – 118 с.
84. Жінки та чоловіки України за даними Всеукраїнського перепису / ред. О.Г. Осауленко. – К. : Державний комітет статистики України, 2004. – 210 с.
85. Жінки України : бібліографічний енциклопедичний словник / Голов. ред. М.А. Орлик. – К. : Фенікс, 2001. – 560 с.
86. Жінки України: історія, сучасність та погляд у майбутнє // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Д. : Поліграфіст, 1996. – 108 с.
87. Жінки України: сучасний статус і перспективи // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / ред. Г.І. Терещенко та ін. – К., 1995. – 144 с.
88. Жінки Чернігівщини: історія і сучасність // Матеріали обласної науково-практичної конференції / За заг. ред. М.Я. Ігнатенко. – Чернігів, 1998. – 122 с.
89. Жінки Чернігівщини: історія і сучасність. Підприємництво Чернігівщини: гендерний підхід. Місце, роль і проблеми становлення малого і середнього бізнесу серед жінок // Матеріали обласної науково-практичної конференції / відп. ред. Л.О. Коваленко. – Чернігів, 2002. – 118 с.
90. Жіноче лідерство: Підручник для тренерів. – К. : Жіночий консорціум ННД-США. Київ. регіон. офіс, 1997. – 29 с.
91. Жіночий рух в Україні : історія і сучасність // Міжнар. наук.-практ. конф. : тези допов. / ред. Г.І. Терещенко. – К., 1994. – 280 с.

92. Жіночі організації України: Ukrainian Women's Non-profit Organization's : довідник / упоряд. О.І. Сидоренко та ін. – К. : Центр інновацій і розвитку, 2001. – 376 с.
93. Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні. Монографія / Під заг. ред. Л.О. Смоляр. – Одеса, 1999. – 230с.
94. Закон України „Про освіту” – [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
95. Закон України „Про пенсійне забезпечення” від 5 листопада 1991 року № 1788-12 // Голос України. – 1991. – 17 грудня. – С. 10-16.
96. Закон України „Основи законодавства України про охорону здоров'я” від 19 листопада 1992 року № 2801-12 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – С. 19.
97. Закон України „Про благодійництво і благодійницькі організації: Прийнятий 16 вересня 1997 р. №513/97-ВР // Голос України. – 1997. – 15 жовтня. – С. 4–5.
98. Закон України „Про внесення змін і доповнень до Закону України „Про державну допомогу сім'ям з дітьми” від 21 листопада 1992 року” // Голос України. – 1994. – 6 січня. – С. 3.
99. Закон України „Про внесення змін і доповнень до Закону УРСР „Про освіту” від 12 травня 1991 р.” // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 2. – С. 3.
100. Закон України „Про об'єднання громадян”// Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – С. 504.
101. Закон України „Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні” від 16 грудня 1993 року № 3721-12 // Урядовий кур'єр. – 1994. – 20 січня. – С. 3-4.

102. Закон України „Про пенсійне забезпечення” від 5 листопада 1991 року №1788-12 // Голос України. – 1991. – 17 грудня. – С. 10–16.
103. Закон України „Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці №156 про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов’язками” від 22 жовтня 1999 року №1196-14 // Голос України. – 1999. – 30 жовтня. – С. 3.
104. Закон України „Про соціальне забезпечення” від 5 листопада 1991 року // Голос України. – 1992. – 9 січня. – С. 12–13.
105. Закон України „Про Державний бюджет України на 2007 рік” // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007. – № 7-8. – С. 66.
106. Закон України „Про Державний бюджет України на 2012 рік” // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012. – № 34-35. – С. 414.
107. Закон України від 16 грудня 1993 року № 3721-12 „Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні” // Урядовий кур’єр. – 1994. – 20 січня. – С. 3–4.
108. Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-12 „Основи законодавства України про охорону здоров’я” // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – С. 19.
109. Закон УРСР від 1 березня 1991 року № 803-12 „Про зайнятість населення” // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 14. – С. 361.
110. Законопроект „Про внесення змін до Закону України „Про дошкільну освіту» (щодо виплати компенсації у випадку нестачі місця у дитячому садку) № 10083 от 20.02.2012 року. – [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF7S300I.html

111. Закон України „Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України” – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/107-17>.
112. Закусило М. Сила і слабкість впливу гендерних стереотипів у рекламі // Телекритика – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.telekritika.ua/zakusilo/2008-12-20/51985>.
113. Захарова Н. Як ми працюємо (жіночий рух на Україні) / Н. Захарова // Я, ти, ми. – 1995. – № 3. – С. 2.
114. Захарова Н., Посадская А., Римашевская Н. Как мы решаем женский вопрос // Коммунист. – 1989. – № 4. – С. 56-65.
115. Зведені дані про демографічну обстановку в Україні // Поточний архів Державного комітету статистики. – 1998. – Січень.
116. Зведені дані про рівень шлюбності та склад сімей // Поточний архів державного комітету статистики. – 2000. – Грудень.
117. Зведені дані про склад населення України / Поточний архів Державного комітету статистики. – 1998. – Лютий.
118. Звіт про виконання наукових проектів і програм у 1991-1999 роках // Поточне діловодство Українського інституту соціальних досліджень. – 2000. – Січень.
119. Здоров'я дітей та жінок в Україні : доповідь-звіт за результатами роботи в 1996–1997 рр. над проектом „Українська ініціатива з охорони здоров'я” / авт. кол-в : Р. Богатирьова та ін. – К., 1997. – 152 с.
120. Іващенко О. Участь жінок у суспільно-політичній сфері України // Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України: Зб.наук.статей. — Харків, 1997. — С.31-36.
121. Івченко Л. Жіночий рух : енциклопедія українознавства / Л. Івченко. – Т. 3. – С. 1150–1153.

122. Інформаційний бюлетень / Український інститут соціальних досліджень. – 1997. – №11.
123. Кесіора Н. Законодавче забезпечення прав жінок в Україні: Декларація та реальність / Н. Кесіора // Людина і політика. – 1999. – № 6. – С. 61–64.
124. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні / О. Кісь // Незалежний культурологічний часопис. – 2003. – №27. – С. 37–59.
125. Клименко І. Як народжуються, живуть і вмирають „жіночі” партії / І. Клименко // Незалежний культурологічний часопис. – 2003. – №27. – С. 88–96.
126. Козуля О. Жінки в історії України. – К. : Укр. центр. духовн. культури, 1993. – 256 с.
127. Комарова А. Проблеми політичної активності жінок України за сучасних умов / А. Комарова // Жінки України: історія, сучасність та погляд у майбутнє : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Д. : Поліграфіст, 1996. – С. 62–66.
128. Комарова А.І. Жінка і правова держава, демократичне суспільство в Україні: методологія, теорія і практика // Жінка в Україні. Міжвідомчий науковий збірник / За ред. А.І. Комарової, І.Є. Голубевої, В.П. Пустовойтенка та ін. – К., 2001. – Т. 23. – С. 25–53.
129. Коментар до Закону України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. – 168 с.
130. Конвенція „Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок” від 18 грудня 1979 року // Права людини : Основні міжнародно-правові документи / упоряд. Ю.А. Качуренко. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 136–150.
131. Конституція України. – К. : Україна, 1996. – 54 с.

132. Корольова Г.І. Трансформація політико-правового та соціально- економічного становища жінок-селянок в Україні у 1979-2005 рр.: історичний аспект/Автореф. дис.канд. іст. наук. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – Луганськ, 2006. – 23 с.
133. Крешна Т. Статус жінки в суспільстві як дзеркало його цивілізованості // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/>.
134. Кривоший О. Участь жінок у процесі формування національної свідомості українського народу (XVI – перша половина XVII століття) // Історія в школах України. – 1997. – № 4. – С. 10–12.
135. Круглик М. Задля чого еднаються жінки? // Урядовий кур'єр. – 1999. – 19 січня. – С. 8.
136. Кузич-Березовський І. Жінка і держава. – Львів: Світ, 1994. – 288 с.
137. Купець О.В. Оптимізація роботи державної служби зайнятості з безробітними /О.В.Купець// Формування ринкової економіки: Зб. наук. пр. Спец. вип. Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики. – К.: КНЕУ, 2007. – 234с.
138. Кутова Н.А. Гендер і освіта // Жінка в Україні. Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників. Міжвідомчий збірник / За ред. А.І.Комарової та ін. – К., 2001. – Т.23. – 648 с. – С. 465 – 489.
139. Кутова Н.А. Гендерні ініціативи в педагогічній освіті / Н.А.Кутова //Вісник Житомирського державного університету ім. І.Франка. – 2000. – С. 54-57
140. Кутова Н.А. Проблеми фемінізму в сучасній освіті / Н.А. Кутова // Педагогіка і психологія. – 2000. – № 3. – С. 65–72.

141. Лабур О.В. Жіночий фактор в системі суспільних відносин в Україні (XVI-XVIII ст.): Автореф. ... канд.. іст. наук / Одеський державний університет. – Одеса, 1999. – 16 с.
142. Лавлінський Р. Механізми формування соціальних стереотипів у суспільстві засобами мас-медіа // Наукові записки. Серія „Філософія”. Випуск 7. – С. 164 – 176.
143. Лавриненко Н. Жінщина: самореалізація в семье и обществе (Гендерный аспект). – К. : ВИПОЛ, 1999. – 172 с.
144. Левченко К.Б. Шляхи впровадження курсів з жіночої та гендерної проблематики в учбових закладах України // Жінка в Україні. Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників. Міжвідомчий збірник / За ред. А.І.Комарової та ін. – К., 2001. – Т.23. – 648 с.
145. Литвин перед 8 березня вказав жінкам, де їхнє місце / Українська правда. – 02.03.2012 – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.pravda.com.ua/news/2012/03/2/6959875/>).
146. Литвиненко В.Ф. Жіночий фактор у розбудові громадянського суспільства. – Луганськ : Вид-во Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля, 2003. – 22 с.
147. Литвинова Г. Сучасниця у дзеркалі преси / Г. Литвинова // Очима жінок. – 1996. – № 1. – С. 10–11.
148. Лобанова Л.С. Державна гендерна політика: Міжнародні та національні аспекти / Л.С. Лобанова // Наука та наукознавство. – 2002. – № 4. – С. 27–31.
149. Лобанова Л.С. У демократії обличчя не жіноче? / Л.С. Лобанова // Віче. – 1994. – № 3. – С. 98–103.
150. Луговий О. Визначне жіноцтво України: Історичні життєписи. – К. : Дніпро, 1994. – 335 с.

151. Луценко Е. Современное женское движение в Украине / Е. Луценко // *Femina Postsovietika. Украинская женщина в переходной период: от социальных движений к политике* / За ред. И. Жеребкиной. – Х. : Харьк. центр гендер. исслед., 1999. – С. 152-200.
152. Маланчук-Рибак О. Історіографія та історіософія українських жіночих студій // *Записки наукового товариства імені Шевченка. – Том ССХХХІІІ. Праці історично-філософської секції. – Львів, 1997. – С. 100-125.*
153. Маланчук-Рибак О. Українські жіночі студії: історіографія та історіософія. – Львів : Наукове товариство ім. Т.Шевченка, 1999. – 53 с.
154. Матвієнко О. Державна політика щодо жінок в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ століть) // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2006. – №.87-88. – С. 25-28.*
155. Матеріали навчальних семінарів для жінок-фермерів : навчальний посібник / Л.В. Молдаван та ін. – К. : Логос, 2000. – 291 с.
156. Машковець М.А. Жінка-мати, жінка-фахівець, жінка-громадський діяч: проблеми підготовки у вузах України // *Жінка в Україні. Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників. Міжвідомчий збірник* / За ред. А.І.Комарової та ін. Київ, 2001. – Т.23. – 648 с. – С. 524-548.
157. Мельник Т.М. Гендерна експертиза українського законодавства: сутність, необхідність та методологічні основи / Т.М. Мельник. – К.: Логос, 2001. – 46 с.
158. Мельник Т.М. Гендерна політика в Україні / Т.М. Мельник. – К. : Логос, 1999. – 92 с.

159. Мельник Т.М. Життєтворчість жіночих організацій громадянського суспільства у виробленні механізмів реалізації Пекінських рішень та забезпечення їх функціонування / Т.М. Мельник // Рівність: проблеми гендерної дискримінації: Матеріали Всеукр. семінару „Механізми забезпечення рівноправності жінок та чоловіків в Україні”. – К., 1998. – С. 88-95.
160. Мельник Т.М. Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності. Друге доповнене видання. – К.: Стилос, 2010. – 440 с.
161. Ми в історії / Г.Дацюк, Н.Самуляк (ред.). – К.: ЖЦ „Спадщина”, 1998. – 327 с.
162. „Ми різні – ми рівні”. Основи культури гендерної рівності: Навчальний посібник для учнів 9 – 12 класів загальноосвітніх навчальних закладів / за ред. О. Семиколенової – К. : „К.І.С.”, 2007. – 176 с.
163. Моніторинг громадської думки населення України // Інформаційний бюлетень Українського інституту соціальних досліджень. – 1997. – № 11. – С. 29.
164. Назаренко М. Українські сільські жінки не хочуть бути „кріпосними селянками” – [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.kirovograd.net/economy/2012/10/12/ukrayinski_silski_zhinki_ne_hochut_buti_kriposnimi_seljankami.htm.
165. Назустріч сім’ї. Збірник кращих практик дружніх до сім’ї ініціатив. Аналітичне дослідження / За заг. ред. Н.Світайло, А.Костенко, Ю.Савельєвої – Суми : Видавництво СумДУ, 2011. – 57 с.
166. Наказ Міністерства охорони здоров’я України „Про затвердження граничних норм підіймання і переміщення важких речей жінками” від 10 грудня 1993 року № 241 // Бюлетень

законодавства і юридичної практики України. – 1997. – № 5. – С. 252-253.

167. Наказ Міністерства охорони здоров'я України „Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці на яких забороняється застосування праці жінок” від 29 грудня 1993 року № 256 // Бюлетень законодавства і юридичної практик України. – 1999. – № 12. – С. 327 – 347.
168. Наказ МОЗ України від 02.02.2011 № 52 „Про затвердження Концепції подальшого розвитку перинатальної допомоги та плану реалізації заходів Концепції” – [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://moz.gov.ua/ua/portal/dn_20110202_52.html.
169. Наказ МОЗ України від 13.04.2011 № 204 „Про затвердження та впровадження Примірного переліку послуг перинатальної допомоги на всіх етапах її надання” – [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20110413_204.html.
170. Наказ МОЗ України від 14.11.2011 № 784 „Про затвердження Державних санітарних норм та правил „Гігієнічні вимоги до розміщення, облаштування, обладнання та експлуатації перинатальних центрів” (не набув чинності - триває процес державної реєстрації) – [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20111114_784.html
171. Наказ МОЗ України від 15.08.2011 № 514 „Про затвердження Примірного статуту Перинатального центру зі стаціонаром та Примірного положення про Перинатальний центр у складі закладу охорони здоров'я” – [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20110815_514.html.
172. Наказ МОЗ України від 31.10.2011 № 726 „Про вдосконалення організації надання медичної допомоги матерям та новонародженим у

- перинатальних центрах” – [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20111031_726.html.
173. Населення України 2000 рік: [демографічний щорічник] / [відп. за вип. Л.М. Стельмах]; Державний комітет статистики України – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2001. – 516 с.
174. Населення України, 1998 рік [Текст] : демографічний щорічник / Держ. ком. статистики України, Упр. статистики населення / Л.М. Стельмах (відп. за вип.). – К. : Б.в., 1999. – 466 с.
175. Олійник А.С. Конституційне законодавство України : гендерна експертиза / А.С. Олійник. – К. : Логос, 2001. – 77 с.
176. Олійник Н. Жіноча преса в Україні: минуле і сучасність - [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/oliynyk.htm>
177. Олійник Н. Участь українських жінок у загальнодержавних електоральних процесах // Гендерний журнал „Я”. – 2011. – №2. – С. 36-38.
178. ООН намалювала портрет сучасної української жінки – [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://tsn.ua/ukrayina/oon-namalyuvala-portret-suchasnoyi-ukrayinskoji-zhinki.html>.
179. Орлова Т. В. Жінка в історії України (вітчизняна історіографія ХХ - початку ХХІ ст.) [Текст] : [монографія] / Т. В. Орлова. - К. : Логос, 2009. – 584 с.
180. Орлова Т. В. Теоретико-методологічні засади історіографії ролі жіноцтва в історії України [Текст] / Орлова Т. В. ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Каф. історії для гуманіт. ф-тів. – К. : Логос, 2010. – 60 с.
181. Орлова Т. Історіографічні висновки щодо місця і ролі жіноцтва у літературі та мистецтві України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://intkonf.org>.

182. Орлова Т. Українська жіноча преса від минулого до сучасності у світлі історіографії// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://papers.univ.kiev.ua>.
183. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник – К. : „К.І.С.”, 2004. – 536 с.
184. Официальный сайт информационно-образовательного центра „Женская Сеть”// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.feminist.org.ua/about/partners/gender>.
185. Офіційна Інтернет-сторінка Стрийської єпархії Греко-католицької церкви було розміщено Звернення католицького єпископату України: Синоду Української Греко-Католицької Церкви та Конференції Римо-Католицької Церкви в Україні (про заборону абортів) – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://stryi.ugcc.org.ua/news/46-actual/974-974.html>).
186. Офіційний сайт Адміністрації Президента України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>
187. Офіційний сайт Благодійного фонду „Здоров’я жінки і планування сім’ї” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.whfp.kiev.ua>.
188. Офіційний сайт Верховної Ради України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
189. Офіційний сайт Всеукраїнської Асоціації уповноваженої освіти і комунікацій проекту // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://empedu.civica.org>.
190. Офіційний сайт Гендерного інформаційно-аналітичного центру „Крона”// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.krona.org.ua>.
191. Офіційний сайт Державного комітету статистики – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

192. Офіційний сайт Дніпропетровської міської організації „Жіночий інформаційно-консультативний центр” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dwicc.narod.ru>.
193. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>
194. Офіційний сайт Київської міської громадської організації „Товариство жінок м. Києва”// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://womnat.fem.org.ua>.
195. Офіційний сайт Кіровоградської обласної інформаційної служби з актуальних питань жіноцтва // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ozis.kr.ua>.
196. Офіційний сайт Міжнародної громадської організації „За рівновагу у суспільстві” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rus.fem.org.ua>.
197. Офіційний сайт Національного інституту соціологічних досліджень // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov/ua>
198. Офіційний сайт організації Феміністична Офензива – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://ofenzyva.wordpress.com/>.
199. Офіційний сайт телеканалу Маххі TV (перший український жіночий телеканал) - [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.maxxi.tv/>.
200. Офіційний сайт Українського жіночого фонду // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uwf.kiev.ua>.
201. Офіційний сайт Харківського жіночого об’єднання „Сфера” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sphere.in.ua>.
202. Офіційний сайт Харківського центру гендерних досліджень // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gender.univer.kharkov.ua>.
203. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії (ЦВК) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>.

204. Офіційний сайт Черкаського жіночого центру // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.womencenterck.org.ua>.
205. П'ятіна Н.П. Здійснення політики рівних можливостей у сфері науки і освіти // Жінка в Україні. Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників. Міжвідомчий збірник / За ред. А.І.Комарової та ін. – К., 2001. – Т.23. – 648 с.
206. Передерій В.А. Жіноча доля на тлі доби : літопис жіночого руху у світлі українських видань / В.А. Передерій, Н.М. Сидоренко, Т.В. Старченко. – К., 1999. – 120 с.
207. Пилипів Н. Значення комплексного гендерного підходу у впровадженні відновних практик, або що ховається за цифрами у звітах про кількість залучених чоловіків і жінок // Актуальна тема. – 2011. – №3-4. – С.19-21.
208. Плахотнік О. Гендерні дослідження і українська держава – хто кому що? // Гендерний журнал „Я”. – 2011. – №2. – С. 4-8.
209. Плісовська Е.А. Соціологічний та історичний аналіз соціального статусу жінок : автореф. дис. ... канд. соціол. наук / Е.А. Плісовська. – К., 1997. – 18 с.
210. Політарена – [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.politarena.org.ua/2012/04/11/ljubov_do_abortv_shtovkhnula_akti_vstok_femen_na_papljuzhennja_svjato_sof_kivsko.htm
211. Постанова Верховної Ради України „Про Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок” від 5 березня 1999 р., № 475-XIV // Офіційний вісник України. – 1999. – № 11. – С. 11–12.
212. Постанова Верховної Ради України „Про концепцію державної сімейної політики” від 17 вересня 1999 року № 1063-14 // Юридичний вісник України. – 1999. – Жовтень (№ 41). – С. 3-6.

213. Постанова Верховної Ради України „Про рекомендації учасників парламентських слухань „Становище жінок в Україні: реалії та перспективи” від 9 червня 2004 року // [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
214. Постанова Верховної Ради України „Про рекомендації учасників парламентських слухань щодо реалізації в Україні Конвенції ООН „Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок” від 12 липня 1995 р., № 298/95-ВР // Голос України. – 1995. – 1 вересня.
215. Постанова Кабінету Міністрів „Про Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім’ї, охорони материнства і дитинства” від 28 липня 1992 року №431 // Збірник постанов Уряду України. – 1992. – № 8. – С. 163-175.
216. Постанова Кабінету Міністрів „Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки” від 6 травня 2001 року № 479 // Гендерний аспект жінки у сучасному суспільстві: нормативно-правові та методичні матеріали. – Черкаси, 2003. – С. 9–14.
217. Постанова Кабінету Міністрів України „Про деякі заходи щодо виконання Національної програми планування сім’ї” від 14 квітня 1997 року № 325 // Ваше здоров’я. – 1997. – 25 червня. – С.7.
218. Постанова Кабінету Міністрів України „Про заходи щодо посилення охорони материнства і дитинства” від 4 грудня 1998 року № 1929 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 49. – С. 34–37.
219. Постанова Кабінету Міністрів України „Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та підвищення їх ролі у суспільстві на 1997-2000 роки” від 8 вересня 1997 року № 993 // Посередник. – 1997. – № 41. – 13 жовтня. – С. 1–3.

220. Постанова Кабінету Міністрів України „Про проведення другого Всеукраїнського конгресу жінок” від 26 вересня 2001 року № 1268 // Урядовий кур’єр. – 2001. – 2 жовтня. – С. 11.
221. Постанова Кабінету Міністрів України „Про програму вивільнення жінок з виробництв, пов’язаних з важкою працею та шкідливими умовами, а також обмеження використання їх праці у нічний час на 1996–1998 рр. від 27 березня 1996 року, № 381 // Збірник постанов Уряду України. – 1996. – № 10. – С. 4–5.
222. Постанова Кабінету Міністрів України „Про Програму запобігання торгівлі жінками та дітьми” від 25 вересня 1999 р., № 1768 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 39. – С. 67–72.
223. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2005 р. № 315 „Деякі питання призначення і виплати допомоги сім’ям з дітьми”
224. Постанова Кабінету міністрів України від 24 червня 2006 р. № 879 „Про затвердження Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року” [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>.
225. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2006 року № 879 Про затвердження Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%D0%BF>.
226. Постанова Кабінету міністрів України від 6 червня 2007 р. N 382-р Про затвердження Плану заходів щодо реалізації „Стратегії демографічного розвитку на період до 2015 року” – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/382-2007-%D1%80>
227. Поточний архів Співки жінок України. – 4 вересня – 10 жовтня. – 1994. – Т. 2. – С.120-150.

228. Поточний архів Українського інституту соціальних досліджень. Центр дослідження сім'ї та жінок. Звіт про реалізацію наукових проектів у 1995–2000 роках. – 2001. – Лютий.
229. Права людини: міжнародні договори Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи / Упоряд. В. Павлик, В. Тесленко. – К. : Факт, 2001. – 152 с.
230. Предвыборная программа Всеукраинской партии женских инициатив // Голос Украины. – 1998. – 26 февраля. – С. 4.
231. Про встановлення відзнаки Президента України „Орден княгині Ольги”. Указ Президента України від 15 серпня 1997 р. №827 //Офіційний вісник України. – 1997. – ч. 34. – 5 вересня. – С. 1-2.
232. Про День матері: Указ Президента України від 10 трав. 1999 р., № 136/96 // Зб. Указів Президента України. – 1999. – Вип..2, Ч.1. – С.76
233. Про Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства та дитинства: Постанова Каб. Міністрів України від 28 лип. 1992 р., № 431 // Зібр. постанов Уряду України.- 1992. – № 8. – С. 163 – 175.
234. Про додаткові заходи щодо соціального захисту багатодітних сімей: Постанова Каб. Міністрів України від 3 верес. 1992 р., № 521 // Зібр. постанов Уряду України. – 1992. – № 9. – С.181-182.
235. Про заходи щодо посилення охорони материнства і дитинства: Постанова Каб. Міністрів України від 4 грудня 1998 р., № 1929 // Офіц. Вісн. України. – 1998. – № 49. – С.34-37.
236. Про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок : доповідь про виконання в Україні Конвенції ООН : четверта та п'ята (об'єднана) періодична доповідь (подана відповідно до ст. 18 Конвенції) / О.М. Балакірєва, Ю.М. Якубова, К.Б. Левченко та ін. – К. : Столиця, 1998. – 246 с.
237. Про порядок призначення пенсій на пільгових умовах жінкам, які працюють в сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятеро і

більше дітей: Постанова Каб. Міністрів України від 16 трав. 1992 року., № 244 // Зібр. постанов Уряду України. – 1992. – № 5. – С.89.

238. Проблеми розвитку демократії та забезпечення рівних прав для жінок і чоловіків в Україні трансформаційного періоду / О. М. Балакірєва, Н.В. Лавріненко, К.Б. Левченко та ін. – К. : Столиця, 1997. – 180 с.
239. Проект „Становище жінок в аграрному секторі”. – 1997. – Листопад.
240. Проект Закону України „Про національну стратегію поліпшення становища жінок в Україні” № 3076-1 від 22.02.2001 р., внесений народним депутатом України В.В. Костицьким (перше читання) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.podrobnosti.ua/power/parliament/>.
241. Проект Закону України № 10112 від 23.02.2012 року „Про внесення змін до статті 167 Податкового кодексу України щодо перегляду ставки податку на доходи фізичних осіб” – [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF7SW00I.html.
242. Проект Уповноважена освіта. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://empedu.civica.org/ukrainian/welcome1.htm>.
243. Реалізація державної політики щодо становища жінок // Інформаційно-методичний вісник. – К., 1998. – Вип. 1. – 50 с.
244. Розпорядження Кабінету Міністрів України „Про заходи щодо поліпшення мов праці жінок” від 14 квітня 1994 року № 250-р // Урядовий кур’єр. – 1994. – 23 квітня.
245. Ромовська З.М. Сімейне законодавство України : гендерна експертиза / З.М. Ромовська ; відп. ред. Т.М. Мельник. – К. : Логос, 2001. – 40 с.

246. Саверська-Лихошва В. Роль і місце жінки в українському суспільстві // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://varvara.rada.gov.ua/>
247. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. – К. : ТОВ „Основа-Принт”, 2009. – 248 с.
248. Сімейний кодекс України. – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
249. Смоляр Л. Жінка в системі політичної культури України / Л. Смоляр // Жінки України: історія, сучасність та погляд у майбутнє : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Д. : Поліграфіст, 1996. – С. 74–83.
250. Смоляр Л. Жінки – за діалог / Л. Смоляр // Віче. – 1999. – № 6. – С. 100–104.
251. Смоляр Л. Жіночий рух України як чинник гендерної рівноваги та гендерної демократії в українському соціумі / Л. Смоляр // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www/vlada.kiev.ua/women/zhruk.htm.
252. Смоляр Л. О. Жіноцтво в діяльності громад (XIX – початок ХХ ст.) / Л. О. Смоляр // Сучасність. – 1998. – № 9. – С. 76–91.
253. Смоляр Л. О. Київське товариство оборони жінок : історія створення та діяльності (1905–1916) / Л.О. Смоляр // Український історичний журнал. – 1998. – № 3. – С. 92–100.
254. Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього: Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини XIX – початку ХХ століття : сторінки історії / Л. О. Смоляр. – Одеса : Астропринт, 1998. – 408 с.
255. Смоляр Л. О. Фемінізм в Україні. Традиції і сучасність / Л. О. Смоляр // Віче. – 1995. – № 9. – С. 81–92.
256. Сніжко В. Роль жінки в українському суспільстві / В. Сніжко // Визвольний шлях. – 1998. – № 9 (вересень). – С. 1065–1070.

257. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2010 р. – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2010/gdn/sdh/sdh2010.htm>
258. Соціологічне дослідження „Політичний портрет України” // Жінка. – 1996. – №2.
259. Соціологічне дослідження в рамках проекту „Гендер у розвитку” при підтримці Гендерного бюро Програми розвитку ООН; Український науково-дослідний інститут молоді // Поточний архів Інституту соціальних досліджень. – 1997.
260. Соціологічне дослідження в рамках проекту „Гендер у розвитку” при підтримці Гендерного бюро Програми розвитку ООН; Український науково-дослідний інститут молоді // Сучасні проблеми жінок на ринку праці та шляхи їх вирішення: Збірник наукових статей. – К. : АТ „Видавництво „Столиця”, 1998. – С.42.
261. Соціологічне дослідження Українського інституту соціальних досліджень „Населення України на ринку праці” / Поточний архів Інституту соціальних досліджень. – 1997.
262. Становление профессиональной карьеры женщин: историко-философский, социологический и психологический аспекты // Материалы международной конференции. – Харьков, 2003. – 155 с.
263. Старченко Н.П. Становище жінки-шляхтанки на Волині другої половини ХУІ – початку ХУІІ ст. : майновий та правовий аспекти: Автореф. ... канд. іст. наук / Інститут східноєвропейських досліджень НАН України. – Львів, 2002. – 19 с.
264. Статистичний щорічник України за 1997 рік / Державний комітет статистики України / Під ред. О.Г. Осауленка. – К. : Українська енциклопедія, 1999. – 624 с.
265. Статистичний щорічник України за 2004 рік / Державний комітет статистики України. – К. : Консультант, 2005. – 590 с.

266. Статистичний щорічник України за 2009 рік [Текст]: демографічний щорічник / Державний комітет статистики України. / За ред. Осауленка О. Г. – К., 2010. – 567 с.
267. Статут регіональної громадсько-патріотичної спілки жінок „Солідарність”: Проект // Освіта. – 1995. – 1-7 березня. – С. 15.
268. Статут партії „Солідарність жінок України”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://solidarity.org.ua>
269. Стахневич А. І. Участь жінок у розбудові громадянського суспільства в Україні (90-ті рр. ХХ – поч. ХХІ ст.): історичний аспект: Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Східноукраїнський національний університет. – Луганськ, 2004. – 20 с.
270. Стичинський Б. С. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / Б. С. Стичинський, І. В. Зуб, В. Г. Ротань. – К. : „А.С.К.”, 2001. – 1072 с.
271. Стрельник О. „Я вам посылочку принес, только я вам ее не отдам...» (дискурси багатодітності в демографічній та соціальній політиці України // Гендерний журнал „Я”. – 2011. – №2. – С.22-25.
272. Стяжкіна О. А. Культурний простір жіночого буття в Україні в 50-90-ті роки: моделювання, тенденції, стереотипи / О. А. Стяжкіна // Жінка в Україні. Міжвідомчий науковий збірник / За ред. А. І. Комарової, І. Є. Голубевої, В. П. Пустовойтенка та ін. – К., 2001. – Т. 23. – С. 516–523.
273. Стяжкіна О. В. Гендерні дослідження в Україні в 90-ті роки ХХ століття й історична наука / О.В. Стяжкіна // Наукові праці : збірник. – Миколаїв : Вид-во МФ НаУКМА, 2000. – Т. 8: Історичні науки. – С. 159–164.
274. Стяжкіна О. В. Жінки в історії української культури другої половини ХХ століття : автореф. дис... док. іст. наук / О. В. Стяжкіна / Донецький національний університет. – Донецьк, 2003. – 38 с.

275. Стяжкіна О. В. Жінки в історії української культури другої половини ХХ століття: джерельна база / О. В. Стяжкіна // Історичні і політологічні дослідження. – 2002. – № 2. – С. 150–158.
276. Стяжкіна О. В. Жінки в історії української культури другої половини ХХ століття : монографія / О. В. Стяжкіна. – Донецьк: „Східний видавничий дім”, 2002. – 270 с.
277. Сулова О. Гендерні стосунки в контексті сільської України Уповноважена освіта – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://empedu.civicua.org/ukrainian/welcome6.htm>
278. Сучасна жіноча преса в Україні : покажчик / Упоряд. А. Волобуєва, Н. Сидоренко ; Дослідн. центр історії укр. преси. – К., 1998. – 75 с.
279. Сучасні політичні партії та рухи на Україні : інформаційні матеріали. – К. : Знання, 1991. – 158 с.
280. Сушкова О. М. Періодичні видання для жінок в Україні: динаміка розвитку та концептуальні особливості : навч. посіб. / О. М. Сушкова. – Суми : Вид-во СумДУ, 2009. – 144 с.
281. Табачник впевнений, що в магістратурі і аспірантурі краще вчаться некрасиві дівчата // Українська правда. – 17.05.2012 – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.pravda.com.ua/news/2012/05/17/6964716/>.
282. Толстоухова С. Концептуальні засади державної сімейної політики в Україні /Толстоухова С.//Вісник Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту. – 2010. – №1-2. – С.10-16.
283. Трофименко Л. С. Феномен жіночого політичного лідерства в Україні : дис.... канд. політ наук / Л. С. Трофименко / Одес. нац. юрид. академія. – О., 2002. – 183 с.
284. Указ Президента України „Про Комітет у справах жінок, материнства і дитинства” від 8 квітня 1995 року №287/95 // Урядовий кур'єр. – 1995. – 11 квітня. – С. 2.

285. Указ Президента України „Про підвищення соціального статусу жінок в Україні” від 25 квітня 2001 р. // Урядовий кур’єр. – 2001. – 4 травня. – С. 11-12.
286. Указ Президента України „Про соціально-економічну підтримку становлення та розвитку студентської сім’ї” – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/958/2000>.
287. Указ Президента України №1396 Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних і неповних сімей від 30.12.00 – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1396/2000>.
288. Указ Президента України №467 Про додаткові заходи щодо вдосконалення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім’ями від 23.06.01 – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.msms.gov.ua/sport/control/uk/doccatalog/list?currDir=90950>.
289. Україна молода. Щоденна інформаційно-політична газета. - № 121 від 04.07.2008 // [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1195/169/42466>.
290. Україна у цифрах у 1997 році : короткий статистичний довідник / Державний комітет статистики. – К. : Наукова думка, 1998. – 188 с.
291. Україна у цифрах у 2008 році [Текст]: демографічний щорічник / Державний комітет статистики України. / За редакцією О.Г. Осауленка – К: ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2009. – 260 с.
292. Україна у цифрах у 2011 році [Текст]: демографічний щорічник / Державний комітет статистики України. / За ред. О. Г. Осауленка. – К, 2012. – 251 с.
293. Українська всесвітня координаційна рада – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.uvkr.com.ua/>.
294. Український жіночий портал // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.irf.kiev.ua/old-site/openworld/>.

295. Український жіночий портал – [Електронний ресурс]. – Доступний з: portal.uwf.kiev.ua.
296. Участь жінок у політиці та процесі прийняття рішень в Україні. Стратегії впливу. Український жіночий фонд. – К., 2011. – 40 с.
297. Фесенко В. Динамика политического участия женщин: самоорганизация, политическое движение, вхождение во власть (1989–1998) / В. Фесенко // *Femina Postsovietika*. Украинская женщина в переходной период: от социальных движений к политике / За ред. И. Жеребкиной. – Х. : Харьк. центр гендер. исслед., 1999. – С. 83-151.
298. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. — 2.вид., перероб. і доп. — К. : Голов. Ред. УРЕ, 1986.
299. Форотинська О. „Жіноче щастя” і демографічна політика// Гендерний журнал „Я”. – 2011. – №2. – С. 16-17.
300. Харківський міський центр гендерних досліджень – [Електронний ресурс]. – Доступний з: party.civicsua.org.
301. Хартія жіночої солідарності: прийнято на III з’їзді партії „Солідарність жінок України” // *Голос України*. – 1999. – 21 грудня. – С. 11.
302. Хвіст В. О. Місце і роль жінок у політичному і соціально-економічному житті українського суспільства / В. О. Хвіст // *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки* : збірник наукових праць. – Вип. 3. – К., 2001. – С. 153–164.
303. Хто і як впливає на формування політики щодо становища жінок: Матеріали круглого столу // *Україн. незалеж. центр політ. досліджень, Нац. фонд підтримки демократії*. – К. : Б.в., 1996. – 42 с.
304. Центр дослідження дитинства. Звіт про реалізацію наукових проектів у 1997-2000 роках // *Поточне діловодство Українського інституту соціальних досліджень*. – 2001. – лютий.

305. Центр дослідження сім'ї та жінок. Звіт про реалізацію наукових проектів у 1995-2000 роках // Поточне діловодство Українського інституту соціальних досліджень. – 2001. – лютий.
306. Цуницька О. В. Жіночий рух в Україні: погляд із регіону / О. В. Цуницька. – О. : Астропринт, 2001. – 248 с.
307. Чепурко Г. І. Ринок праці в Україні: проблеми зайнятості в період становлення ринкової економіки / НАН України; Інститут соціології / Г. І. Чепурко. – К., 2004. – 274с.
308. Чубар Л. Права жінок в Україні як суб'єкт правового захисту / Л. Чубар // Право України. – 2000. – № 5. – С. 12–14.
309. Чухим Н. Гендер та гендерні дослідження в ХХ столітті / Н. Чухим // Незалежний культурологічний часопис. Гендерні студії. – 2000. – № 17. – С. 23–29.
310. Чухим Н. Пекін мінус шість : II-й Всеукраїнський конгрес жінок / Н. Чухим // Контекст. – 2001. – № 10. – С. 46–53.
311. Чухим Н. Присутствие в истории: опыт методологического анализа / Н. Чухим // Женщины в истории: возможность быть увиденными : сб. науч. статей / Под ред. И. Р. Чикаловой. – Минск, 2001. – С. 85–91.
312. Шерман О. М. Гендерний аспект політичних стереотипів / О. М. Шерман // Жінки України : історія, сучасність та погляд у майбутнє : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Д. : Поліграфіст, 1996. – С. 260–262.
313. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні. – К. : АДЕФ-Україна, 2008. – 256 с.
314. Шпанер Л. Образ жінки у телерекламі: погляд психолога. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lnu.edu.ua/mediaeco/zurnal/N3/telerek-spaner.htm

315. Ямпольская Р. М. Женская пресса. Ее типологические особенности / Р. М. Ямпольская // Вестник Моск. гос. ун-та. Серия 10: Журналистика. – 1995. – № 1. – С. 15–25.
316. Ярош О.Б. Жіноче обличчя політики: міжнародне жіноцтво у політичній системі суспільства // Політика і час. – 2001. – № 2. – С. 58-64.
317. Ярош О. Б. Жіночий рух. Куди і навіщо? // Віче. – 2001. – № 6. – С.109–115.
318. Ярош О.Б. Жіночі об'єднання України як суб'єкти державотворення кінця ХХ століття : дис... канд. політ. наук / О. Б. Ярош / Волинський державний університет імені Л. Українки. – Луцьк, 2000. – 195 с.
319. 90-річчя члена-кореспондента НАН України Г. К. Степанковської // Вісн. НАН України, 2012, № 5. – С. 84–85. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/all/herald/2012_5/3_1.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

Міжнародне законодавство та законодавство України про захист прав жінок, покращення становища жінок та впровадження гендерної рівності

- 1951 р. – Конвенція ООН про рівну плату за рівну працю
- 1952 р. – Конвенція ООН про політичні права жінок
- 1952 р. – Конвенція ООН про охорону материнства
- 1954 р. – Конвенція ООН „Про заборону торгівлі людьми та експлуатацію проституції третіми особами”
- 1956 р. – Конвенція № 45 Міжнародної організації праці „Про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності”
- 1957 р. – Конвенція ООН про громадянство заміжньої жінки
- 1958 р. – Конвенція ООН про боротьбу з дискримінацією в галузі найму і роботи
- 1960 р. – Конвенція ООН про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти
- 1980 р. – Конвенція ООН “Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок”
- 1995 р. – Пекінська Декларація та Платформа дій, прийняті на 16-му пленарному засіданні Четвертої Всесвітньої конференції щодо становища жінок
- 1997 р. – Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Національного плану дій на 1997-2000 роки щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві”
- 1999 р. – Постанова Верховної Ради України “Про Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім’ї та жінок”; Постанова Верховної Ради України “Про засади державної політики країни в галузі прав людини”; Постанова Верховної Ради України “Про концепцію державної сімейної політики”

- 1999 р. – Конвенція Міжнародної організації праці № 156 про рівне ставлення і рівні можливості для працюючих чоловіків і жінок: працівників із сімейними обов'язками
- 2001 р. – Постанова Кабінету Міністрів України “Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки”
- 2001 р. – Указ Президента України “Про підвищення соціального статусу жінок в Україні”
- 2001 р. – Закон України “Про попередження насильства в сім'ї”
- 2002 р. – Указ Президента України “Питання Державного комітету України у справах сім'ї та молоді”
- 2002 р. – Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Міжгалузевої комплексної програми „Здоров'я нації” на 2002-2011 роки”
- 2002 р. – Затверджена Міжгалузева програма „Сільська Жінка”
- 2002 р. – Постановою Кабінету Міністрів України утворена Міжвідомча координаційна рада з питань протидії торгівлі людьми
- 2002 р. – Постановою Кабінету Міністрів України затверджена Комплексна програма протидії торгівлі людьми на 2002 – 2005 роки
- 2004 р. – Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року та Протоколи, що її доповнюють: „Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї” та „Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю”
- 2004 р. – Постанова Верховної Ради України про “Рекомендації парламентських слухань „Становище жінок в Україні: реалії та перспективи”
- 2005 р. – Указ Президента України “Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок та

- чоловіків”
- 2005 р. – Закон України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”
- 2006 р. – Постановою КМУ затверджена „Державна Програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року”
- 2007 р. – Постанова Верховної Ради України “Про Рекомендації парламентських слухань на тему: “Рівні права та рівні можливості в Україні; реалії та перспективи”

Додаток Б

Закон України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”

Ситуація, що склалася в Україні з точки зору гендерного аналізу, є доволі складною. Питання статусу і становища жінок нероздільно пов’язані з питанням статусу і становища чоловіків. Тому на розв’язання цієї проблеми і спрямована гендерна державна політика. З січня 2006 року в Україні діє національний механізм впровадження гендерної рівності, визначений Законом України „Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків”, метою якого є досягнення паритетного положення жінок та чоловіків у всіх сферах діяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей, ліквідації дискримінації по статевій ознаці та застосуванню спеціальних тимчасових заходів по усуненню дисбалансу між можливостями чоловіків та жінок для реалізації рівних прав декларованих Конституцією України та Законами України.

Статтею 1 цього Закону визначено поняття „гендерної дискримінації”, або „дискримінації за ознакою статі”, що означає: дії, чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливають визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для чоловіків і жінок. Поняття „рівні права” означає відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі, а „рівні можливості” – це рівні умови для реалізації своїх прав жінками та чоловіками. В Законі виписано механізм забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок в соціально-економічній сфері, в галузі освіти, в громадсько-політичному житті суспільства; визначено право жінки і чоловіка на рівність перед законом, тобто, відповідальність за

порушення законодавства України про забезпечення рівних прав і можливостей чоловікам і жінкам.

Визначаються гарантії цього права шляхом:

- надання жінкам рівних можливостей у суспільно-політичному житті та культурній діяльності, в отриманні освіти та професійній підготовці, в роботі та винагороді за неї;
- здійснення відповідних заходів по охороні праці та здоров'ю жінки;
- створення умов, які дозволяють жінкам поєднувати роботу з вихованням дитини;
- інші правозахисні механізми.

Згідно Закону до органів, установ та організацій, які уповноважені забезпечувати рівність прав і свобод жінок і чоловіків відносяться: Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, об'єднання громадян.

Додаток В

Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року

З метою утвердження рівних прав жінок і чоловіків та рівних можливостей для їх реалізації 27 грудня 2006 року Кабінет Міністрів України прийняв Постанову “Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року”, яка зобов’язує:

- впроваджувати гендерні підходи у діяльність органів виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, підтримувати громадські ініціативи, спрямовані на формування гендерної культури, подолання усталених стереотипів щодо ролі і місця жінок у суспільстві;
- проведення інформаційно-просвітницької роботи з питань ліквідації всіх форм дискримінації за ознакою статі, подолання стереотипів щодо ролі жінок і чоловіків у сім’ї та суспільстві, утвердження духовних цінностей, формування відповідального материнства і батьківства, забезпечення гендерного паритету в духовній сфері;
- забезпечення включення гендерної складової до програм соціально-економічного розвитку регіонів та галузей, а також дотримання гендерної рівності під час вирішення кадрових питань у центральних та місцевих органах виконавчої влади.